

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

VII-IK

ÉVKÖNYVE

AZ 1891. ÉS 1892. ÉVEKRŐL.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBOL

MAILAND OSZKÁR

TÁRSULATI TITKÁR.

KOLOZSVÁRT,
AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA
1898.

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
VII-IK
ÉVKÖNYVE
AZ 1891. ÉS 1892. ÉVEKRŐL.

SZERKEZTETTE
AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBOL
MAILAND OSZKÁR
TÁRSULATI TITKÁR.

KOLOZSVÁRT,
AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA
1893.

ÉRTEKEZÉSEK, FELOLVASÁSOK.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta az 1891. évi közgyűlésen Gróf Kossuth Géza.

Tisztelt Közgyűlés !

A legélénkebb helyeslással azon elnöki beszéd találkozik, mely valami örvendetes tényt ad tudomásul s az óhajtott tények hiányában az alaposnak látszó remény kifejezése is örvendeztet. Se az egyiket, se a másikat ne keressék mai megnyitómban társulatunk tisztelt tagjai. Mind az, mivel nehány hónap előtt még a mai közgyűlést megörvendeztetni reméltem, füstbe ment s reményt se tudok nyújtani arra, hogy a most meghiúsult tervek majdan s nem sokára mégis megvalósulhatnak. Régiséggyűjteményünk immár közhírré kapott s még sincs kellő épületünk, a melyben évről-évre szaporodó tárgyait a múzeumi berendezés igényeinek megfelelőleg kiállítnunk lehetne, társulatunk fennállásának tizenkettedik évét írja s tagjai inkább fogynak, mintsem szaporodnának s a tagsági díjak hátraléka ijesztő mérvben növekedik, vannak havonként tartatni szokott választmányi gyűléseink, melyeken igen érdekes felolvasások a hallgatók figyelmét állandóan lekötve tartják, de csak kevesen gyűlnek össze meghallgatásokra. Mind ezen tünetek okait most nem vizsgálom, de minden esetre módját kell találni annak, hogy az itt felemlistett bajok megörvöltassanak. Társulati múzeumunk, ha a társulat valamikor megszünné, alapszabályaink 41. §. értelmében a társulat többi vagyonával együtt Hunyadmegye bizottmányi közgyűlésének rendelkezése alá lesz bocsátandó, elidegenítési jog nélkül. Már ennél fogva is múzeumunk legcélszerűbben, nagy jelentőségéhez legméltóbban s társulatunkra nézt is legmegnyugtatóbban az új megyeházban lenne elhelyezendő. Ez iránt tett kérvényünk a f. hó 9-dikére kitűzött

közgyűlés tárgysorozata rendjén a hatósági átiratok közt fordül elő. Nem kétlem, a közgyűlés méltányolva az általunk felhozott indokokat, kérésünket teljesítendi, hiszen ez a múzeum öröksége reá néz s hogy székhelyén egy a régészkek előtt méltán híressé lett múzeum fennáll, melynek gyűjteményei évről-évre gyarapodnak, nem hiú dicsekvés tárgya. A mi nekünk meg van, arra szert tenni országunk több nagy megyéje buzgón igyekszik, így Nógrád megyében múzeumegyesület alapítására ép most tétetnek az előkészületek. Becsüljük meg a mink van s gondoskodjunk biztos s kellő módon történő elhelyezéséről.

Tavaly egy fiatal belga tudós, Cumon, járta meg megyénket s a »Corpus Inscriptionum Latinarum« számára nehány itteni felíratot hasonlított össze az epigraphikai közleményekben megjelent editiokkal. Egyik Boldogfalván a Kendeffi kastély csarnokában őrzött sifelirathban következő részben sémi nevek fordulnak elő: P. Aelius *Theimes*, — P. Aelius *Bericio*, — P. Aelius *Zabdibol*, — *Aelia*¹⁾ *Phamp (ila)*. A *Theimes* nevet dr. Goldzieher Ignácz jeles orientalistánk az *Al-Tejmī* »a Tejm törzsbe tartozó« arab elnevezés görögösített alakjának tartja s nem ok nélkül, mert ez etimológiai összehasonlítást a realis viszonyok ismerete is igazolja. A *banū Tejm*-ekről Al Beladsori »a tartományok meghódításáról« című munkája azon fejezetében emlékezik, melyben a Mekkában ásott kútakat számítja fel, l. De Gveje kiadása 50-dik lapját. — *Bericio* az árámi *berîkô*-val egyazon alaknak látszik lenni s ez esetben azt jelentené, mit a latin *Benedictus*, héber *Barûk*. Az árámi nyelvek nyugati csoportjában, így a *syr* nyelvben, a határozott névszó alakja (*status emphaticus*) ô által képeztetik, melynek a keleti csoportban *â* felel meg, p. o. *syr malkô* »király«, kelet árámi *malkâ*, így a bibliai kháld szövegekben is. A *bericio* alak *k* torokhangjának lágyított kiejtésére az Urmia tó partján s Kurdistánban beszélt új *syr* nyelv több példát nyújt s ezen lágyítás következetben történik a torokhangok zúzódása, l. Nöldeke »Grammatik der neusyrischen Sprache« (Lipcse, 1868), a 41-dik lapon. A kurd, perzsa és török nyelvben is előfordul a gutturalis illyenszerű meg-

¹⁾ Az *Aelia gens* egy tekintélyes római plebejus nemzettség neve, l. ö. h. v. az *Aelia Capitolina* nevet.

lágyítása, p. o. az arab *kâfir* szót az osmanli *kiâfir*-nak ejti ki, a perzsa *bikâr-t bekiâr*-nak stb. — *Zabdiol* annyi mint »Bal ajándéka«, *sabd* ugyanis ajándékot jelent, syrûl *zebdô* s ez összetétel szakaszott mása a héber *Zabdiel* személynévnek, a görög fordításban Σαβδίηλ, mely név Isten ajándékát jelenti, l. ö. h. v. *Zebadjá*. A *baal* név összevonásából lett *bâl*: *â*-ja, a mint e példából látjuk, a nyugat árámi nyelvjárások valamelyikében *ô*-vá változott, l. ö. h. v. *bericio* alak végmagánhangzóját, mely szintén *â* helyett áll, — a *syr orom* alakot a héber *âram* helyett stb. Palmyrában az *Aglibol* és *Tarhibol* istennevekben szintén *bol* helyettesíti a *bâl* alakot; előbbi a félhold, utóbbi a holdtölte istenségét jelenti, l. ö. h. v. a héber *jareach* »hold« szavat. A sémi nyeltekben az Isten vagy valamely isten ajándékát jelentő személynevek gyakran fordulnak elő; ilyenek az árja nyeltekben a hellén *Heliodoros*, *Theodoros*, a perza *Mithridates* stb. — A *Phamp(ila)* névhez a sémi nyeltek szókincséből az árámi *phumpha* hasonlít leginkább, de a magánhangzók különbözése miatt még sem merném a kettőt azonosítani.

Jung Gyula, a római birodalom történetének kitünnő bútára, egyik hozzájárult levelében Veczelt illetőleg a C. J. L. III. k. 6267. számu feliratát méltán tartja olyannak, mely különbözőképen kiegészíthető, e feliratban ugyanis a Veczelen (*Micia*) állomásosozott hadcsapatok egyike

N M M

betűkkel jeleltetik. Mommsen n(umerus) m(ilitum) M.....t olvas, illetőleg a végső M-t megfejtetlenül hagyja, a mely talán a római időbeli *Miciensis*-ek nevének kezdőbetűje s ez esetben a három betű *númerus militum Miciensium*-at jelentene. De vajon ez a helyes megfejtés? Jung hivatalosan a Corp. III. 1338-ra, a mely feliratban egy Veczelen állomásosó *Maz(icum) t(urma :)* említettetik, lehetőnek mondja, hogy az említett kezdőbetűk végső M-je *Mazicum*-nak olvastassék. A Mazices-ek Mauretaniának egyik népségét alkották, l. Corp. VIII. 2786, — Ptol. 4, 2, 19, — Ammian. 29, 5, 17: Exinde cum discursis itineribus magnis Taposam (város Mauretaniában) noster dux introiret, *legatis Mazicum*, qui se consociaverunt Firmo,¹⁾ suppliciter obsecrantibus aeniam, animo elato respon-

¹⁾ Firmus Mauretania fejedelme volt. Az id. szövegben leírt esemény Valentinianus, Valens s Gratianus uralkodások alatt történt 373-ban Ch. sz. u.

dit se in eos ut perfidos arma protinus commoturum. A Mazices-ek egyik numerus-a Miciában állomásozott, mint más Mauretanak Tibiscum-ban. A Tibiscumban állomásozottak ott annyira meghonosítak, hogy visszarendeltetvén Afrikába, még ott is használják második hazájokban fekvő születéshelyöknek nevét, I. Corp. VIII. 9368: *Ala Mauretanorum Tibiscensium. L. Király Pál • Ulpia Trajana Augusta stb. e* cz. jeles munkája VIII-dik fejezetét. Egyik Hampsíp által kiadott katonai diplomában *Maure(tani) Caesarienses*-ek említettnek Daciában, tehát Maur. Caesariensis-bieliek, mely tartomány Mauretania keleti részét alkotta Caesaria fővárossal¹⁾ ezekről az ill. katonai diploma azt mondja: qui sunt cum Maris gentibus in Dacia, Corpus III. 6267. szerint egy Maurus a Coh. Comagenorumban szolgált, fia Surus a mauret. Mazicesek hadcsapatjába lépett. A különböző nemzetiségek és vallások ez időben gyakran vegyültek össze, nemhogy egymástól mereven elkülönödtek volna. Jung Gyula, tudós régész, a fenntírt három betűt háromfélekép tartja olvashatónak, u. m.

vagy: *n(umerus) M(azicum) M(iciensium)*
 vagy: » *M(auretanorum) M(iciensium)*
 vagy: » *M(azicum) M(auretanorum)*²⁾

E megengedhető olvasásokhoz hozzátehetünk még egy negyediket is, u. m.

n(umerus) m(ilitum) M(iciensium)

Egy hosszabb várbeli feliratban Dacia Apulensis procuratora s Sarmizegetusa patronusa Q. Axius czímei közt előfordul *Proc. Rat. Priv. Prov. Maur. Caes.* tehát: procuratori rationis privatae provinciae Mauretaniae Caesariensis, I. »Michael J. Ackner u. Friedrich Müller Die römischen Inschriften in Dacien (Bécs, 1865)«, a 42-ik lapon.

A kérlelhetlen halál a múlt egyleti évben választmányunk Nestorát ragadta ki az élők sorából Spányik József személyében. Két szép vonás jellemzte a néhadt, a kötelesség hű teljesítése s hazafúi érzés. A múlt évben már nyolczvanhárom év terhe nehezedett vállaira s ő azért mégis eljárt mint megyei orvos kötelessé-

¹⁾ Georgius Cyprius VI-dik századi író idejében *Mauretania prima* két részből állott, u. m. *Sitifensis* és *Caesariensis* tartományokból, I. »Georgii Cyprii Descriptio orbis Romani« ed. H. Gelzer (Lipcse, 1890).

²⁾ L. ö. h v. Corp. III. 1343: *n(umerus) M(auretanorum) Tib(iscensium)*.

gei teljesítésében; a zord idő s a tél hidege nem marasztatták ott-hon, tett, a mit tenni kötelességének tudott. Fiatalkora óta kiváló érdekkel viseltetett a régészeti iránt s a mikor a sors ide vezette közénk Hunyadmegyebe s ennek már rég ideje, hozzá fogott klasszikus talajunk leleteinek gondos gyűjtéséhez s illyeténkép felesszámú leletet őrzött meg az elkallódástól. Az 50-es években ő és néhai Várady Ádám fáradoztak legtöbbet a megyénkben talált régiségek összegyűjtésében. Várady Ádám gyűjteményére még az 1848 előtti időből emlékezem; számottevő gyűjteménye, fájdalom! külföldre vándorolt s még nem is egy helyre, hanem értesülésem szerint kisebb gyűjteményekre osztva különböző helyekre. E gyűjtemény alapját Kéméndi Váradi Ignácz, megyénk egykori jeles s nagyküntető dirigens főbirája, Várady Ádám atya rakta le. A kéméndi udvarház kertjében több feliratos kő helyeztetett el, a gyűjtemény kisebb tárgyai a dévai családi házban őriztettek. Spányikban a régészeti iránt viseltető érdeklődést bizonyára apósa, Lugosi Fodor András, megyei főorvos, példája is nevelte s aligha nem ennek hagyatéka vetette meg Spányik gyűjteményének alapját. A megyénkkel határos Szászvároson dr. Lészay Dániel numismatikai gyűjteménye országos hirre tett szert. Dr. Lészay gyűjteményét még jóval 1848 előtt kezdte meg s ezen régibb idők gyűjtői közül a megnevezeteken kívül még báró Jósika János Branicskán, báró Nopcsa László Farkadinon és Zámon s feledhetetlen emlékű nagybátyám gróf Gyulay Lajos említendők meg. A maros némethii kertrómai köveiről Kazinczy erdélyi leveleinek XIV-dikében ezeket írja: »— — — — — egy keskeny, de hosszú nyelv fut el a kapu és a Maros közt, eltöltve az új kertézségi játékai, és a közel Tiriscum¹⁾ (mai nevével Veceli vár) oltárköveivel, isteneivel és hőseivel s elmállott felirásival.« Mommisennek 1857 ben Várady Ádám volt régészeti kalauza, Benndorfnak és Hirschfeldnek 1873-ban Spányik József. Mindnyájan élénken emlékezünk azon szép jelenetre, mikor az 1883-ik évben tartott közgyűlésünk alkalmából Déván rendezett közebédűnkön Benndorf megpillantva Spányikot, helyéről felugrott s ôt szívelesen átolelte. E jelenetből is megtudhattuk, hogy Spányik a Hu-

¹⁾ Hibásan *Micia* helyett. A branicskai hegy alatti út a Maros balpartján, tehát szemben Branicskával, veczeli római kövekkel erősítetett meg, az apróbb kövek a postaút töltésére hordattak el, I. Kazinczy id. leveleinek XVI-dikát.

nyadmegye területén megfordult tudós régészkeknek hasznos szolgálatot tett s kétségenkívül ez is egyik érdeme. Gyűjteményének javarészét társulatunk múzeumának ajándékozta, választmányi gyűléseinkre pontosan eljárt, a felolvasásokat nagy figyelemmel hallgatta, tanácskozásainkban részt vett. Társulatunk elismerése jeléül azon jelentékeny gyűjteményért, a melylyel múzeumunkat gyarapította, őt alapszabályaink 7. §. értelmében az alapító tag nevére méltónak itélte, utóbb választmányunk tagja lett s mind haláláig annak maradt. Ime, elment választmányunk Nestora, hova Ancus ment s Irus is, de emléke él köztünk s élni fog tartósan társulati jegyzőkönyveinkben. Béke lengjen hamvai felett !

Melyek után melegen üdvözölve a közgyűlés megjelent tagjait, ezennel megnyitom a hunyadmegyei tört. s régészeti társulat XII. közgyűlését.

Gr. KUUN GÉZA.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta az 1892. évi közgyűlésen Gróf KUUX GÉZA.

Tisztelt Közgyűlés !

A tudomány terén minden újabb megoldás és eredmény kapcsán újabb feladatok merülnek fel s az illető tudomány némely e megoldáshoz fűződő adata vagy megerősítetik általa, vagy ellenkezőleg megcáfoltatik. Az a ki békés nyugodalmat keres, ne keresse azt a tudományos vizsgálat mezején, mert az valósággal palaestra, hol a győztes tovább küzdeni vágy s a legyőzött ismét szerencsét próbál, mert az elme teljes nyugalmát csakis az absolut igazságban találhatná, ilyen pedig még az úgynevezett exakt tudomány terén se épen sok van, mert ott is az újabb észlelések a régibbek egy részét halommá döntötték és sok egykori tény és igazságnak tartott ismeret nem ténye többé a tudománynak s nem ragyog többé az igazság fényében. A módszerek változtak, az észlelet eszközei tökéletesültek, az értelmi látkör szélesbült, az ismertek gyarapodtak s mind ez együttvéve a „tudományos vizsgálat” terén, gyökeres változásokat hozott létre. Az emberi elme se örök időkre szóló törvényekkel, se meg nem korlátozható s az a mi reá nézve üdvös és hasznos volt nevekedése valamelyik változati fokán s a szellemi szabadság biztosítéka, bilincscé változhatik, ha változatlanul hagyatik a változó idők elforgása alatt. Ki tagadná mindenazon által, hogy absolut igazság nincs, s ki merné kétségbe vonni, hogy a tudományos vizsgálat az elmének megnyugvást ne szerezzen. Az igazság keresése a gondolkodó lélek főczélja, mely nyugtalánítja ugyan, de egyszersmind egyedüli megnyugvását is eszközli.

A történet és segédtudományai a véleménynek tág tért nyitnak ugyan, de azért a historiai igazságok létezését ép úgy nem lehet eltagadni, mint bármely más tudomány igazságait és ha itt is

azt látjuk, hogy sok egykori tény és igazságnak tartott ismeret nem ténye többé a tudománynak s immár nem ragyog az igazság fényében, a vizsgálat gyarlóságai felhatalmaznak-é az eddig elérte s ezentúl elérődő igazságok megtagadására s nem-é inkább nagyobb óvatosságra, behatóbb, körültekintőbb, teljesebb vizsgálatra s az adatok elfogulatlan megítélésére intenek?

Az események közvetlen emlékezetét az egykorú feljegyzések s emlékjelek őrizték meg számunkra s az ó-korra nézt az epigraphika egyszersmind a diplomatika helyét is pótolja. Innen van, hogy már az ó-kor írói Herodot, Pausanias és mások a régi feliratokat gyakran épen szószerintiek, nem olyanok, melyekre az epigraphika jelenlegi mértéke alkalmazható volna s hasonlítanak a történelmi, életírati s bölcsseleti munkáikba beszűtt beszédekhez, melyeket az illető író nagyrészt a szóló ismert jelleméből s a viszonyok és körülmények természetéből vett. Constantinus Porhyrogenitus az anatoliai themáról szólva annak bebizonyítására, hogy a kis-Ázsiai tartományokban elhelyezett római hadsereg egy proconsul alatt állott, valamely smyrnai feliratra hivatkozik s annak szövegét közli. Kevéssel alább egy más fsliratot hoz fel, mely a császári «vestiariumban» őriztetik, s ebből azt következteti, hogy Arcadius császár idejében Kis-Ázsia egy stratélatos kormányzata alatt állott. Ezt a feliratot is közli. Ilyen hivatkozás a themákról írt munkában még több van. Azonban a közvetlen okmányok se mindig teljes hitelűek és ezek is csak a kellő kritika ellenőrzése mellett lesznek igazán értékesekké.

Egy felirat gyakran több más feliratra is kivánt világosságot áraszt s azoktól világosságot nyer s néha valamely történeti kérdés megoldása csak az összes segédeszközök felhasználásától várható. Sokszor az adatok egyoldalu méltánylása világos tévedésbe ragad. Ily tévedést látok azon új tanban, mely szerint Dacia nyugati határa vámállomásainak közvetlen közelében huzódott volna. Dacia nyugati határának megállapításánál a geographiai alakulásra és katonai elrendezésre kell különöskép tekintettel lenni. A leg. XIII. gemina belyeges téglái a Marosnak a Tiszába való beömléseig találhatnak s Tyrusi Marinus (Ptolemaeus forrása) csakugyan a «Tibiscus»-t mondja Dacia nyugati határának. A jelenlegi Temesmegyében határolta «Moesia superior» hadereje «Dacia» exercitusát.

Abból, hogy a leg. III. Flavia bélyegei nagy számmal fordulnak elő Sarmizegetusa-ban, ki merne következtetni, hogy Sarmizegetusa ne «Daciā superior»-ban, később «provincia Apulensis-ban» hanem «Moesia superior»-ban létezett volna. Dacia egyik legalaposabb ismerője Jung Gyula egyik hozzám intézett leveleében ezen tégiák előfordulását *rendkivíili* körülményeknek tulajdonítja. A geographiai alakulás Daciát fönsíknak mutatja, a melyből némely folyó és patak völgye vezet ki a szomszédos területekre. A tartomány politikai alakulása bizonnyára ezen geographiai térképpel egyező volt s az a ki a határ megvonását csupán csak vámállomásokra alapítja, megfeledkezik, hogy az érczbányák közelében helyi vámok is lehettek s az Ampelumi vámállomás, mint Jung gyula említettem levélben megjegyzi, bizonyára nem határvám volt, hanem *per Dacias tres*, tehát tartományi vámállomás. E példából látjuk, hogy az egykorú feljegyzések gyakran tévedésbe ejthetnek, ha egyoldalú magyarázatot fűünk hozzájok s mintegy kiragadjuk őket saját környezetökből, a velek összetartozó adatok és tények köréből.

Társulatunk érdemeit a daciai provinciára tartozó epigraphika terén a Corpus. Inscrip. Latin. III. kötetének pótléka kellően méltányolta s ez érdemek java része tudós régészeinket Téglás Gábor s Király Pált illeti, kik nem csak mint kutatók és gyűjtők, hanem egyszersmind mint a részben általok napfényre hozott bocses anyag feldolgozói magoknak a római régészeti Dacia tartományának története körül el nem évülő érdemeket szereztek. Lehet az érdemek előtt szemet húnyni, lehet az érdemekre irigy szemmel nézni, de azokat kevesbítni s kisebbíteni vagy épen elvitatni nem lehet.

Őszinte sajnálattal vettük Király Pál közvetlen közelünkből való eltávoztát. Tudjuk, hogy ezentúl is itten kezdett régészeti tanulmányait lankadatlanul s ha lehet, még fokozott igyekezettel fogja folytatni, tudjuk, hogy társulatunk iránt ezentúl is meleg érdeklődéssel fog viseltetni, biztat a remény, hogy munkatársaink közt mindenha tisztelni fogjuk, s hogy többször fogunk vele gyűlésein találkozhatni, de azért még sem szentelhet annyi időt és munkát e vidéki társulatnak, mint a múltban évek során, a mig köztünk élt. Ime a panasz első húrja megzendült s lelkeinkben kéretlen s kelletlen az aeolhárfa többi húrja is zengni kezd. Nem részletezék. Legfőbb bajunk a hanyatló érdeklődés. Hazánkban a tudo-

mányos igyekezetek felett gyakran látszottak a kedvezőtlen csillagok. Vajha szemünk társulatunk felett ismét szerencsés csillagok megjelenését láthatná. Állapotunk javulása leginkább tőlünk függ.

Azon alkalomból, hogy először van szerencsénk társulatunk gyűlésén megyénk új főispánjához Szentkereszty György báró ő Méltóságához, kedves kötesességet teljesítek, midőn őt társulatunk nevében melegen üdvözlöm s legyen szabad itt a közgyűlés szine előtt kérnem ő Méltóságát, hogy társulatunkat hathatós pártfogásába venni méltóztassék, melyre ha valaha, úgy most oly igen nagy szükségünk van, midőn gyüjteményeink örvendetes felszaporodásával immár szüknek találjuk múzeumunk helyiségeit, melyek más-különben sem felelnék meg a jelenkorú múzeumok méltányos igényeinek.

Üdvözlöm a tisztelet közgyűlés megjelent tagjait s a tisztelet vendégeket s az itt megjelentek mindegyikét újból is kérem, hogy egyletünk ügyét melegen karolják fel, nehogy veszélyeztetése önhibákból történjék.

Ezzel a hunyadm. tört. régészeti társulat XIII-ik közgyűlését megnyitottnak jelentem.

BÁRÓ ORBÁN BALÁZS EMLÉKEZETE.

(Felolvasta a hunyadmegyei történelmi- és régészeti társulat választmányának
1891. évi november 4-én tartott rendes ülésében Koss Róbert.)

Mikor az országos történelmi társulat ezelőtt 4 évvvel, 1887. nyarán rendes évi közgyűlését szerény társulatunk körében, itt Déván tartotta meg, volt alkalmunk ez országos társulatnak a hazai történetírás terén sokféle érdemeket szerzett tagjait üdvözölni a történeti nevü történet-kedvelő elnökkel Szécseny Antal gróffal együtt.

A hőn óhajtott, szivesen látott vendégek közt volt báró Orbán Balázs is, ki akkor ismerkedett meg társulatunkkal, illetőleg a működéséből már ismert társulat szerény bölcsőjével és műhelyével, a kit közülünk is sokan akkor láttunk először. De a találkozás első pillanatában sem állottunk idegenekül egymással szemközt: a közös célt és törekvés, hazánk multját a jövő okulásra és tanulságára kutatni és kideríteni; a közös érdek e szép multtal dicsekvő haza jövőjét még szébbé tenni s ehhez parányi erőnk arányában egy páranynyal hozzájárulhatni; az egyirányú gondolkodásmód, a demokratikus rokonérzelmek mind, mind közre működtek abban, hogy Cionak, a történetírás muzsájának hivei az első találkozáskor, az indoházban megtartott ünnepélyes beszédek elhangzása után, mint régi jó barátok szorítottak egymással kezet.

Előttem áll Orbán Balázs ma is, a mint ót akkor láttam, erőteljes magas alakjával, olajszinű arcát fekete haj köríté, szép szemeinek komoly tekintetét még komolyabbá tette az egyenesre kicéder hosszu bajusz és szakál; tagjait magyar ruha fűzte; a férifas erő és puritán egyszerűség mintaképe; a nemzet szellemi napszámosává szegődött báró. Megszerettük egymást, de nagyon; δ megszerette a komoly munka ösvényén férifas kitartással előreha-

ladó fiatal társulatunkat, ittlétekor mindenki alapító tagjává lett, ez által is támogatni akarva törekvésünket; mi pedig tiszteltük és szereztük benne az önzetlen, igaz hazafit, a nemeskeblü emberbarátot, a történeti tudományok avatott és szorgalmas munkását.

Csak egy hétag, egy rövid hétag volt nálunk Orbán Balázs, s midőn e rövid idő elteltével bucsut mondtunk neki, a kéz reszketett a kézben, mint régi ismerőstől, mint szívünkhez forrt jó baráttól váltunk el a viszontlátás reményében. Ki hitte volna akkor, hogy e viszontlátás csak a siron túl fog bekövetkezni Hadur szent ligeiteiben, hová fölszállott lelke az öreg szittyának, még mindig korán itt hagyva földi porhüvelyét. Ki hitte volna, hogy a halál oly hamar, oly váratlanul semmisít meg a munkának, a tudománynak, a philanthropiának szentelt nemes életet.

Egy hétag időzött Orbán Balázs körünkben; ez idő nagyobb részét Hunyadmegye egyes vidékeinek megtekintésére és tanulmányozására fordította. E kirándulásokban hűséges társa és kísérője voltam mindenütt. E kellemes és tanulságos együttlét most már fájdalmas emlékei eltörölhetetlenül vésődtek lelkembe.

Leszállottam vele a föld titokzatos méhébe, a Csetatyé Boli barlang sötét üregébe. Hátunk mögött a fölkelő nap aranyszínében ragyogó, harmatban fürdött gyönyörű hegyvidék, előttünk az óriási méretű, imposzáns barlangnyilás rejtélyes, sötét hátterével. Hegyéről tövire megnéztük e cseppköves alkotmányt, melyet a víz lassú elpárolgása évszázadok hosszu során át létesített. Itt majdnem szerecsatlenség érte Orbán Balázst. Egyik lába egy keskeny, mély szakadékba csuszott be térdig, mely úgy beleszorult, hogy csak nagy erőfeszítéssel tudtuk az erős horzsolást szenvedett lábat onnan kihuzni. Kanyaró Ferenczczel, a most beigtatott kolozsvári unitárius tanárral menten el is neveztük e veszedelmes helyet Balázs szakadéknak; ott volt a pap is, ki elmondta a kereszteleši beszédet: Fülöp Géza szászvárosi pap, ki feleségével és ságornőjével szintén tagja volt a barlanglátogató kis társaságnak. Azóta a halál nemtője Fülöp Géza nagy reményekre jogosító életének fonalát is elmetezte, és egyesült vele a halálban szép fiatal felesége is!

A neptuni erők által alkotott plutonikus, földalatti birodalom sötét tömkelegéből felemelkedtem Orbán Balázssal a zergék és köszáli sasok hazájába, a Pareng magas csúcsára, hol tisztább a lég,

hol közelébb van az ég. Ott fönn, a tiszta aetherikus légkörben, hová nem hat a föld alsóbb rétegeinek miasmákkal telített bűzhödt gőze, a minden nap élet gondjai és küzdelmei fölé emelkedve élveztük a természet nagyszerü szépségét a maga elbüvölő pompájában. Alattunk terült el a legszebb panoráma; fenyőkoszorúzta hegyomokon túl a Hátszegvidék termékeny nyilt völgye; közelebb a Zsil, távolabb a Szrigy, mint tova kigyőző ezüst szallagok csillogtak a nap fényében. S mikor részeseivé lettünk a lehető legnagyobbszerü természeti tüneménynek, látna a lábaink alatt chaotikus tömegben gomolygó vihar felhőkből felczikkázó villámokat s hallottuk az alulról felmorajló dörgés tompa moraját: az elragadtatás varázsa de-rengett Orbán Balázs komoly arcán, s meleg szavakkal mondott köszönetet a kirándulás rendezőjének és kalauzának, Petrozsény székely eredeti derék birájának, Györke Ferencznek. ki legnagyobb szerencséjének tartá vezethetni a székely nemzet történetének lelkes íróját. Fájdalom, a világ minden részéből összekerült bányász kolónia becsületes székely birája is, csendes sirjába alussza az igazak álmát, önkeze által vett véget életével együtt betegség okozta kinos fájdalmainak.

Orbán Bakízsossal együtt kústunk fel a meredek lejtőn Kolcvár romjaihoz. A süürü tölgyerdő árnyéka is alig volt képes enyhíteni a juliusi nap déli hevét. Eltikkadva, kimerülten pihengettünk egy-egy előtörő gyökér indába, vagy egy bokor hajló veszszejébe kapaszkodva, többen sajnálva, hogy a gróf Teleki György vendégszeretetéről tanuskodó villás-regelit, mely étel- és italbeli gazdagságánál és változatosságánál fogva ritkította pájját, ott hagytuk a szives házigazdával együtt a hegynél alatt tovairamló hegyipatak hűs partjain. Orbán Balázs, a korra minden jáunkat fölülmuló, volt az, ki nem gondolva vissza az elhagyott egyptomi húsos fazekokra, első szakította meg az ideiglenes pihenés édes perczeit «sursum» «fölfelé» kiáltással további küzdelemre, további fáradozásra buzdítván a kimerült társaságot. Mondanom sem kell, hogy a tetőre érve bőven kárptolva lettünk a kiállott fáradalmakért. Egy rég letünt korba vitte vissza lelkünket a sziklamagaslaton emelkedő falazat. Kemény mint az idők vasfogával dacoló várfal, volt a várat építő ember is. A keresztes lovagok, Kolcvár alapítói, karddal kezükben terjesztették a szeretett szelid vallását; vérrel öntöztek a talajt, melybe

a kereszt tanát vetették. De az erőszakos nemzedék eltünt a föld szinéről, emléköket csak elsárgult pergamenlapok és büszke váraik égnek meredő romjai hirdetik, mig lenn a völgyben egyszerü fatemplom tornyán ott díszeleg a kereszt, tovább hirdetve a békét és szeretetet.

És lenn a völgyben, e szikla oldalához símulva áll a családi élet boldog otthona, gróf Thoroczkay Miklós nyári laka, clótte öreg, terebélyes gesztenyesfáktól, árnyékolt kert, hol a grófi családdal sétaľgatva volt alkalmam figyelemmel kisérni, mily előzékenyen udvarias tud lenni br. Orbán Balázs a hölgyekkel szemben.

Orbán Balázs éleltörténete valóság-s regény. Atyja br. Orbán János huszárkapitány korában beleszeretett egy Magyarországból került csodaszép törökleányba, a kit nőül vevén, házasságából három fiu és egy leány gyermek született. Balázs, ki 1829. február 3-án született, Lengyelfalváról, hol szülei laktak, 1874-ben Konstantinápolyba ment az anyai örökség keresésére. Időközben kitört a szabadságharcz, melynek hírére a 18 éves ifjú hazafelé indult, hogy abban részt vegyen, de az oláh határon keresztül jutni nem tudott, kénytelen volt visszatérni Konstantinápolyba, hol a világosi segyverletével után Kossuthoz és a többi emigránsokhoz csatlakozott. Keleti útazásairól naplót vezetett, melyet két kötetben ki is adott. A székelyföld leírásán kívül Tordaváros monographiáját is megírt a díszes kiállításban. 1887-ben megválasztotta a m. tud. Akadémia tagjává.

Orbán Balázs lénye, ruhája, modora, beszéde, tettei hajthatatlan kurucz jellem és ős székely természet kidomborodása volt. Neme függetlensége volt cszményképe, a minek megvalósításán munkálkodott és abban hitt. Takarékos majdnem a fösvénységgel, jognak, igaznak védője, nép barátja, nemes társai gőgjének s pazarlásnak ostromozója. Én — mondá büszke önérzettel — sokszor naponkint 30 krajczárból megélek! Ó mig élt, megosztotta kenyérét a fővárosban tanuló szegény székely fiukkal, a kik koporsóját sírva állották körül; halálakor (1890. ápril 19.) vagyona nagyobb részét iskoláknak és az Emkének hagyta.

S ezzel be is fejezem emlékbeszédemet; attól tartok, hogy nem sikerült mindenkit kielégítenem; de szándékosan nem írtam biographiát s érdekesebnek véltem személyes érintkezés alapján szerzett impressióimat előterjeszteni; ezek közvetlenebbül elénk állítják br. Orbán Balázs emlékét, mely áldott legyen közöttünk mindenha!

ELNÖKI MEGNYITÓ.

Tartotta Gróf KUON Géza az 1892. év szeptember 25-én Brádon tartott diszgyűlés alkalmával.

Igen Tisztelt Közönség!

Földtekénk vidékei évezrek s évszázok lefolyása alatt neptunikus, vulkanikus, légköri tényezők, az elemi esetek hatályánál fogva változást szenvednek s a szervezetlen és mozdulatlan anyag növekedését vagy apadásait s gyors vagy lassú mozdulatait látjuk s nemcsak a természeti erők működnek közre a vidék arcuztatának megváltoztatásán, azon az emberi kéz is tehetségének mértékéhez képest változtatott s változtat mai napon is. Az emberi intézmények szintén viszontagságokkal teljesek, mert folytonosan fejlődnek, látszólagos s valóságos visszaesések daczára is lényegileg haladva az emberiség eszményei felé.

A régi Zarándmegye is, a mennyire historiai tudásunk viszszavezet, sokféleképen alakult, sok minden itt más lett, mint csak a jelen évszáz első felében volt. Az 1561-dik évről való *registrum secundi subsidii* stb. felírású lajstromban előforduló zarándmegyei magyar helységnévek legtöbbje elenyészett, már rég óta nincs többé használatban, így a *Tivadar*, *Eperjes*, *Bellengszegh* helynevek s az ezen lajstromban előforduló ősi nemes családok közül alig van mai nap egy-kettő, a többi egytől-egyig kihalt, mint az egykor hatalmas Bebekek, a Kusaj, Kutassi, Bede, Berkeny, Méregh családok. Voltak és nincsenek! Ugy tartják — írja Budai Ferencz — hogy a Bebek vagy Bubek hatalmas családnak első törzsöke juhász lett volna, ki is mikor a Sajó vize mellett legeltetné juhait, egy hegy alatt levő barlangban igen sok kincset talált volna, mely által aztán ez a juhász nagyra emelkedett, és az országban hét várat építte-

tett. Nem megyünk vissza *Vehuc* idejére, kinek Árpád, Béla névvel jegyzője szerint, vitézsége jutalmául Zarándmegyét adta: *Et veluguo dedit comitatum de Zarand*, hiszen ez ősrégi megyének nem történetét akarjuk negírni, történetének csupán csak néhány főbb mozzanatára kivánunk rámutatni, melyek egyszersmind törvényhatósági külön életének változati fokait mutatják. Az említett lajstromból, melyet Zarándmegye egykor főispánja, Kozma Pál, megyéjéről írt jeles könyvecskéjében ismertet, látjuk, hogy 1561. körül Gyula vára, mely ma Békésmegye székvárosa, szintén Zarándhoz tartozott. Később Zaránd területéből nagyobb részek egyesítettek Békés- s Aradmegyével, úgy hogy 1848-ban már alig 24 négyszeg mért földre apadt ez egykor nagy kiterjedésű megye, mely a politikai változások után is még mint egyházi megye fennállott. Végül 1876-ban Zarándmegye, Hunyad- és Arádmegye közt felosztatott s Hunyadmegyéhez Zaránd már egyszer a múlt évszázban is tartozott, u. m. II. József császár uralkodása alatt. Aranyi s Kapivári Kapi András hunyad- és zarándmegyei birtokainak 1614-ben történt összeírásából nyilván van, hogy Körösbánya »oppidum«-ban akkor létezett jobbágyak közt számosan voltak magyar családnévvél. Tehát Zarándmegyének nemcsak magyar nemesei, de magyar néphe is volt. Felesszámú nagy változásoknak dacára is e régi megye egyéni jellegének néhány főbb vonását hiven megőrizte, mint a hogy erre még rátérek. Oly régi időből, mint 1295, amely esztendőben, mint a hogy ez okmányilag kimutatható, Hunyadmegye főispánja *Ladislauus filius Nicolai* volt, zarándi főispánt nem tudok megnévezni.

A zarándi főispánok tudós Benkő József kézirati feljegyzése szerint ilyen sorrendben következnek:

1. Stephanus — — — (cognomen ejus vetustas chartae delevit).
2. Stephanus Székely.
3. Stephanus Petneházy.
4. Gabriel Haller de Hallerkő.
5. Joannes Teleki de Szék.
6. Nicolaus Zolyomi de Albis.
7. Paulus Béldi de Uzon.
8. Stephanus Nalátsi de Nalátz.
9. Mihael Szász (talán Száva).

10. Georgius Bartsai.

11. Dionysius Bánfi.

12. Paulus Hollaki de Kis-Halmágy.

Egészítsük ki e névsort, a mennyire saját visszacímlékezésein-kig tudjuk, alkotmányunk legújabb korszakáig. Hollaki Pál után tudtunkra a főispáni széken Hollaki István s. utána, Hollaki Antal következett, Kézdiszentléleki Kozma Pál († 1853.) 1834-ben Zaránd főispánjává neveztetett s e hivatalát 1847-ig vette, mikor is főkormányszéki tanácsossá választatott. Utána Szentléleki Kozma Dénes következett. 1848. június 4-dikéről kelt rendelettel fenséges István nádor kir. helytartó, selejthetlen emlékű nagybátyámat Gyulay Lajos grófot nevezte ki Zaránd vármegye főispánjává, mely hivatalt azonban Gyulay L. gróf, ki ekkor már Hunyadmegye követe volt és hivatalt soha sem keresett, nem fogadta el. A felmentés megtör ténte után István nádor a megürült helyre Bethlen Gábor grófot nevezte ki. A legújabb alkotmányos korszak első főispánja Haller Sándor gróf volt, kit e hivatalában Hessler Nándor követett, a ki egész 1876-ig folytatta hivatalát, a mikor is tudvalevőleg Zaránd nagyobb része Hunyadmegyéhez csatoltatott. Elénk emlékünkben van, hogy ez egyesülés Hunyadmegye szeretve tisztelt főispánja ugy-klopotivai „Pogány György főispánsága idejében történt. Zarándmegye alispánjai, mint a hogy Pesti Frigyesnek egyik a »Századok« nyolczadik évfolyamában megjelent »Levéltári hulladékok« című czikkében olvassuk, 1478-tól 1487-ig ily sorrendben említettnek:

1478. Horváth István.

1481. Horváth István.

1481. Kemecsei Mikó János és bernóti Nagy László.

1481. Kemecsei Mikó János és kerekii Nagy János.

1483. Kemecsei Mikó János és Ivánházai Kenther István.

1484. Kemecsei Mikó János és bernóti Nagy László.

1485. Horváth István és Verbeczi János.

1486. Kemecsei Mikó János és Ivánházai Kenther István.

1487. Horváth Isván.

1627-ben Zaránd alispánja Túry Mihály volt. 1848-ban Zarándmegye alispánja Hollaki Albert volt.

Zarándmegye történetének egyik igen érdekes mozzanata az

1693-dik évre esik. Tudjuk, hogy Leopold császár és király a Bethlen Miklós által Erdély számára kieszközölt diplomát, mely Erdély polgári alkotmányának egész 1848-ig egyik alapul szolgált, az 1691-diki év deczember 4-dikén adatta ki ünnepélyesebb formában. A hitlevél VII-dik pontjában, arról van szó, hogy az uralkodó a főispánokat a hűségre és érdemre jelesb erdélyi urak és nemesek sorából fogja választani. Leopold császár és király, úgy látszik nem tudva azt, hogy Apafi Mihály fejedelem Nalácz Istvánt a zarándi főispánsággal is felruházta, ezen megye főispánjává Szava Mihályt nevezte ki s bizonyára nagy lehetett Nalácz István csodálkozása, a mikor Száva főispán Zarándmegyebe való megérkezéséről értesült s nem kisebb lehetett Száva meglepetése mikor tudomására jött, hogy a megyének van régebb időről való főispánja. A két főispán meglepetésükből ocsúlván, egymásközött egyezségre léptek, mely egyezségnek eredeti magyar szövegét Benkő József kézirati »specialis Transsilvania«-jában imigy közli:

«Mi Nalátszi István, Római Császár Kegyelmes, koronás királyunk ő Felsége Erdélyi Királyi Guberniumnak egyik belső tanáttsa,¹⁾ Hunyad, és Zaránd Vármegyének fő Ispannya, és Száva Mihály eő Felsége Erdélyben lévő só Aknáinak Administratora, és Zaránd Vármegyének egyik fő Ispannya, adjuk tudtára mindeneknek akiknek illik, hogy mi mindenketten atyafiságosan egymás között convenialtunk ez alább megírt dolog felől e' képpen: A' mint ennek clötte egyikünknek, úgymint: *Nalátszi Istvánnak* nehai idvezült Fejedelem Apafi Mihály *vita durante* adta volt Donatioval a' Zaránd Vármegyei fő Ispánságot; annakutánna a' másikunk u: m: *Száva Mihály* eő Felségétől maga számára impetralta: Mi azért egymást mindenketten, sub bona nostra fide Christiana assecurállyuk, hogy mind Én *Nalátszi István* Zaránd Vármegyének abban a részében, mellyet eddig ugy mind fő Ispán egyedül dirigáltam, magam mellé fő Ispán Társamnak recipiálom Száva Mihály uramat, annak agnoscáalom, és mind az eő Felsége szolgálattyára, mind a Ns Vmegye szabadságának meg tartására tartozó dolgokban eő klmével egyetértek, és egyenlő akaratból tselekszem. Hasonlóképpen Én Száva Mihály az urat, Nalátszi István uramat Zaránd Vmegyének a' más

¹⁾ Tizenkét ilyen volt.

részében, mellyben mind a' más részével edgyütt az eö Felsége klmes *ecretuma* mellett *installattam* magamat, fő Ispány Társomnak recipialom, annak agnoscálom, és mind az eö Felsége szolgálattyára, mind a Ns Vmegye szabadságának megtartására tzélozó dolgokban eö kegyelmével edgyet értek és mindeneket egyenlő akarrattal tselekeszem. Egy szóval: az egész Vármegyét mindenketten egyenlő *authoritással*, egyenlő akaratból igazgattyuk. Melly dolognak szentül valo megállására obligaljuk *per praesentes* egymásnak magunkat kezünk irásával és petsétünkkel corroborálván — — etc. Albae Juliae 6a Nov. 1698.« Nalácz István ugyanezen évbeli országgylés lajstromába mint tanácsúr, meg Hunyad és Zaránd megyék főispánja van beírva. Cserei szerint Nalácz 1702-ben »szép öreg vénségben meghala bábolnai házánál.«¹⁾ Száva Mihály, úgy gondolom, a *gogány-váraljai Száva* családból származott.

Zarándvármegye, mint a hogy már az egri egyházmegye alapító leveleből tudjuk, az egri püspökségnek volt alkatrésze. Ez alapító levél a tatárjáráskor megsemmisült ugyan, de egy tartalmát részleg újra előadó 1261-ben kiadott okmány mai nap is létező átíratában Zarándmegyében fekvő püspöki birtokok neveztetnek meg így a többi közt: *Neveg iuxta Crisium album*, s megjegyeztetik, hogy azokat az egyháznak Szent István adományozta. Egy 1271-diki okmányból látjuk, hogy az egri püspöknek Zarándban tizedjoga volt. Zaránd oly régi időben csatoltatott az egri püspökséghoz, mikor még a váradi és csanádi, tehát a Zarándhoz területileg közelebb eső püspökségek még nem léteztek. A sumbuni főesperest-ség volt Kandra Kabos okmányon alapuló nézete szerint Zarándmegyének képviselője az egri káptalanban. A sumbuni főesperest-ség megszünvén, a pankotai lép fel. A sumbuni vagy sombolyi főesperestséget Kandra Kabos az aradmegyei Sombolyra helyezi, mely ma már csak puszta terület Simánd határában.²⁾ Pankota Aradmegyében fekszik Aradhoz keletészakra; régi apátságának egy hegyoldalban csak romjai láthatók.

¹⁾ L. Gróf Lázár Mik'ós »Erdély Főispánjai« cz. jeles munkáját. (Budapest, 1889.)

²⁾ L. »A somboly-pankotai főesperesség.« Írta Kandra Kabos. Megj. a »Századok« XVII. évf. 6-dik füzetében.

Az egykor virágzott Zomboly ma puszta terület, az 1561-ben említett hely- és családnevek igen kevés kivétellel elnémultak örökre s csak a történetírás birodalmában élnek, azon családok közül is, kiket Kozma Pál előszámlál, mint Zaránd birtokos nemes családait, jelenleg a legtöbbnek ott birtoka nincs, a körösbányai megyeházban többé közgyűlések nem tartatnak. A múltat a jelennel összehasonlítva, bizony jelentékeny különbséget látunk. Sok tekintetben haladást s új életet szemlélünk a múlt idők romjai közt. A talátsi határon látható gáliczköves oldal remélhetőleg többé nem hever használatlanul, mint Kozma Pál idejében, és a kőszénterületek is, ha jól értesülttem, mivelés alá vétettek. B. e. Kozma Pál Zaránd-megye főispánja 1848-ban még azt írhatta, hogy két vasolvasható s három vashámoron kívül más gyára nincsen Zarándmegyének, jelenleg a gyáripar itt is lendületet nyert s az érczbányászat a modern idők technikája felhasználásával s a mai bányászat igényeinek megfelelőleg folytatottatik. A tanodák száma a múlthoz képest szaporodást mutat s a köznép nevelése itt is haladóban van.

Bizonyára a történet könyvével kezünkben s élénk visszaemlékezéssel a múltra lelkünkben a régi Zarándmegye területén feleszsámú változásokat veszünk észre s nyilván van előttünk, hogy itt sok minden más és új színben tűnik fel, mint annakelőtte, s még a képek körvonalai se mindenütt a régiek. Időnk rohan s a napoknak egymásután való következésök viszontagságokkal teljes! Ámde Zaránd érczhelyiségeiben az arany mai napig sem merült ki s ontja gazdagságát s a magyar állam eszméje erősödik lakói szívében. A magyar faj most is szívósan ragaszkodik nemzetiségéhez, a haza-szeretet lángja fennen lobog, a józan haladás szelleme, melynek vívmányai fényesen bejegyezvék a zarándi marchalisok jegyzőkönyveibe s hivatkozom itt, hogy példával éljek, az 1844 dik év augusztus 19-dikén tartott közgyűlés határozatára s a követi utasításokra, melyek egy mély pillantást hagynak venni a régi megyék municipalis életére s azt mintegy tükrözik, mai nap is áthatja értelmiségét, a mivelődés vágya, szükségessége ma is élénken érzett.

Ezen erkölcsi erők és hatályok, melyek a múló idők elsolyása alatt s a viszontagságok közepette az állékonyság jellegével birnak, egyesítenek minket mindenjunkat, kiket ugyanazon szellem élítet s elevenít. E szellem sugalatára gyülekeztünk össze e mai nap,

ennek nevében üdvözlöm az itt megjelenteket s köszönöm a hozzáink intézett meghívást, melyet örömmel s hálával fogadtunk el. A hunyadmegyei történeti s régészeti társulat nemcsak tudományos, de hazafias hivatást is teljesít, midőn megyénk múltjának s jelenének részletes ismeretét széles körben terjeszteni törekedik. Ha ez előtt tizenhárom évvel meg nem alapítatott volna, ezen egyletet inkább ma kellenék megalapítanunk, mint holnap. Kérve kérem megyénk e vidékének hazafias lakóit társulatunk zászlója körül sora-kozni, melynek jelszava : *előre!* s kérem a tisztelet megjelenteket, a kik még nem volnának társulatunk tagjai, e gyűlésünk alkalmával magukat annak tagjai közé fölvétetni s céljainkat közreműködésekkel, támogatásokkal előmozdítni. Igy legyen! Ezennel társulatunk felolvasó gyűlését megnyitottnak jelentem.

GR. KUUN GEZA.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT VÍVMÁNYAI

A DACIAI ARANYBÁNYÁSZAT TÖRTÉNETÉBEN TECHNICAI ÉS HELYRAJZI KUTATÁSBAN.

— Előadatott a társulat 1892. június 12-ik közgyűlésén. —

Összeállította: TÉGLÁS GÁBOR műzeum-igazgató.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat sokágú tevékenységéből nem utolsó jelentőségű a hazai múltra nézve az a munkásság, a mit az őskori bányászat topographiája és cszköztárából felmutathat. Ama jelentéktelennek látszó apróságok, melyekből a társulat külön bánya gyűjteménye alakult, a laicus ember figyelmét bizonyára alig keltik fel s a látogatók egy részét annyira nem ragadják meg, hogy igen sokan pillantásra is alig méltatva haladnak át a félhomályba eső jelentéktelen kis előszobán. De a szakemberek s a társulatot évente látogatásukkal megtisztelő külföldi tudósok kis köre már nem egyszer teljes elismeréssel adózott társulatunknak e bánya-csoport berendezéseért s Jung Gyula prágai egyetemi tanár, Posepny Ferenc nyugalmazott prsibrami bányászakad. tanár és bányatáncos már ismételten méltaták távol lakóhelyüköről figyelmükre kis műzeumunk eme kevésbé ismert és emlegetett csoportját.

Most tehát, mikor folyvást súlyosbodó életgondok és sokféle hivatali elfoglaltatásom miatt maholnap én is kénytelen leszek támás kevésbé leköött ifjabb erőknek helyemet átengedni s e nagy kedvvel és lelkesedéssel megkezdett helyszíni tanulmányok folytatásában zsibbasztva érezem magam, időszerűnek találom a közgyűlés szíves engedélyével nehány nagy vonásban összefoglalni azon eredmények velejét, melyeket saját közvetlen tudomásom és közre-

működésem szerint a hazai s legfőbbképen Dacia bányaarchaeologiája idáig társulatunknak köszönhet.

A hazai nemes fémbányászat gyakorlati szakemberei már régóta tisztába valának azzal, hogy a Fejér-Körös, Aranyos és Ompoly vizek elválasztó hegygerinczein és völgyein feltárt aranybánya-művek egy része a rómaiaktól származik. A rómaiság illetében meghatározása azonban annyira ki vala tágítva, hogy jóformán minden történelmileg nem ismert s legkivált vésővel és kalapáccsal (Schlegel und Eisen) hajtott bányaművet azon általánosságban a rómaiak számlájára írtak olyannyira, hogy a rómaiság gyűneve alá jutottak, ily módon a lőpor robbantás alkalmazása előtti idők összes műveletei is. E kevés kritikával és alapossággal kimondott ítélet rabja vala az irodalom terén azután minden olyan régészünk, a kit úgy mellékesen vezetett egy-egy jóalkalom az aranyvidékre s a kik benyomásaikat, véleményüket az ott működött tisztikar és bányabirtokosság felfogásához valának kénytelenek rövid utazásaik közben alkalmazni. Így járt különösen Ackner Mihály¹⁾ hazai régészetünk nagyérdemű búvára, s az ő nyomdokain elindult Vass József²⁾ is, valamint mindenek, kik az ők műveiket később leírásaiakban forrásul alkalmazták. Az európai bányászat kitünlősége: Cotta Bernát³⁾ is ilyen impressiók alatt látogatta meg Abrudbánya Verespatak vidékét s 1873-ban Benndorf Ottó és Hirschfeld bécsi tanárok a Corpus Inscriptionum érdekében a bécsi akadémia költségén történt beutazása se eredményezett a feliratok revisióján felül egyebet a bányavidék nemzetiségeinek pontosabb meghatározásánál. Ugy hogy összes tudósaink a helyrajzi viszonyokat illetőleg a Negebauer⁴⁾ porosz consul által 1846—47. kelt utazási felvittelekre szoritkozott egész a legújabb időig s a Verespatakon 1854. (Ohába-Szt.-Simon) és

¹⁾ Jahrbuch d. Centralcomissions. Wien, 1856. 14. s köv. lap. Die römischen Alterthumer und deutschen Burgen in Siebenbürgen.

²⁾ Erdély a rómaiak alatt. A kolozsvári múzeum-egylet pályanyertes dolgozata. Kolozsvár, 1863.

³⁾ Bergwerke Ungarns.

⁴⁾ Epigraphische Nachlese zur Corp. Inscript. Latin. Vol. III. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Akademie. Wien, 1874.

⁵⁾ Negebaur Dacien. Kronstadt, 1851. Negebauer mint a porosz kormány bukaresti consulja 1846—47. a legteljesebb hatósági támogatással járta be Daciának erdélyi és romániai területeit.

1856-ban (Kataliubánya) felmerült viasztáblák datumaiban és szövegében átörökolt bányahelyek közelebbi meghatározása is nagy kérdőjelként öröklődött át reánk.

A viasztáblákból mindenkorral sokat bővültek ismereteink a daciai-aranybányászat nyilvános életviszonyait, sőt nemzetgazdaszási jelentőségét illetőleg is; de a már addig pontosan ismert *Ampelum* (Zalatna)¹⁾ és *Alburum maior*²⁾ vagy görögösen [”Αλ]β[ουρ]νος μεγαλη³⁾ bányatelep biztos helységein kívül több másról utbaigazítást nem nyerhettünk ezekből sem, sőt a *Corpus Inscript. Latin.* III. kötetébe felvett 25 viasztáblán megörökített újabb helynevek valószínű hollétéről sem kaphatánk útbaigazítást.

Így a viasztáblák keltezésében és vonatkozásaiban eléforduló *Deusara*,⁴⁾ *Immenosum maius*,⁵⁾ *Kartum*,⁶⁾ *Cerneum*,⁷⁾ *Karietium*,⁸⁾ valamint a tanúk *praedicatumai* gyanánt genitivusban ilyenformán szereplő *Marciniensi*,⁹⁾ *Silarietis*,¹⁰⁾ *Tovetis*,¹¹⁾ tehát összesen 5 kétésgéltelen és 3 valószínű bányaközség fekvése iránt alig érdeklödtek akkor bűváraink.

Ép oly kevéssé foglalkoztak a bányaeszközök felkutatásával és gyűjtésével s e tekintetben az első úttörő munkálatokat Posepny Ferencz jelenleg Bécsben (Ober-Döbling) lakó nyugalmazott prisi-brami akadémiai tanár és akkor erdélyrészti bányaigazgatósági bányamárnök fáradozásainak köszönhetjük, ki egy Verespatakon részleteiben napfényre került vízemelő-gépet szerencsésen reconstruálva, a később Portugaliában felfedezett római mű biztos pájját mutathatta be abban, constatálva ily módon, hogy itt és ott a

¹⁾ *Ephemeris epigraphica volumen. III. 1874. 165—169. Corpus Inscript. Latin. III. köt. 1293. és az 1308. sz. felirattöredékek.*

²⁾ *Corp. Inscr. Latin. III. köt. 2. rész. I., II., IV., V., VIII., IX., XII., XVII., XXI. viasztáblán.*

³⁾ *C. I. L. III. köt. 2. rész. III. és IV. viasztáblán.*

⁴⁾ *C. I. Latin. III. köt. VII. és XIII. sz. viaszos táblán.*

⁵⁾ *U. ott. X. sz. v. t.*

⁶⁾ *U. ott. VI. sz. v. t.*

⁷⁾ *U. ott. I. sz. v. t.*

⁸⁾ *U. ott. VI. sz. v. t.*

⁹⁾ *U. ott. VI. sz. v. t.*

¹⁰⁾ *U. ott. VI. sz. v. t.*

¹¹⁾ *U. ott. V. sz. v. t.*

római technicusok eljárása teljesen azonos vala. Posepny kiköltözésével jóformán árván maradt a hazai bányász-archaeologia, míg nem társulatunk megalakulásával új lendület köszöntött be itt is.

Az a lelkes felindulás ugyanis, mely e társulat kezdő éveit oly termékenyéné és eredménydússá varázsolá s mely jóformán alapot vetett a későbbi idők összes tevékenységének s a társulat jó hírnevét, irodalmi hitelét kivíta, a bányászat emlékeinek kikutatását se hagyá érintetlenül.

A legérdekesebb és jelentékenyebb szerzeményeink sorát 1882-őszén az a 3 bányász-szobor nyitja meg, melyeket Kőrösbányától délre a római aranymosások által ellepett Ptyinkur nevű magaslatról sikerült megszerezni. E 3 majdnem embermagasságnyi bányász-szobor jelenleg múzeumunkat diszíti s annak becsét és sonosságát eléggé illustrálhatja az is: hogy időközben a berlini ethnologiai múzeum méltóknak találá azoknak gypsbe öntetését s a budapesti és bucaresti múzeumok is követték e példát. A 3 bányász-szobor mindenike egy-egy síremléket képezhetett annak idején s az egykori bányaegyenruháztot és felszerelést örökíti meg.

A bányászok ruhája durva gyapjúkelméből készülhetett s a testre simuló hosszú szűk felső ruhát, a derekán zig-zugos barázdákkal diszített s elől vascattal zároló őv szorítá össze. A csattól a mellre ujjnyi vastag bőrszíj hatolt s a mellen kétselé ágazva a jobb és bal vállon át a hátra ért, hol épen a gerinc irányában tenyérnyi szélességű, talpvastagságú bőrlemezben nyerte folytatását le a derékig. Ez a berendezés nyilván arra mutat, hogy szükség esetében a bőrlemezzel a vállat is védelmezhettek s ha kosárban, teknőben például érczet szállítottak, olyankor a bőrlemez a válla vetették. S hogy semmi kételyünk se támadhasson a szobrok bányász jellege iránt, mind a három szobor bal oldalán ott látjuk a nyelénél fogva az ővbe helyezett bányászkalapácsot.

E minden tekintetben figyelemre méltó emlékekhez társultak nemsokára a Kis-Bányánál (Boicza) általam megtalált s a viasztáblákon szereplő bányaközségek egyikeül mindenhető hánypatelep aranyzúzó és órlókészlete.

¹⁾ Bányász-szobrok a daciai aranyvidékről Archaeologici Ertéktő 1885. évf. 16–20. lap. Anthropologische Mittheilungen. Wien, 1885. Österreichische Zeitschrift für Berg u. Hüttenschaffen. 1886.

Kis-Bánya, vagy a mint ma oláh elnevezésével tudjuk, Boicza ma is jelentékeny bányatelep s újabb műveletei mind a rómaiak nyomában haladtak. A római telepűles a községtől délre a Cornyet (Somos) és Szregyel (Turrt hegy) közti nyerget foglalta el, honnan a bányákat is legjobban kézügybe kaphaták. A számos fedélcserép, épülettégla mellett egy bályeges lámpa is hirdeti római jellegét. E múzeumunkban látható lámpa bályege következő:

M VRRI

azaz et figalina M(arci) Urri.

Ugyanitt a 70-es évek elején felíratos kő is került elő; de azt időközben, úgylátszik, beépítették, mert a legszorgosabb kutatásom daczára sem sikerült ráakadnom.

1887. nyarán sziklarepesztés közben épen a bányák közelében egy edény római pénzt találtak Boiczánál. A több száz darabból álló éremlelet valószínűleg a III. századdal megkezdődött s a népvándorlás viharait bevezető betörések idején ásatott el s egykor tulajdonossa a támadók áldozata lett.

Az általam látottak körírata :

1. Imp Caes. Ner. Trajan Optim Aug. Ger. Dac. Parthiar
Pm. Tr. P. Cas V. P. P. Spor.

2. Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. XVII | Fortuna P. P.
Sequens.

3. M. Antoninus Aug. Pius P. P. | Tr. P. XVII. Cos II.

4. Diva Faustina Revers olvashatatlan.

5. Sept. Sev. Parth. Imp. X. | Iovi Conservatori.

Itt is, mint Verespatakon, a viasztáblák tulajdonossai és lenn Resiczabánnya mellett a bogsáni vastelepekről egykor menekülők tévék a *Piatra alba* mész-sziklájánál felmerült kincscsel a biztos szabadulás reményében rejthették el ez érmeket a sziklarepedésbe. Fájdalom, a bányászat történelmére is nagyjelentőségű lelet annyira szétszóródott, hogy eredeti egészében összeállítani már alig sikerül, ¹⁾ kivánatos lenne, ha évkönyvünk révén oda lehetne hatni, hogy értelmesebb kezekben levő példányok köríratát bár megkaphatnók.

¹⁾ Ormos Zsigmond. A *Piatra alba* kincslelet. Délmagyarországi történelmi és régész. társulat. Vesd össze saját czikkem Római bányászcímlekek a temesvári múzeumban Archacol Értesítő 1891. évf.

De a boiczai-telep bányásztechnicai szempontból is érdekes, mert innen szereztem be az ércztörő kőmozsarak első példányait múzeumunk számára, igazolva ez által, hogy az ércz feldolgozás úgy történt a rómaiknál egészen azon módon, a mint azt Strabo¹⁾ Polybius után és Plinius²⁾ Hispaniából írják s Agathirchides Kr. e. 200-ban Egyptomban Diodor³⁾ feljegyzései szerint látta.

Diodor közlése szerint u. is a bányák szilárd kőzetét előbb tűz által megporhanyósították s azután 20—30 éves ifjak pörölyökkel szétkalapálták. A dús érczeket fiatal suhanczok összeválogatva, zsákokban kiszállítják s 30—40 év közti egyéneknek adták át, hogy kőmozsarakban vas sulykokkal összetörjék. És nem csak e kemény quarczitos félcsegekből készült kőmozsarakat sikerült e kétségtelen római telepen megtalálnom, hanem azon kézi őrlőket, a mai só-őrlők mintáit is, melyekben Egyptomban elaggott s a nehezebb munkára alkalmatlan emberek, vagy gyermekek az érczek lisztté őrlését kézi erővel végrehajtották. E végből egy homorúvá mélyített s egyébként nagyon durván idomított kőzettömeghez, egy szintén keményebb kőzetfajtából domborúvá idomított ellendarabot választottak ki, mint azt a római lisztőrlőknél domborműveken, sőt leleteken is láthatjuk. Az érczőrlés mechanicája teljesen azonos lehetett a lisztőrlésével, annyi különbséggel, hogy az érczhez apránként vizet adogáttak hozzá. Őrlés céljából a fedő lapot körbe forgaták, mi végből egy fogantyút is szoktak alkalmazni.

A rómaiak előtt tehát a vízi zúzművek még ismeretlenek valának s e kézi őrlők pótolták, mely mai napság a legszegényebb bányász házánál is ott kelepel.

Ezen »kőmozsarakat« és aranyőrlőköveket később megyénk másik nagy római bányavállalatánál a rudai 12 Apostol bányánál is megtaláltam s az ottlevő *Merecs* hegynél⁴⁾ körül egy csomót összegyűjtve, a vízárokba dobáltattam be könnyebb elszállítás kedvé-

¹⁾ Strabo III. 188.

²⁾ Plinius Histria naturalis 33, 21.

³⁾ Diodor V. 38.

⁴⁾ A rómaiak bányászata. Bouran és Rudan Archaeol. Értesítő. 1885. évf. Felolvastatott a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1882. évi közgyűlésein. Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. Történettud. Értekezések. XIV. köt. VI. sz. Budapest, 1889. 41. lapján.

Ért. Csakhogy ez a könnyebb alkalom máig késik s isten tudja, mikor következik el.

A Kis-Bányánál, Kőrösbánya körül és Rudánál virágzott aranybányászat biztonsági szolgálata a Veczelnél látható római tábor, vagyis Micia hatáskörébe tartozhatott, a mint azt a m. tud. Akadémia és földrajzi társulat előtt a daciai bányászat öszvidékéről tartott felolvasásomban kifejtettem.¹⁾

A Fejér-Kőrös és Gyógyvíz választójában a mai Pojana, Tekerő, Nagy-Almás és nyugatról Sztanizsa határában a Vurvu Fericeli (1164 m.) és Magyarok hegynén (Dealu Ungurilor 1078 m.) nagyszerű aranybányászat rónaságáról szintén társulatunkban volt először szó s ott is a mi közbejövetelünkkel constatáltatott először a római érczmoxarak és örlők jelenléte. Ezen aranyhegyektől Nagy-Almás felé keletnek haladólag a *Dosu negru* szolgáltatá azt a *Jupiter és Juno*,²⁾ bár durván alakított, de bányászarchaeologialag oly becses szobrát is, mely szobor *Hollow* tekerői bányaigazgató ajándékából most múzeumunkat diszíti.

Az itt szóban fekvő bányászat akkora terjedelemmel bir, hogy a viasztáblák helyneveiből minden hibetőség szerint egy vagy kettő is ide tartozhatott, mert úgy a *Fericel tetőn*, mint a *Magyarok hegynén* és *Dosu negru*n több házcsoport jellegzetes nyomait constatálhattam, sőt a magyarok hegyéről származik a pojanoi gör. cath. templom oltárkövéül szolgáló római sírfelirat is annak jeléül, hogy e telep külön temetővel is birt.

Nagy-Almásnál a hosszú és összesen 7 részből álló helység derekán a Toronypatak = Valea Tornuluj mellékvölgyben a *Bozsericza* hegynél színhelye vala a római bányászatnak s a János (Hanes) hegy lejtőjén, a Zalatnára vezető út mellett találtam meg a római település helyét.

Minden bányászat a Fericel tetőtől elkezdődőleg az Ompoly völgyében elhelyezkedett s az almási völgytől csakis egy haránt hegygerincz által elválasztott Ampelum, vagyis a mai zalatna körébe tartoztak. Ampelum voltaképi bányamezőit azonban az onnan

¹⁾ A daciai római aranybányászat katonai őrvidéke. Földrajzi közlemények. 1890.

²⁾ Archaeologiai Értesítő. 1890. évf. Bemutatva előbb a hunyadmegyei történelmi régész. társulat szakülésén.

5 órányi lovaglással északra épen az Érczhegység gerinczén elérhető *Korabia* (Hollókő) nevű 1351 m. magas trachyt-kúp körül konstatálhatám, hol Lukács Béla jelenlegi kereskedelmi miniszter próbaásatásai 1878. a sirmezőket is megállapíták. A botesi hegyháton és a *Slevesoia* nevű hegylejtőn elterülő kettős sirmező a daciai aranybányászat legérdekesebb emlékéül tekinthető, mennyiben ez ideig sehol egyebütt nem tudtuk a bányászok temetkezési színhelyét így kijelölni s a Magyarok hegyéről általam Pojánán talált sirkő pontosabb származását kimutatnom nem sikerült.

A nagy reménykedéssel és fáradtságos előkészületekkel 1885-ben megkezdett ásatások azonban nem igazolják a sirmezőkhöz kötött várakozásainkat. Hasztalan remélük tehát ott a hírneves hallstadtzi sirmező pájját, mert a leletekből következtetve e zord magaslat-körül csakis a bányamunkások találák fel otthonukat s a módosabb társadalmi rétegek lenn *Ampelumban* összpontosultak a finomabb élet igényei szerint rendezkedve ott be. Ásatásaim főbb tételeiről először társulatunk havi ülésein volt szerencsém referálni s 40 rajzzal illustrált, terjedelmes monografiámat a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága az Archaeologiai közlemények 1890. évf. méltatá kiadására.¹⁾ A korábiáról szerzett és egy domborművel együtt dévai múzeumunkban látható feliratot Ampelum, 3 más általam gyűjtött feliratával a XIII. legió odavaló békelyegével LEGXIIIGE AELIILIIVS(=Aeli(us) Iulius.) Korábia új lámpabékelyegeivel(OPTATI, IAVΛR) s a Lukács Béla által is felemlített ΦΑΟΡ a FESTI lámpabékelyekkel a Földt. Társulat közölte.²⁾

Kutató tevékenységem nem szorítkozván kizárálag Hunyadmegye területére, Verespatak és Offenbánya környékére is átlátogettam s Verespatak felirattárát összesen 7 új felirattal sikerült a kolozsvári múzeum-egylet kiadványaiban gyarapítnom.³⁾

¹⁾ A Korabia római bányászata és kettős sirmezeje Zalatna közelében (Alsófehér megyében 1—40 rajzzal 1—44 lap M. tud. Akadémia kiadványa 1890.

²⁾ Ujabb adalékok a daciai Érczhegység és bányászat epigraphiájához, Földtani Közlöny 1889.

³⁾ Ujabb feliratok az erdélyi aranyvidékről. Az erdélyi múzeum-cgylet bölcslet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai 1888. évf. 7. l. 7. felirat.

Ily módon nagyjában sikerült tisztáznom a daciai aranybányászat topographiája mellett egyúttal a bányaadministratio szervezetét is, tüzetesen foglalkozva itt elsősorban Ampelummal, mint bányahatósági központtal,¹⁾ másodsorban a bányaadministratio szervezetével²⁾ és különösen a bányászat érdekében eszközölt telepítésekkel, a bányászatnak az államháztartás körében juttatott nemzetgazdasági szerepével s a daciai bányaigazgatósági személyzet általános társadalmi tiszti helyzetével és valószínű javadalmával, összehasonlítva a nálunk kimutatható hivatali személyzet fokozatait, el-látási javadalmát a birodalom többi tartományaiból ismert hason-szerű személyzet hasonszerű tagjainak rang és javadalmi fókoza-táival.³⁾

Mindeme tanulmányok mellőzhetetlennek tevék a római kort megelőző idők bányaviszonyainak tanulmányozását is s minthogy az idevonatkozó gyérszámú adatok legtöbbjét épen Hunyadmegye szolgáltatá s társulatunk ásatásai is kedveztek e nemű vállalkozásomnak, még 1887-ben összeállítottam a Hunyadmegye területén és Alsófehérmegeyében virágzott őskori nemes fémbányászat adalékeit.⁴⁾

Azonban e hosszú bűvárkodás eredményeinek s a helyszinén mondhatnám nyomról-nyomra folytatott felvételeimnek összegelése közben mégis arra a lehangoló tapasztalatra kell jutnom, hogy sem a rómaiakat megelőző idők bányatevékenységét, sem a rómaiak nyomába következett vállalkozások szabatos pontossággal kijelölni és elhatárolni képesek nem vagyunk.

Igy egyenesen ki kell mondanom, hogy a rómaiaknak tulajdonított bányaművek egyrészét a közép- és újkornak köszönhetjük, sőt egy igen nagy részt bizonyára a rómaiak is elődeiktől örököl-

¹⁾ Ampelum mint Dacia aranybányászatának hatósági központja. Erdélyi Múzcum-egylet 1888. V. köt. 1—22 lap.

²⁾ A rómaiak daciai aranybányászatának administrációja Bányászati és Kohász Lapok 1890. évf.

³⁾ Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról II. rész. Felolvastatt a m. tud. Akadémia 1891. évi deczember 10-ki ülésén. Értekezések a történeti tudományok köréből XVI. köt. 1892. évf.

⁴⁾ Őskori nemes fénybányászatunk némely adalékkai. Erdélyi Múzcum-egylet IV. köt. 1887. 1—39 lap.

ték. Fájdalommal kell konstatálnom, hogy: megbízható archaeológiai leletek vagy okmányok nélkül egy arányban sem igazodhatunk el s a lőporrobbantás alkalmaztatásáig a *vésővel és kalapáccsal* (Schlegel und Eisen) hajtott bányamenetek technikája az egyp-tomiaktól és phoeniciaiktól népről-népre, nemzedékről-nemzedékre oly szolgai hűséggel átszármazott, hogy egyik kor sajátai a mási-kéval évszázadokon sőt évezredeken át hajszálnyira összevágnak. Mert saját vizsgálataimból is kétségtelenül kiderül annyi, hogy: a Kr. előtti évezred kezdetén Dacia területén már olyhírű bányászat folyt, hogy a phoeniciaiak és görögök kincsvágyát és vállalkozási szellemét is felkeltette s Herodotos agathyrsei már nagyban fejlett aránymosásokat és bányászatot aknázgattak. Másfelől az is történeti tény, hogy gr. Montecuccoli János¹⁾ a selmeczi felső Bieber tár-nában 1627. február 8-án kísérlette meg legelőször a lőporrobban-tást. S mert az akkori idők találmányai oly lassan terjedtek el, hogy Svédország például alig egy század mulva vezeti be bányászatába a lőport s a Harz erdő vidékére is alig $\frac{1}{2}$ század mulva jut el a selmeczi felfedezés: mi természetesebb, hogy Erdélybe se találhatá meg az hamarabb útját azon telepítésnél, melyet Kákóczy György felsőmagyarországi hadjáratával kapcsolatosan 1644-ben Besztercebányáról épen Zalatna környékére munkába vett. És ekkor is oly lassan terjedhetett el az új találmány, hogy aligha vált az a XVII. század vége előtt általánossá. Eddig az időig tehát a Schlegel und Eisen tartotta magát.

De bármilyen bizonytalanságban legyünk is a bányatechnica terén, bármilyen kevessé vagyunk is képesítve ez idő szerint pusztán a technicai eljárás módszerének összevetésével a kor meghatározásra: a kutatás folytatása azért kétszeres kötelesség, sőt az elért eredmények a múzeumunkban levő kis bányász archaeologiai gyűjtemény értékét ez a körülmény csak fokozza, mert az összehason-lításnak úgyszólva egyedüli anyagát bocsátjuk a búvárok rendelke-zésére. Minthogy pedig a kérdés történeti ágát csupán a leletek segélyével tárgyalhatjuk s a korábbi idők emberei a bányászemlé-

¹⁾ L. Őskori nemcs sémbányászatunk. Kolozsvári Múzeum-cíylet IV. köt.

²⁾ L. Pelh Antal Alsó-Magyarország bányaművelésének története II. köt. 1887. 227—228. lapján.

kekkel alig törődtek valamit, társulatunk ezirányú fáradozásai jövőre tán az eddiginél is nagyobb érdeklődésre számíthatnak. Az a kedvező fogadtatás, melyet hazai és külföldi szakembereinknél társulatunk eme vállalkozása kiérdeolt, minden esetre buzdításul szolgálhat a jövőre s ha én tán családi és hivatali lekötöttségem miatt nem is áldozhatnék is magam az eddigi mérvekben kedvencz studiumnak, tán akádnak mások, kik a megkezdett irányt egészen háttérbe szorulni nem engedik. Azok pedig, kik társulatunkon kívül e kutatásokat jóakaró támogatásukban részesítik s ezek közt különösen Lukács László országgyy. képviselő, Lukács Béla jelenlegi miniszter Zalatnáról, Ebergényi Mózes és Sóma urak Verespatakáról bizonyára ezután sem vonják meg támogatásukat a kutatóktól, sőt tán elkövetkezik az idő, amikor a kormány is meghozza áldozatait e téren s az erdélyi aranybányászat tüzetes történetének megírását is elkezdhetjük.

A „CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM“

HARMADIK KÖTETÉNEK DACIÁT ILLETŐ PÓTKÖTETE.¹⁾

Corpus inscriptionum latinarum consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum volumen tertius supplementum. Ediderunt Theodoros Mommsen Otto Hirschfeld, Alfredus Domaszewsky Berolicis, apud Georgicus Reimerem MDCCCLXXXIX. Pars prior Dacia, pars secunda Moesia superior, pars tertia Dalmatia.

GKÓF KUUN GÉZA.

(Olvastatott a társulat 1891. november 4-iki ülésén.)

A porosz kir. Akadémia megbizásából szerkesztett „Corpus Inscriptionum Latinarum“ III-dik kötete Daciát illető supplementumát méltán nevezhetjük régészeti tanulmányaink jelentékeny gyárapodásának s az évek óta várva-várt kötetet, mely íme itt előttünk van, örömmel s kiváló érdekkal üdvözöljük. E kötet nemcsak azon terület epigraphikus anyagát foglalja magában, melynek tudományos mívelésére megyénk klassikus emlékekben oly gazdag földjén társulattá szövetkezünk, hanem ép azon időszak kutatásait s részben a már ismert feliratok újabb revisióját tartalmazzák, melyre társulatunknak immár tizenkét évre terjedő munkássága esik s a melynek az általunk mívelt archaeologai területen elért s felmutatott tudományos eredményeiben társulatunk két tudós régészének, Téglás Gábor múzeumunk igazgatójának s Király Pál könyvtárunknak, nem kis mértékben részök van s része van azon férfiúnak, kit Király Pál, a mester hálás tanítványa, méltán „Dacia legkiválóbb ismerőjének“ nevez s ki társulatunknak nemcsak tiszteletbeli tagja, hanem munkásságában is jelentékeny részt vett, dr. Torma Károly. A feliratok származási helye, a revisió s az újabb kutatás időszaka s a kutatással és revisióval foglalkozók közül az említet-

¹⁾ Megj. Berlinben, 1891-ben.

tek személyiségé közreműködve fokozzák bennünk a szóban levő pótkötet iránt való érdeklődésünket s eléggyé indokolják sietségemet, melylyel az alig kezemhez jött munkáról a tiszta témának a következőben jelentést teszek.

Dacia és a két Moesia felíratainak pótkötetét a heidelbergi egyetem tudós tanára Domaszewski Alfréd szerkesztette, ki a római és hellén archaeologia két nagy mesterével Mommsen Theodorral s Hirschfeld Ottóval együtt adja ki újabb gondos átnézés alapján s az eddig nem ismert kiadatlan anyag felhasználásával a »Corpus Inscriptionum Latinarum« supplementumait. Domasewszki a múlt évtizedben kétszer járta meg megyénk területét s ez útak alkalmából felesszámú feliratot hasonlított össze a »Corpus«-ban és másutt közölt szövegekkel, úgyszintén felhasználta Sztudniczka Ferencz jeles régész, Hirschfeld Ottó s a dákiai archeologia egyik kiváló művelője Gooss Károly másolatait, s egyletünk tiszteletbeli tagja Torma Károly, Téglás Gábor s Király Pál az »arch. epigr. Mittheilungen«-ekben és más folyóiratokban megjelent közleményeit s több általuk eszközölt másolatokról ittléte alatt szerzett magának tudomást, másokról levélváltás rendjén értesült.

A kötet elején a dákiai feliratok legrégibb; újabb és legújabb gyűjtői s kiadói legkiválóbbjairól áll némi rövid megjegyzés, így a többi közt a florenczi »Laurentiana« könyvtár egy a XV. évszáz végéről keltezett »libellus«-ára tétetik hivatkozás, melyben mondattik, hogy dicső emlékű Mátyás királyunk Erdélyből Budára még pedig vízi úton, u. m a Dunán fel, római felirásos köveket hozattott, melyek közül hármat Fontius Bertalan Budán a Dunai partján látott s elolvasott. E kövek Sarmizegethusából származnak s a Maroson, Tiszán le s a Dunán fel szállítattak Budára, hol a tudós florenczi Fontius a három általa elolvasott követ még a parti rakodóhelyén láthatta. Mezeriusról, Verancsics Antal egri püspökről s későbbi esztergomi érsekről († 1573.) s Fortis apátról szintén rövid említés tétetik. Mesericius János 1499 ben Geréb László erdélyi püspök titkára volt s mint ilyen a régi Apulum s Dacia más római telepedései s castrumai helyén számos feliratos követ s emléket vehetett szemügyre; ő volt az első, ki Col. Ulpia Trajana helyét Várhely s környezetére állapította meg. Mesericius a gyulafehérvári káptalan tagja s Kolozs archidiaconusa volt. Ugyanezen káptalan

prépostja Taurinus István, Mesericius kor- és hivatal-társa, »Stauro-machia« cz. munkájában (megj. Bécsben, 1519-ben) szintén közölt római felirásokat Dacia területéről. Torma Károly nagyérdemű régészünkről a szóban forgó pótkötet elismeri, hogy a daciai epigraphika terén mai nap is a legkiválóbb munkás, de hozzá teszi, hogy nem mindenkor »ea qua par suit simplicitate usus est.« Nem tartom szükségesnek, hogy e vádat itt megczáfoljam, hiszen mindenki tudja, hogy épen Torma Károly az, kit ilyennel legkevesebbé lehet vádolni. Két jeles régészünkről Téglás Gábor s Király Pálról a szerkesztő igen elismerőleg szól, megemlíti, hogy a várhelyi ásatások s gyakori tanulmányútjaik alkalmából több *eddig ismeretlen felirattal gazdagították a »corpus« daciai részének pótékét*. E pótkötetben is ismétlődik azon szemrehányás, melyet az archaeologiai tudomány nagy mestere Mommsen Theodor a »Corpus Inscriptio-num Latinarum« III. kötetének bevezetésében tett azon magyar régészeknek, kik archaeologiai dolgokról anyanyelvükön írtak. Hogy az első szemrehányás nem használt, mutatja, hogy a pótkötetben ismétlésre szükség volt s nem kétem, hogy ennek daczára ezen-túl is csak úgy fogunk archaeologiai dolgokról magyar nyelven írni, mint tettük eddig s mint teszszük tudományos irodalmunk többi területén s ezt hibául nekünk senki fel nem róhatja. Az irodalom becsét ép az alapvető munkák biztosítják s emelik s az ilyenek megértéseért nem egy külföldi tudós igyekezett nyelvünkkel megismerkedni, így, hogy csak egyet nevezzék meg, a római geographiai társaság nagyérdemű titkára s jeles orientalista Guidi Ignácz, mint maga mondta nekem, csak azért tanult meg magyarul, hogy földrajzi társulatunk kiadványait olvashassa s ezekről titkári minőségében jelentést tehessen. Ezzel azonban korántsem azt mondjuk, hogy hibát követ el az a magyar tudós s megróvást érdemel, ki a szakmájába vágó tudományról idegen nyelven ír, teheti, jog a van hozzá s az ilyen munka által is csak gyarapodik a magyar tudomány hírneve.

Az újonnan alapított múzeumok közt a pótkötet szerkesztője elismerőleg szól a dévairól s egy ily nyilatkozatnak nagy súlya, nagy jelentősége van. A tudós szerkesztő dicséri társulatunk alapítónak szándékát, a múzeum alapításnál kitűzött célnakat s megjegyzi, hogy nagy buzgósággal gyarapítottuk gyűjteményünket

Dacia egész területéről. Szolgáljon e nyilatkozat buzdításul a további lankadatlan munkára! A gyulafehérvári újonnán alapított múzeum s a n.-enyedi Bethlen collegium múzeumának örvendetes gyarapodása e kötetben még nem említettnek.

Dacia felosztásáról a tudós szerkesztő megjegyzi, hogy mint egy Maros-Keresztúron talált katonai okmányból kitűnik, a tartomány felosztása »Dacia superior« és »D.inferior«-ra érvényben volt még 158-ban Kr. u. sz. u. A katonai kettős felosztás azután is megmaradt, mikor a polgári közigazgatás terén már a hármas felosztás érvényesült, mint a hogy ez egy Kolozsvárt talált téglabélyeg e szavaiból meglátszik:

ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis).

A megyénk területén talált feliratok közül 147-ét tesz közzé a pótkötet, még pedig legnagyobb részt az újabban kiadottakból, melyeket szerkesztő részben az eredetiekkel összehasonlított, részben újból lemásolt; ezekből 32 esik *Micia*-ra, 9 *Germisara*-ra, 7 *Aquae*-ra, 99 *Sarmizegethusa*-ra. A legtöbb miciai felirást az ezen kötetben tartalmazottakból Torma közölte legelőször, hármat ezekből Téglás Gábor tett közzé először. A germisara-i feliratokból kettő Verancsics Antal gyűjteményéből ismert. Az aquae-i feliratok közül hatot Téglás ismertetett először, ezek közül öt dévai múzeumunkban van. A sarmizegethusa-i feliratok azon részének első kiadói közt, melyet e pótkötet tartalmaz, Torma, Goos, Hirschfeld, Finaly, Téglás, Studniczka, Király nevén kívül a legrégibb és régibb közlők nevei is előfordulnak, így Bonfinius, Verantius, Lazius, stb. A várhelyi mithraeumok majdnem teljes számmal dévai múzeumunkban őriztetnek s az e pótkötetben közlöttek közül csakis kettő van. Lugason Mihályi Viktor püspök birtokában s egy Temesváron a »délmagyarországi régészeti társulat« múzeumában, u. m. a 7935. számmal megjelölt. Hunyadmegyei történeti régészeti társulatunk múzeuma nemcsak a leggazdagabb mithraeum gyűjteménynyel bír valamennyi közt, hanem tudós könyvtárnokában Király Pálban ezeknek egy oly jeles ismertetőjére talált, a kinek róluk szóló nagy művét a Mithracultussal foglalkozó nem ignorálhatja.

Azon a római archaeologia terén korszakot alkotó nagy műnek, melynek első kötete 1863-ban jelent meg, az általam ismertetett pótkötet minden tekintetben méltó folytatása s kiegészítése.

A »SÁNTÓ SPIRITÓ« KÓRHÁZ ÉS ERDÉLYI TAGJAI.

Irta: KIRÁLY Pál.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társ. hallgatagon, vagy jobban mondva nagyon is tevékenyen átlépvén már rég az alapszabályai-ban meghatározott munkakört, méltóztassék megengedni, hogy meg-emlékezzem az egykor egész Európára kiterjedt vallásos jellegű mozgalomnak hazai jelenségeiről, az általános vágyról, mely áthatá a kath. világot: elzarándokolni az örökk városba, a római egyház tűzpontjába, a pápák székhelyére Szt. Péter apostol lábainál esdeni kegyelmet a multakért, segítséget, erőt, bátorítást a jelen elviseléssére, a jövő küzdelmeire! Királyok és pörök, szegények mint gazdagok gyakran a legtávolabbi országokból, a zordon északról, a messze, ködös nyugatról, együtt keresik föl a Tiber partját lelki, mint testi enyhülésért, az életnek milliónyi bajában, akkor, midőn világrészünkben a Rómával való érintkezésen kívül nyoma sincsen a nemzetközi de békés közlekedésnek, midőn a barbarok által elpusztított civilisatio romjain a míveltségnek az irtózatos dúlást átélt magvai alig kezdenek csirázni, midőn az útak úttalanok, senki sem ismeri a közbiztonság áldásait, ezer veszély között; és mégis mennek, szinte úzve, hajtva, megmagyarázhatatlan vágy, érzés által, mely épen cly ellenállhatlan a fényes palotákban, mint a földhöz ragadt jobbágyok szalmaviskójában. Pedig ma könnyebben elérhet-jük Afrika sötét vadonjait, vagy akár az antipodókat, mint akkor a Pó vidékiek Rómát, s mégis minden napos volt a merész vállalkozás földrészünknek minden tájékáról, úgy, hogy a népvándorlás mozgalmainak lecsöndesülte után az idegenek elhelyezésére külön telepekről kelle gondoskodni Rómában, s ezzel az Urbs ismét viszszanyeri az imperium nyugati felének hanyatlása, majd bukása után jóformán teljesen elvesztett internationalis jellegét. — Legrégibb gyarmat a görögöké, kik a kereszténység első századaiban még elismervén Sz. Péter utódainak fönhatóságát a Santa Maria in cos-

medin egyház közelében alapítanak coloniat, sőt zárdákat, melyeknek szerzetesei hellen nyelven hírdezik Isten igéjét.

Az északi és nyugati népek, nyomon követvén őket a szászok, frankok, langobardok, friesek a vatican mellé települnek¹⁾ s Ina angolszász király övéi részére építendő menhelynek alapkövét 727-ben teszi le, midőn a pápa látogatására Rómába érkezett.²⁾ A mivelődés iránt érzékkel bíró király az asylumhoz dynastiája tagjai s az angol papoknak iskolát csatol, templomot, s szerez temetőt is, hogy szentelt földben nyugodhassanak, kik épen a czélnál költöznek jobb hazába. És ily intézkedés szükséges is volt, mert a german fajba tartozók évről-évre tömegesbben jelentkezének, bár végig telen nyomor és nélkülözősekkel küzködnek, mik legyőzve az előjök gördült ezernyi akadályt, megláthaták Sz. Péter tornyait. E szegény zarándokoknak nagyobbfele már az úton pusztult el, a szerencsések pedig elcsigázva, legtöbbször betegen és kifogyva mindenből érkezének a várva-várt célcsoportba, ahol enyhülés helyett új bajok vártak reájuk: a meleg éghajlat okozta kellemetlenségek, a hiányos vagy alkalomadtával túlságos, de szokatlan táplálkozás terhes következményei, az egészen idegen életmód sokat, nagyon sokat ragadva el, már amúgy is megritkult soraikból. Ina e nyomor enyhítésére országában egy denárt vetett minden háznépre. Offa király, 794-ben bocsánatot nyerendő véres bűneiért, személyesen járul a pápa elé s kibővíti az épületet, xenodochiumot csatolva hozzá, és ő is elrendeli országában az átalános adózást e humánus intézetek javára.³⁾ E kegyes intézetek a tizedik századig a legszebb virágzásnak örvidenek, de akkor a Rómában kitört zavarok, melyek a várost majdnem elpusztították, megbénítják ezeket is, sőt megsemmisítik, megkülönösen az angolokét, mely csak 1204-ben, mint Santo Spirito ==

¹⁾ Vita Leon III. n. 372. cunctae scholae peregrinorum, videlicet Franco-rum, Friesorum, Saxonum atque Longobardorum.

²⁾ Math. Westmonast a 727-ik évhez: fecit in civitate domum, consensu — Gregorii papae, quam scholam Anglorum appellari fecit — fecit — ecclesiam in hon. b. virg. Mariae.

³⁾ Math. Westmonast a 794-ik évhez: dedit ibi — singulos argenteos de familiis singulis. — Majd Willegad életrajzában ugyanaz: quae schola propter peregrinorum confluxum ibidem solatia suscipientium versa est in xenodochium quod S. Spiritus dicitur. Ad quod exhibendum Rex Offa — denariorum qui dicitur s Petri — concessit.

a Szentlélek kórháza éled újra, midőn III-dik Incze pápa álmában megintetvén a régi xenodochium helyén kórházat és lelenczházat alapít. A rómaiak megvalának elégedve, s elhivén a látomást nem zúgolódtak többé a hatalmas pápa ellen, hogy házának büszkeségét kielégítendő az óriási Canti toronyra pazarlá a szentszék jövedelmeit. Az újkórház igazgatását a provence-i Guidóra, a montpellieri irgalmasok főnökére bízták. Föntartására egyesületet is szervezett, belépve személyesen tagjai közé, de Rómára szorítván propagandáját, nem sok anyagi erővel rendelkezhetik. Szűk körben működött tehát az intézmény is, majdnem három századon át, míg a pápák avignoni tartózkodása idejében támadt zavarok meg nem döntik.

Az újra alapítás érdeme IX-ik Jenőé, ki visszatérvén az örökvárosba, újra megalapítá a kórházat az egyesülettel együtt, s 1446. március 25-én kelt bullájával teljes búcsut engedélyez tagjainak, kik a beíratás alkalmával három aranyat, utóbb pedig évenként egy garast fizetnek, s ő maga jegyzi be nevét elsőnek az anyakönyvbe, évenkint 200, halála esetére pedig ezer aranyat ígérvé a költségek fedezésére. Példáját követék bíbornokai, a püspökök, Róma és a keresztényvilág tehetősebbjei, de csak is ezek, mert a három arany valóságos tőke vala ama pénzsűk világban, s mert szükséges volt a személyes megjelenés is.

A társulatot pangó helyzetéből IV-ik Sixtus ragadja ki. 1471-től Baccis Partelli által újra építeti, s az óriás intézet nagyjában még most is úgy áll miként a kiváló firenzei művész kezeiből került: homlokzata 36 fves, eredetileg nyitott oszlopcsarnok, oldalain ott vannak Sixtus czímerei, nyolczszögű merész kupja Pantelli ízlését dicséri, s óriási termében még láthatók a frescok, melyekhez Platina írt szellemes epigrammákat. Befejeztetvén a nagy munka 1477. március 21-én kiadott bullájával megerősíti elődjének alapító oklevelét, de megbővíti a társulat szabadalmait, s megnyitja mindenki részére. Nem kiván tagdíj fejében határozott összeget, módja és buzgósága szerint adott mindenki, nem kivánja a személyes megjelenést sem: megbízottak is elvégezhetik a beírást. Az első tag ismét a pápa; hadd idézzem saját szavait:

»Ego Sixtus catholice Ecclesie Episcopus intravi sanctam confraternitatem hospitalis nostri Sancti Spiritus die 21. Martii 1478, benedicens omnibus et singulis auctoritate Dei omnipotentis et bea-

torum Apostolarum Petri et Pauli et nostra omnibus et singulis, ut dictum est, qui eandem confraternitatem intrabunt, sive fuerint prelati sive clerici sive laici cuiuscunque sexus, concedimusque eis, ut in mortis articulo passint et valeant nostra auctoritate plenarie absolvi ab eorum confessoribus, pariformiter et semel in vita.

Et ego Sixtus Papa quartus suprascripta propria manu scripsi et eadem manu me subscrispsi. Et eadem manu concedimus omnia et singula in bullis nostris contenta.¹⁾

Példáját követvén az egész keresztény egyház, ott találjuk a tagok között Zsigmond bajor herczeg (1478), Hedvig lengyel királyné (1485), Henrik angol király (1494), Erzsébet angol királyné, József francia király (1495), IV-ik Jakab skót király (1503), Blanka Maria római császárné (1503) s Lajos francia király (1506) nevei mellett gyakran ugyanazon lapon, a szerény iparosét vagy munkásét. A cél lerontá az előítéleteket, s egyesített mindeneket a szeretet munkájában.

A társulat híre eljutván hazánkba is, IV-ik Jenő bullájának kibocsátása után Kleinschit Jodok iglói pap a legelső jelentkező, de csak 1478 után lesz átalánosan ismeretessé, s 1500-ban 180 magyar tag lép be!

Erdélyből legelőbb Antal gyulafehérvári pap nevével találkozunk 1478. március 29-én, ki épen Rómában tartózkodván a bulla kihirdetésekor, fölhasználta azonnal a kinálkozó alkalmat; 1479-ben Polgári Tamás tordai presbyter vállalkozván a nagy útra, nevét ápril 9-én írja be; 1480. január 15-én két szász: Faber Márton Medgyesről és Schuler György Valthídról (N.-Küküllő) fordúlnak meg a S. Spiritóban; 1491. ápril 15-én Geréb László erdélyi püspök jár Rómában; 1492. március 10-én már egész társasággal találkozunk: Dirinch Erasmus és neje Katalin Thobiáról (?), Bálint a gyulafehérvári »Három király« oltárának papja, Benedek gyulafehérvári plébános, Heltai Pál ugyancsak odavaló kanonok, ki beírja collegáját Gara Mátét is és nevében négy arany alamizsnát fizet; 1493-ban még többen indulván március 24-én *Máté dévai plébános* és *Simon sólymosi* presbyter neveit találjuk a kórház jótévoi között.

A jubilaeum évének — 1500 — közeledtével, 1499. végén

¹⁾ Bunyitay Vincze. Monumenta vaticana. V-ik k. XIX. kv. i.

40-en zarándokolnak az örökök városba, 1500-ban pedig meg épen annyian, hogy most a fin de siècle lázas idejében a gyors közlekedés napjaiban, midőn társulatunk székhelyéről négy nap alatt elérhetjük Rómát, aligha akad hasonszámú vállalkozó. S a jegyzékben Erdély legelőkelőbb neveivel találkozunk: ápril 28-án Oltszemi Mikó Péter, neje és gyermekeik, Altorjai Török Pál ismét egész családjával, 22-én Báthori Miklós és János urak fiaikkal írják be nevüket. De az egyszerű mesteremberek sem maradnak el, s találkozunk bányászok, szabók, bodnárok, aranyművesek, csizmadiákkal stb. A következő években megerényed a buzgalom, s 1516-ig nem fordul meg Erdélyből senki sem a S. Spiritóban, s október 25-én Enyingi Török Imre banus Nandoralbensis, Ákosházi Sárkány Ambrus Omad örököös ura s Bajnai Both Ferencz családjaikkal, a legutolsó látogatók közé tartoznak. Utánok még csak ketten zarándokolnak el Sz. Péter sírjához, s ezzel bezárul a névsor, mely élénk világot vet hazánk és Olaszországnak egymással való sűrű összeköttetésére. — Pedig az útazás mily terhes lehetett akkor! De meg volt költőisége is, faluról-falúra, városról-városra haladtak, pihenőket tartának minden alkalmas helyen, megtekintve minden a mi szép, elragadó, Italia classicus földjén, fölvéve és amalgamisalva a sokszoros benyomásokat, s akkor megértjük, hogy a kardforgató világi urak mint, Egervári László főispán codexokat másoltatnak, hogy Telegdi István kincstartó s Menyői Désházi István váradi prépost félreeső falusi egyházakba is beviszik a renaissanceot. Való tehát, hogy a renaissance nem üvegházi növény volt nálunk, hanem élő fa, melynek koronája királyaink, főpapjaink s főuraink udvarában virágzott, de ágai, gyökerei szétnyúltak az egész hazában, mert volt elég alkalma, s ezt föl is használták, nemzetünk minden rétegének megismernie az új kor új szellemét.

Sor-szám	Név	Év	Hó	Nap
1	Antal pap	1478	már.	29
2	Polgár Tamás presbyter, Thorda	1479	ápr.	9
3	Faber Márton — Medgyes	1480	jan.	15
4	Schuler György — Valthid (N.-Küküllő)	1480	jan.	15
5	Erdélyi András pap	1481		
6	Péchy Jakab kolosvári plébános	1482	jún.	21

Sor-szám	Név	Év	Hó	Nap
7	Imre Pál kanonok, az apostoli sz. szék jegyzője, a földvári apatság commendatora	1482	jun.	22
8	Miklós Mátyás N.-Szeben	1489	ápr.	13
9	Geréb László erdélyi püspök	1491	ápr.	15
10	Dirinch Erasmus és neje Katalin — Thobia (?)	1492	már.	10
11	Heltai Pál kanonok	1492	ápr.	10
12	Ugyancsak H. Pál kanonok jegyzi be Gara Máté kanonokot, ki 4 arany alamizsnát küld	1492	ápr.	10
13	Bálint a »Három király« oltárának papja	1492	>	10
14	Benedek gyulafehérvári plébános	>	>	24
15	Simon Mihály s neje Magdolna és gyermekéik	>	decz.	23
16	Krisztina, Márton nagy-enyedi tanító neje	1493	már.	13
17	Gesszer Péter szebeni presbyter	1493	>	19
18	Mátyás offenbányai bányász	>	>	23
19	Marianus mester berethalmi plébános, rokonai: Jakab és Péterrel, s ismeretlen barátjával	>	>	21
20	Mihály presbyter szüleivel	>	>	23
21	Imre solymosi presbyter	>	>	24
22	Máté dévai plébános	>	>	24
23	László majtényi presbyter	>	>	26
24	Erzsébet, Pongrácz János vajda özvegye és fia	>	>	30
25	Pál tasnádi tanító és sőgora Jakab váradi polgár a néjével	>	>	31
26	Molnár Gergely de Thótfalva, s neje Katalin és gyermekéik	>	ápr.	1
27	Miklós tasnádi presbyter }			
28	Nagy Balint neje Agatha }			
29	Sachaz János neje Erzsébet }			
30	Pál vajai presbyter }			
31	Gergely húr-i presbyter }			
32	László presbyter (szül. Tasnádon) }			
33	Katalin az anyja és }			
34	Ferencz a testvérje s ennek neje }			
35	Gergely hermanszöghi presbyter }			
36	Kelemen ökörítői presbyter a szüleivel }			
37	Antal de Prázsmár, kapusi plébános és testvérje }			
38	Márton gyulafehérvári presbyter et ecclesiae Strigoniensis in pontificalibus Vicarius generalis }			
39	Kopasz Illés, a neje Lucia és fia Péter	>	decz.	25
40	Albert veche-tordai plébános }	>	—	—
41	Ambrus kisfaludi plébános }	>	—	—
42	Agatha Veche-Tordáról	>	—	—
43	Mihály kolozsvári plébános, anyja Ursula, s testvérivel: Gerard, Antal, Domokos, Tamás, Orsolya, Erzsébet és Dorottzával	1494	jan.	1
44	Csik Bálint Torda	>	már.	4
45	Ruedel Kelemen, neje és gyermekéivel	>	>	24
46	Dengeleghi Mihály presbyter, a sőgora Mátyás, ennek neje Erzsébet, Birró Benedek és neje Agatha	>	máj.	7
47	Ferencz presbyter, a testvérje László, Orsolya Tamás özvegye, s ennek fia Benedek	>	ápr.	2

Sor-szám	Név	Év	Hó	Nap
48	Kontica Miklós és } nejeik s gyermekcikkkel " Lukács }	1495	ápr.	13
49	Nyujtói Pál és neje s gyermekcik	>	>	>
50	János kanonok			
51	Con Antal és } testvéreikkel Benedek }			
	Enyedi Hyppolit presbiter, sz.-mártoni plébános			
	Hahaz András }			
	Chrysostom és } testvérek Péter }			
52	Antal rugosalvi plébános az anyjával	>	>	15
53	Margit Tordáról	>	máj.	12
54	Hacs Péter } Besztercze	1496	már.	21
	" István }			
55	Udvarhelyi Gergely presbyter és atya } Mihály }	>	>	22
56	Miklós krassói presbyter	1496	>	29
57	Sándor János	>	ápr.	3
58	Cséh István presbyter	>	>	4
59	Kolmas Kelemen segesvári plébános és testvére } " Ferencz fiával s ennek tanítójával }	>	jun.	9
60	Kopasz János és felesége Krisztina, Enyedről	1497	jan.	5
61	Henzmann Márton	>	már.	7
62	Dírrinch János presbyter Tobia-ról (?)	>	>	10
63	József, Nagy Jakab szkárosi presbyter fia	>	>	10
64	Szebeni Jakab presbyter	>	>	10
65	Gergely presbyter és thobiai plébános	>	>	10
66	Geréb Péter de Thobia a nejével	>	>	10
67	Stockner Ferencz, Nádasról	>	>	12
68	Remer Ágnes és testvére } Margit }	>	>	14
69	Márton	>	>	15
70	Zelczszer Márton és neje Margit, és Katalin	>	>	16
71	Tepper Péter, és neje Katalin, Besztercéről	>	>	16
72	Symon aranyműves (Szeben) s a neje Erzsébet	>	>	18
73	János, hódvilági plébános	>	>	19
74	Fabri Mátyás igeni plébános	>	>	19
75	Balázs, Arcupár Péter fia Zilahról	>	>	20
76	Polgár György és testvére } Margit }	>	>	20
	Pors Fülöp és neje }			
77	Mihály, Pálfi Pál fia endrődi presbyter és testvérje } Tamás, ennek neje Katalin }	>	>	22
78	Margit Soavi István leánya, gyermekcivel Miklós és } Hedviggel }	>	>	22
79	Szepessy János, nejével Borbálával, s leánya } Hedviggel }	>	>	22
80	Bertalan tanító és neje Ilona, fiaikkal Mihály } és Endrével utóbbi presbyter }	>	>	25
81	Pataky Tamás és neje Margit	>	>	25

Sor-szám	Név	Év	Hó	Nap
82	András halasi plébános György és neje Erzsébet Kis Albert } és édesanyjuk Ágnes } „ András } „ Margit }	1497	már.	26
83	Pál, Tamás fia klementelki presbyter és szülei Tamás és Anna	1498	apr.	10
84	Antal, vajai presbyter	>	>	15
85	Anna özvegyasszony	1499	decz.	10
86	Csiki Balázs, — anyja Katalin, és neje Margit, és fiuk Benedek	>	>	21
87	Kassai Miklós és neje Katalin	>	>	21
88	Katalin, Tót János neje	>	>	22
89	András úr, gyulafehérvári plébános	>	>	22
90	Tordai Ambrus és neje Anasztazia	>	>	22
91	Balázs, thyróczi (?) bíró	>	>	22
92	József mester, gyulafehérvári kanonok	>	>	22
93	Astorier Jakab, neje Anna és három fia	>	>	22
94	Fazekas János és neje Apollonia	>	>	22
95	János csenpczei várnagy	>	>	22
96	Plais István, nejével és fiaival	>	>	22
97	Péter, küküllővári plébános	>	>	22
98	Coppa Bálint, nejével Margittal s élő gyermekéivel	>	>	22
99	Beer Péter úr, brassai bíró, neje Cecilia, és fiuk Simon mester	>	—	—
100	Hyltuing Péter úr, vidombaki káplán	>	—	—
101	Katalin urnő, brassói Rudel Péter, Brassó grófjának özvegye, fiával Miklóssal, Szebenből	>	—	—
102	Modschvilla Benedek, anyjával Ilonával, s testvérjeivel, György, Margit és Veronicával	1500	jan	1
103	Cromer Illés, neje Erzsébet és leányuk Margit	>	>	1
104	Magyar Gergely	>	>	2
105	Cruz Márton, neje Borbála és fia Márton, Brassóból	>	>	2
106	Keresztély és neje Erzsébet két fiukkal Brassóból	>	>	2
107	Jazai Balázs, nejével Ilonával és három nőtestvéreivel	>	>	3
108	Csiki Balázs, nejével Magdolnával, s fiaival Albert, Mátyás és Péterrel	>	>	3
109	Ledeer Jakab, nejével Orsolyával s három fiával	>	>	3
110	Gergely pap	>	>	5
111	Hemig Valentin, neje Borbála s fiuk Iho	>	>	5
112	Bálint és anyja Cecilia, neje Erzsébet és fiaik Antal és Anna	>	>	5
113	Imre, Bálint fia, felesége Orsolya, fiuk Márton neje Orsolya, s gyermekéik Orsolya és Imre	>	>	6
114	Bálint bognár, neje Afra, gyermekéik Lőrincz, Barnabás és Agnes	>	>	6
115	Foder Jakab, neje Anna, testvérje Anna, anyja Erzsébet Brassóból	>	>	6
116	Papi Vincze, neje Borbála, leányuk Anna	>	>	6

Sor-szám	Név	Év	Hó	Nap
117	Katalin özvegy, gyermekivel: Pál, Antal, Mátyás és Orsolyával	1500	jan.	6
118	Őz Mátyás, neje Erzsébet és leánya Magna, Brassóból	>	>	6
119	János, székelyvásárhelyi presbyter (= Maros-Vás.)	>	>	22
120	István szabó és neje Gertrud, Kolozsvárról	>	mar.	16
121	Pál csizmadia és neje Osanna, Brassó	>	>	16
122	Taeper Péter és neje Magdolna, Kolozsvárról	>	>	16
123	Krausz Mihály és neje Ágnes, Enyedről	>	>	25
124	Biró Benedek és neje	>	>	25
125	Fülöp barankuuthi plébános atyjával Bálinttal	>	>	26
126	János aranyműves nejével Zsófiával, Kolozsvárról	>	>	26
127	Mezarus Barnabás, nejével Margittal, — Zeck-ről	>	>	26
128	Gergely nejével Veronicával s anyjával Margittal	>	>	30
129	Márton és neje Anna, testvérje Endre, s gyermekei Pál, Anna és Margit	>	apr.	2
130	Mihály presbyter, Pál pajzsgyártó fia Szebenből	>	>	4
131	Sipos János, neje Agatha és fia, — Keressel	>	>	5
132	Hayós Mátyás és neje Márta	>	>	5
133	Tamás, kelecsi presbyter	>	>	7
134	István szkárosi pap	>	>	7
135	Nagyfalvi Nagyságos Apafi Lénárd úr, és neje Drottyna, Apafi Ferencz és neje Katalin	>	>	8
136	Zsidó Gál, neje Orsolya és gyermekük	>	>	8
137	Szabó János és neje Ilona, gyermekük Ferencz és Katalin s testvérje Orsolya	>	>	8
138	Mátyás István és neje Lucia, Sz.-Lélekrol	>	>	8
139	Sengel Péter, neje Ágnes, leánya Erzsébet	>	>	8
140	> Benedek	>	>	8
141	Bognár Benedek özvegye Margit és	>	>	8
142	> Péter neje }	>	>	8
143	Szabó Mihály és neje Lucia, s anyósa Anna, és gyermekük Máté és Katalin	>	>	8
144	Hislay András, neje Ágnes, leánya Ilona, és H. testvérje Agatha	>	>	8
145	Lukács Mészáros, neje Katalin, s fiai Mihály és János	>	>	8
146	Zevald János, anyja Katalin, neje Rózsa, s leányai Katalin és Zsófia, Kolozsvárról	>	>	10
147	Finchis András, szüleivel F. György és Annával (Teca?)	>	>	15
148	Finchis Ambrus, neje Orsolya és gyermekei	>	>	15
149	Bred Mihály, neje Anna és gyermekük	>	>	15
150	Margit özvegy, leányával Évával	>	>	15
151	Antal úr kövesdi plébános testvéreivel	>	>	18
152	Jankafy Simon, gyulafehérvári kanonok	>	>	18
153	Volf György, neje Anna és gyermekük	>	>	20
154	Vida Demeter, neje Erzsébet és gyermekük	>	>	20
155	Oltszemli Mikó Péter, neje és gyermekük	>	>	20
156	Altorjai Török Pál, neje és gyermekük	>	>	20
157	Éva úrasszony és apja Miklós	>	>	22

Sor-szám	Név	Év	Hó	Nap
158	Báthori Miklós úr és fiai István és Miklós . . .	1500	apr.	22
159	> János úr és fiai János, Péter és Imre . . .	>	>	22
160	Vince segesvári presbyter, erdélyi clericus . . .	>	>	28
161	Zazai György, neje és gyermekéivel . . .	>	>	29
162	Schuchknecht György, neje Anna és fiaik: Mihály, Péter	>	máj.	20
163	Katalin urasszony Régenből, csizmadia a Mihály úr özvegye; fia cs. Benedek, neje Anna. s gyermekek Anna és Katalin	>	jun.	6
164	Zsigmond aranyműves, neje Dorottya és gyermekek, Beszterczéről	>	aug.	28
165	István és neje Ilona, Tövisről	>	decz.	31
166	Rener Lukács, Brassóból	>	—	—
167	Szabó (Sartor) Miklós, Brassóból	>	—	—
168	Enyingi Török Imre (banus Nándor albensis) s neje Krisztina	1516	oct.	25
169	Ákosházi Sárkány Ambrus Olnad örököls ura, s neje Zsófia	>	>	25
170	Bajnai Both Ferencz } > Apollonia } s anyjuk Orsolya > István	>	>	25
171	Imre, janki plébános és atya Benedek	1520	apr.	4
172	Nogeh István és neje Kisfalvi Margit	>	>	4
173	András clericus és anyja Ágnes, Beszterczéről	—	>	2
174	Löffelholcz János, és János baccalarius (sic) Szemből a nejével	—	—	—
175	Gralinch Jakab, Brassóból	—	—	—

ZARÁNDVÁRMEGYE KÖVETI UTASITÁSA 1841-BŐL.

Felolvasta Brádon Kun RóBERT.

Vármegyénknek természeti szépségekben és földalatti kincsekben egyaránt gazdag s a természettől pazar bőkezüséggel megál-dott ezen vidéke, melynek szives vendégszeretetét társulatunk ez alkalommal már másodízben élvezve, tartja itt felolvasó ülését, nem is olyan régóta képezi Hunyadvármegyének bocses és minden te-kintetben fontos részét; csak az 1876-iki törvényhozás XXXIII. t.-cz. mely kelt Bécsben, junius 19-én, oszlatta fel több kisebb vármegyé-, vei és székkel egyetemben a régi Zarándvármegyét is, melynek két járása, a brádi és kőrösbányai Hunyadhoz, egy járása pedig, a nagyhalmágyi, melyből szintén 4 község jött át hozzánk, Aradhoz csa-toltatott.

A régi Zaránd ősi történetét most mélységes homály födi még; alig is van reá kilátás, hogy a történelmi kutatás világosságot terjesztő fáklyája e homályt valamikor teljesen eloszlathatná; azon viharok, melyek végig sepertek a természet által annyira meg-áldott, de történelmileg oly szerencsétlen Zarándmegyén, s melyek végenyészettel fenyegették az itt lakó magyarságot, jórészben meg-semmisítették azon okleveleket is, melyekből e megye története megírható volna.

Egyről azonban bizonyos vagyok s ez az, hogy a régi Zarándmegyének ősi lakossága teljesen magyar volt; e bizonyosságot merítem én részint a magyaros helységnevekből, részint pedig azon szabadelvű, hazafias szellemből, mely egész 48-ig átlengte nemes

Zarándmegye rendeit, kik megfogyva bár, de törve nem, éltek az őseiktől rájuk maradt curiák romjain.

Addig is, míg az arra hivatott történetíró összegyűjtí az itt-ott meglevő okiratokat, hogy megírja belőlük Zarándmegye történetét, bemutatok én is egy lapot, melyet társulatunk érdemes elnökének, gróf Kuun Gézának maros-németii levéltárából másoltam le annak bizonyiságául, hogy Zarándmegye nemesi rendei szabadelvű és haza-fias gondolkodásmódjukban elsők voltak az ország nemessége közt.

Az említett okmány egy, 1841-ben kiadott követi utasítás, melyet az október hó 25., 26. és 27. napjain tartott közgyűlés adott ki a november hó 5-ére, Kolozsvárra összehívott országgyűlés egyik zarándi követének, Gyulay Lajos grófnak.

«2. a fennálló törvényeket, egyesek és egyesületek alkotmányos igazát tartsák követ atyánkfiai mindig szemük előtt, e hazának alkotmányos jogait és szabadságait homályba borítatni, félre magyaráztatni ne engedjék. Lelkiismeretes buzgósággal munkálkodjanak azon is, hogy a különböző nemzetek, vallások, felekezetek közti féltékenység helyet nem találván, egyesített erővel törekedjenek az országgyűlés minden tagjai e haza alkotmányos állása fenntartására, virágzóbb állapotba helyeztetésére, szerencsésebb helyzetbe hozatalára.

3. A nyilvánosság lévén az alkotmányos élet éltető levegője és a lehető haladásnak legczélszerűbb eszköze, szükségesítetvén az nálunk azon viszony által is, mely a törvényhatóságok és azok követei közt létezik, követ atyánkfiai egész igyekezettel azon legyenek, hogy a legközelebbi országgyűlés példájára a mellett, hogy a gyűlések nyilvánosan tartatnak, ezen országgyűlésen is a jegyzőkönyvek és irományokon kívül beszédek tára is szerkesztessék, ezeknek szerkesztése módját a lehetőségig legczélszerűbben intézvén cl.

9. Világos lévén az, mely ártalmat következésekkel von maga után azon fonákság, hogy a nemzeti fejedelmek alatt minden, és a felséges ausztriai ház kormánya alatt is egy félszázadig gyakorolt és a józanokosság változhatlan elvén alapuló szokás ellenére, hazai törvényeink nem honi nyelvünkön, melyet mindenki ért, hanem az idegen és csak a műveltebb rész előtt ismeretes latin nyelven szerkesztetnek, valamint az is, hogy midőn a haza kéréseit, kivánságait a legnagyobb bizodalommal terjeszti fejedelme elő, sőt midőn tán-

toríthatlan hűségéről bozonyossá teszi, vagy viszont az alattvalói javát szivén hordó fejedelem áldását adja népére, ezen legszentebb érzések tolmácsa nem a honi magyar nyelv, melyet mindenki ért, mely már hangejtéseivel is bizodalmat öntene a szivekbe, hanem csak a kevesek által értett s konyhadeákságra letörpült latin. Követ atyánkfiai tartsák kötelességüknek mindjárt az országgyűlés kezdétén arra fordítani figyelmöket, hogy az 1791-beli 31. t. cz. szélesebben kiterjesztetvéni, Erdélynek nem csak kebelbeli minden közdolgai, melyek közé számítjuk minden Dicastriumok és a főhadi vezérség hivatalos írásait, magyar nyelven folytassanak, hanem hogy az udvarhozi felírások, az ezekre teendő törvényczikkek, legfelsőbb válaszok és az alkotandó törvényczikkek is honi nyelven szerkesztesenek, csupán a szász nemzetnek lévén szabad kebelbeli dolgai vitelében német nyelvvel élni.

11. Az erdélyi alkotmányos létnak lényege a törvényhatóságok életében állván, ennek pedig igen nevezetes részét tévén a tisztválasztási jog, semmi sem kivánatosabb, mint az, hogy ezen akadályok elhárítassanak, melyek ennek törvényszerü gyakorolhatását a közelebbi években csaknem lehetetlenné tévén, azon surlódásokat szűlték, melyek a kormány és nemzet közti bizodalmat aláásva, az egész jólétére veszélyes befolyással voltak. A magyar és székely törvényhatóságok azon joga, hogy tiszteikeit maguk válasszák Appr., törvény, a Leopoldi kötéslevél 8-ik pontja és az 1791-beli 12. t. cz. által el lévén határozva és azon legfelsőbb rendelések, melyek a törvényhatóságokat ezen törvényes jogok gyakorlásáról eltiltják, mint orvoslandó sérelem fel lévén terjesztve, most tulajdonképpen nem is lenne egyéb teendője az országgyűlésnek, mint a felterjesztett sérelmek orvoslását sürgetni. Ha azonban követ atyánkfiai így törvényes nézeitei kivihetők nem volnának, próbáljanak egy oly útat, mely talán az eddig ellenkezések megszüntetésére vezetne. Ez abból áll, hogy az országos választás alá tartozó némely hivatalok betöltése kirekesztőleg a kormány rendelkezése alá bocsáttatván, a törvényhatóságok viszont a választás alá tartozó hivatalokat minden fejedelmi megerősítés nélkül szabad választás útján a szavazatok többsége szerint tölthessék be.

14. Meglepőleg fájdalmas volt a rendekre nézve, midőn Erdélyben, hol a vallási viszontagságok vérrel szerzett idejében minden

felekezetek jogait egyformán biztosító törvények meg-meg annyi tanui az akkori hazafiak előítélettől ment felemelekedett gondolkozása módjának: a mostani felvilágosodottabb században látják felüve a kath. papság által a türelmetlenség vallásos viszályokra vezethető lobogóját. Állhatatosan hiszik ugyan a rendek, hogy azon egyetértő jóindulat, mely az erdélyi vallásos felekezetek közt eddig létezett, ezáltal megháboríttatni nem fog, mert az erdélyi különböző felekezetek, eleik dicső példáját követve, nem fognak a kitűzött lobogó alá gyülekezni, minden esetre szükségesnek vélik azonban a következendőket: Mivel a társasági áldás megtagadására behozott újítás nem az Appr. I. R. i. Tit. 3. articulusába kiszabott módu, azaz a papok és világiak közös megegyezéséből hozatott be, annál fogva behozatala módját is tekintve, törvényellenes, tartalmára nézve pedig nem csak a bevett vallások jogait egyformán biztosító törvények türelmességet lehelő szellemével ellenkezik, hanem az 1791-beli 57. t. cz. eltörlött reversalisok adására is szoríttatván, akár egyenesen felszólítólag; akár indirect az áldástagadás sokakra nagy erővel ható eszköze alól feloldván az embereket és így törvénysértésre kivánván őket birni, a fennálló törvényekkel egyenes összeütközésben van. Ezknél fogva tehát, szabad-e kereszteny papnak valakitől azért megtagadni az áldást, mert más vallásos felekezetet követővel lép házassági szövetségre? Annyi bizonyos, hogy az, ki Erdély legsarkalatosabb törvényeivel ellenkező szabályt kíván követni, erdélyországi beneficiumokkal élő pap nem lehet.

Továbbá mivel ezen példa eléggé bizonyítja, mennyire visszaél a papság azon befolyással, mely neki a házasságok ügyére engedtetett, igen céllirányos volna a házasság tárgyában magokat előadható kérdések eldöntését világiakra bízni. Igyekezzenek továbbá követ atyánkfiai odahatni, hogy szólíttassék fel a kormány és kéressék meg a felség, hogy ily esetekben a törvényekhez tartván magokat, a kath. papságot törvények ellenére pártolni ne méltóztatnának.»

Utasítások a törvénykezés menetének gyorsítására és a viszsaélezek megszüntetésére, — az adó és ujonczjutalék arányos felosztására.

«22. Valamint minden hivatalok, úgy a főispáni méltóság és hatalom is határtalan nem lehetne, mind e mellett tapasztaltatott, hogy némelykor a főispáni hatalom olyan határtalan és annyira

terjed, hogy előtte sem a tisztség, sem a törvényszék, sem a marchalis szék határozásai szentekül nem maradhatnak — önkéntes térszés szerint, csak a főispáni akarat által változást szenvednek. Az ilyen hatalom a nemesi szabadságot talpkövében megreszkötteti, mert egy hatalmas főispán egy szegény nemest nemesi szabadságában könnyen megszoríthat; azért követ atyánkfiai, valamint más hivatalosoknak, úgy a főispáni hivatalnak is határt és kört szabni igyekezzenek.

23. minden ország, mely magában megoszlik, elpusztul; ennek szomorú példáját mutatták a két magyar hazা kebelében támadott sok villongások, melyek az erőnek utolsó kimerítése után, minden hazát a török rabigára juttatták — s az abból sok fáradalmakkal lett kivergődése után is soha a két hazা oly virágzó, megrendíthetlen állapotra nem jutott, mint midőn a régi királyok védő kezei alatt minden megrázó zivatarnak ellentállott, melyre nézve nagyon hasznosnak, helyesnek és a két magyar hazа sarkalatos boldogságára nézve czélarányosnak itéltetett, hogy nemcsak Erdélynek Magyarországtól kapott részei, hanem maga a testvérország is az anya Magyarország ölelő és óhajtva váró karjai közé kapcsoltassék — melyre nézve ezen tárgynak sürgetése oly móddal tétetik kötelességevé követ atyánkfainak, hogy Erdélynek Magyarországhoz való kapcsoltatásában az ország Rendei által meghatározandó, és az Apprabatális, Compillatalis úgy minden más municipális törvényeinket és ujabbi articulusainkat bátorságosító feltételek mellett megegyezzenek.

25. Az ország a királyyal és ez avval oly erős egyben kapcsoltatásban vagynak, hogy egyiket a másik nélkül, mint fejet test nélkül fennállani, képzelní sem lehet; s épen ebből igen önkéntesen és szorosan foly az, hogy a hazа védelme mindenennéhű külerő és belső ellenségek ellen nem disjunctive, a főre vagy testre, hanem a kettőre úgy terjedjen ki, hogy mindenkitő, mint egy valóságos és egymás nélkül képzelhetetlen egész védelmezessék jussaiban, — mint hogy pedig a hazа védelme a katonaság, és annak kötelezettsége a hitlettel és megtartás, igen helyes következtetés az, hogy a katonaság a hit által az ország részére is úgy kötelezettséket le, mint az uralkodó részére. Mert a hazа és ország kebeléből állítattnak ki és veszik élelmöket és ruházatjokat, már pedig igen szomorúan tapasz-

taljuk azt a minden napí példákból, hogy a császári hadi seregnél szolgáló nemes hazánkfiai is oly különösen és elválasztva képzelik a hazát az uralkodótól, hogy az ország részére tartozó kötelességekről tudni sem akarnak. Meghagyatik ezért követ atyánkfiainak, hogy egy olyan törvény hozatalát sürgessék, mely szerint a katonaság az ország és haza hűségére is feleskettessék és az ahhoz tartozó hívség iránt, mint a melynek kebeléből tápláltatik, figyelmetessé tétessek; e mellett eszközöljék ki azt is, hogy a katonaság semmi kivívó hatalomba ne elegyedjék a törvényhatóságok tisztjeinek megtalálása nélkül, és a katonaságnak elszállítása és elhelyeztetése is függön a törvényhatóságok előjáróitól, nem pedig a katonatisztek akaratjától.

26. A Kolozsváron levő nemzeti játszószín (Theatrum) felépítésére, országháznak megvételére és egy közönséges kórháznak felállítására, mint a nemesi pallérozódás és jólétel eszközeire nemzeti buzgó indulattal igért és fel is szedett pénz vajjon minden tekintetben a kívánt célról fordítatott-e? arról ezen nemes megye semmi tudósítást nem kapott; — minthogy pedig ezen és ezekhez hasonló nemes célok előmozdítására a hazafiú ösztön csak úgy ébresztethetők a jó hívekben, hogy egyszersmind bizonyos lehet minden abban, hogy az ily módon egybeszedett pénz szoros számadás mellett a kívánt célokra fordítatik; ennél fogva követ atyánkfiaianak kötelességévé tétetik, hogy az ezen summákkal sáfárkodókat a legszorosabb számadás alá vegyék és vétekké.

27. Az ember magára nem szelidül, nem pallérozódik oktató, tanító nélkül és tanácsadó kell neki; e kötelességnek legjobban felelhetnének a papok; azonban midőn az oláh papok nagy része minden nevelés és mondhatni minden tanulás nélkül folytatja hivatalát, akkor ezeken segíteni a nemes megye és ország kötelessége. Ennél fogva eszközöljék ki követ atyánkfiai, hogy az oláh papok és ifjuság neveltetésére, taníttatására és magyarosításukra több gond fordítassák, papnevelő házak és iskolák elégstéges számban állíttassanak fel.

31. A nemesi szabadság egyarányos tekintetéből kiindulva követ atyánkfiai kívánják oly törvény hozatalát, miszerint a görög nem egyesült valláson levő nemes emberek is, ha a magyar nyelvet nem csak értik, hanem jól beszélik is, minden vármegyei hivatalokra felvétessének és alkalmaztassanak.»

Utasítatnak a követek továbbá, hogy a hazánkban menedéket kereső lengyelek, a kiknél dicső és sokszor szerencsétlen elcink szintén oltalmat és menedéket találtak, országunkban, vadak módjára ne üldöztessenek.

«Nagy-halmágyi görög egyesült esperes Adamovits Erszényes kérelmét személyes nemzetsegének megnyerhetése végett követ atyánkfiai az ország rendei elé terjeszteni és azt elősegíteni el ne mulasszák.

Nemes Zarándmegye Rendeinek Kőrösbányán, 1841. október 25., 26. és 27. napjain tartott közönséges gyűléséből.

*Kozma Pál,
főispán.*

*Brády Péter,
h. főjegyző.»*

Ime, t. közönség, nagyjában, fontosabb részeit szószerint véve, mutattam be ez okmányt, melyből mindenkelőtt kitűnik, hogy Zarándvármegye nemesi rendei mily szabadelvüen gondolkodtak s gondolataikat ékes nyelven tudták kifejezni. A Brády Péter helyettes főjegyző tollából reánk maradt emez utasítások méltán sorolhatók a Széchenyi István és Kossuth írataival egy sorba. Kitűnik, hogy a zarándi rendek nem voltak szükkeblük, a nemesi jogokat megosztani óhajták a gör. kel. vallást követőkkel is. Kitűnik, hogy a modern civilisatio egyik vívmányát, melyért nálunk ma is oly elkeseredett harcz folyik, a polgári házasságot Zarándmegye rendei már 1841-ben, talán elsők az egész országban írták zászlójukra, utasításul adva követeiknek odahatni, hogy a házasság tárgyában magokat előadható kérdések eldöntése világiakra bízassék.

Előadásomat azon óhajtással fejezem be, hogy a miként elődeink hazafisága és szabadelvüsége tartotta meg a hazát nekünk, azonképen a mi hazafiságunk révén is csorbítatlanul szálljon ez örök-ség utódainkra.

AZ ERECHTHEION.

»Das kleine Griechenland stolzirt mit sieben Weisen
Und sahe Scythen selbst nach ihrer Tugend reisen.«
Lessing.

Az emberi észssel kigondolt és emberi kéz által létesített teremtmények között, az építészet műtermékei azok, melyek legnagyobb és legmaradandóbb hatást idéztek elő az emberiség életében, s melyek erre örök jellemző bályeget nyomtak. És a mi általában minden népről áll, legelső sorban a görögökről mondható el, mely nép jóval korábban volt művészeti tehetséggel felruházva és képesítve a többi népeknél, hogy szellemének belső természete, külsőleg műremekben nyilvánult.

A göröggyel veleszületett s környezete által táplált élénk széperzete, az ösztön ezen érzetnek külső alakot adni eszközöké, hogy a művészet a helleneknél oly jelentőségre emelkedett, a tökély oly magas fokát érte el, melyhez hasonlót sem korábban, sem utóbb a történet nem mutatott fel.

A műérzék a hellén nép valamennyi törzsének közös adománya volt; a művészet volt eszményi alapja az egész nemzeti életnek; a hellenismus lénye és a művészet lénye benső gyökereiben összefforttak.

Ha e nép szellemét s jellemét felfogni, kifejezésre juttatni akarjuk, czélunk alig lesz elérhető, hacsak költészettelének, kutatásainak eredményeit, államainak törvényes intentióit, vallásának tanait, az építészet számtalan sok s különböfle műtermékeivel együtt nem vesszük figyelembe. Melyekben nem kevésbé mint a többi szellemi remekalkotásokban a görög szellem és görög műveltség kifejező arczot nyert.

Ezekben a görögök szellemi géniusának sajátságai szembetűnőleg lépnek szemeink elő. Mert legyen az a nyilvános isteni tisztelet,

akár a polgári magán élet, akár a közös játékok és ünnepek, akár a családi lakhely magánya, a találékony görög ősz mindegyike számára alkotott műremeket, melyek, midőn az élet különböző szerepeire nélkülözhetlenek voltak, ezeket egyuttal szemléltetve tárják fel nekünk azon tanúskodások mellett, melyek az írott emlékekben fennmaradtak. A költészet midőn ugyanazon egy hangon beszéli el és dicsőíti az emberi tetteket és a halhatatlan istenekét is, a képzőművész a minden nap élet eszközeinek csinosabb előállításával fejlődik ki. De egyszersmind az istenség képét is határozott alakba igyekszik önteni. Igy az építészet művészete is, midőn az anyagi szükség kielégítésére szolgálva az embernek oltalmat, hajlékot teremt, nem kevésbé a kedély ideális szükségletének is kész eleget tenni, a mennyiben az isten képének biztos helyéül templomokat emel. Igy az istenség a földön erős hajlékot nyert, megőrizendő jelenlétének tanujeléül, mely hajlék központul szolgál a különféle művészletek kifejtésére, mert a templomok építésének és dicsőítésének lépcsőin emelkedett az építészet művészetté és a benne lakó isten képének kidomborításával valamint a tetteire és történetére vonatkozó jelképek ábrázolása által jutott befejezettségre a szobrászat. Igy a szentély középpontja lett minden szépnek, művészetinek, melyet ma is a görög műveltség, a görög művelődés dicsőségének tekintünk. Egy ily központ körül kiván értekezésem mozogni, egy szentélyt egyes részeiben bemutatni.

A romjaiban is nagyszerű s pompás építkezési modort eláruló szentély folyton megújoló kísérletekre készti a modern régiségbuvárokat. A műépítészet és szobrászat remekeivel ékeskedő Erechtheiont nem egy tudós férfi fáradott már részeinek, a fennálló maradványok és a régiek iideágó tudósításai alapján, összeállítása által egykor fényalakjában előtüntetni vagy legalább a róla ránk maradt sajáságokat kiegyeztetni a romok mai jelentőségével. Ezen kísérletek csaknem mind a templom építészete és topografiája körül forognak, tekintet nélküл a szentély vallásos jellegére s egyes részeinek ebből folyó jelentőségére, a benne levő s Athene vallásával szorosan összefüggő tárgyakra s ezeknek egymáshoz való kölcsönös viszonyára. És mégis, ha valaki az atheni vallás jelentőségét, a hellén mondákat és hitregéket, melyekben az gyökeredzik, elveti célját, midőn egy ily complikált s csaknem bonyolultnak tetsző, szellemi vonatkozásokban is oly

gazdag építkezést kíván megvilágítani, nem érné el. A mennyiben ugyanis a csupán külsőségekre szorítkozó és csak azokat felölelő felfogás, bizonyos félreértésen alapuló önkényből folyna, mely az építkezés egyes részeit öszhangzó egészéből kizökkentve, más, össze nem tartozókat hozna össze.

A leggazdagabb jelképes kijelentésekben és emlékekben Athene istennő kultusza. Athene az az égi isten, ki bizonyos mértékben Zeus és Hera egységét állítja elénk, symboluma a tiszta azurkék, a fénylő ég, a magas aether, mint legmagasabb természeti hatalom. Hellas ege mindenütt bámulatos szépséggel és derültséggel bír, de sehol sem oly nagy mértékben mint Attikában, minél fogva Athene legfőképen itt tiszteltetett s kultusza Attika s központjának Athénnek minden áldásaival és emlékeivel annyira egybeolvadt, hogy az istennő kedvencz városa nélkül, sem Athéne az istennő nélkül nem volt képzelhető. De nemcsak kizárolag Attikában, hanem Görögországban egész széltében oly elterjedésnek örvendett az Athene kultusz, hogy mindenfelé a legrégebb mythosokkal, a hősmondákkal olvadt össze. Igy volt Argos, Korinthus két régi központja az istennő ünnepeltetésének: hasonló módon Arkadiában, Elisben, Lakoniában; úgyszintén éjszakon: Thessaliában, Boeotiában, Athénének sokféle, sajátságos alakokban megörökített istentiszteleteire akadunk. A kultusz ősi hazája azonban Attika maradt s a classicus remekírók is külömbseg nélkül az elterjedt Athene istentisztelet kiindulás pontjának tartják. S mig a legrégebb időkben e tiszteletben főleg physikai tekintetek, később inkább az ethikaiak voltak tulnyomók, éles ellentétképen, mely az atheni fellegváron, ezen kultusznak, egész Hellaszra nézt törzshelyén (Paus I. 27.) emelkedő évszázados építészeti remekein és monumentalis emlékművein is kidomborult. Athene istennő a fellegvárnak különösen két senséges szentélyében részesült kiváló tiszteletben: az egyik a világhirű Parthenon, az a kolossal is épület, mely a perzsa háboruk után egy régibbnek romjain Perikles alatt lett bevégezve. Ez a legnagyobb legékesebb templom, Phidias s a képzőművészet más aranykorbeli képviselőinek remekeivel díszeskedve, az Akropolis legmagasabban kiemelkedő pontját fogalta el. A mely még most is, összeomlott alakjában teljes szépségével lep meg, mint azelőtt úgy létesülése által mint külső és belső fénye, pompája által az attikai szellemi

műveltség dicsőségének legszebb, legvirágzóbb, korszakára emlékeztetett. A másik a régi, a peleponesusi háboru idején, egykor terve nyomán újra helyreállított *Erechtheion*, hol az istennőnek legrégebb, a hitrege szerint az égből lehullott képet, symbolumát, az olajfát továbbá az istennő és Psseidon közti versengés emlékjeleit, a legrégebb tartományhősök sírhantjait, a különféle papirendek jelvényeit őrizték és mutogatták. Ebben maga az istennő *Polias* néven, azaz mint Athene városának és fellegvárának védistenasszonya tiszteletetett.

És mindenután az Erechtheion emlékművei és a megemlékezések róla, mely Pisistratos koráig az egyedüli szentély volt, az attikai kultura egy hosszabb ciklusának befolyását árulják el, a midőn a pelasg előkor békés, kizárolag a földmívelésre szentelt életére az ion törzs lovagias szereplése következett. A szentély nevét Erechteustól, Cecrops utódjától vette, ki már Homeros költeményeiben mint a termékeny föld szülöttje van említve. Az attikai hagyomány értelmében pedig Athene istennő a kigyó alakú gyermeket egy dobozba zárva Cecrops leányaira bízta, azzal a szoros meghagyással, hogy nem szabad azt felnyitni. Azonban a leányok Pandrosios kivételével, ki azután az Erechtheion első papnője lett, női kiváncsisággal megszegtek az isteni parancsot, kinyitották a szelenczét s abban rémséges kigyót pillantva meg. Órijöngés fogta el őket s az Akropolis falairól vetették le magukat. Erre az istennő magához veszi a csodagyermeket s maga viseli gondját felneveltetésében. Erechtheus pedig Cecrops után Attika királya lévén, templomot épít az istennőnek a fellegváron s abban felállítja annak az égből leesett faszobrát, mely azóta századokig az athéneiek legsőbb tiszteletének tárgyát képezte.

E mondák attikai helyi viszonyokra vonatkoznak s az attikai államélet mythikus kezdetére emlékeztetnek. Ha ugyanis Cecrops a föld szülötte, Erechtheus pedig a termékeny szántóföldé, ez oknál fogva ő is kigyó testtel bír, mert egyáltalában a régek előtt a csúszó-mászó kigyó a föld szülöttjének s egyszersmind jelképének tartatott. Mivel pedig Attika, Athene védistennőjének köszöni termékenységét, kitől mind a verőfényes napok, mind a viharok származnak, Erechtheust, az istennő maga neveli templomában, az Erechtheionban. Hogy e kultusz a földmívelésre vonatkozott, kitűnik abból is, hogy Erechtheus a monda szerint öccsét Illeust teszi.

szentély főpapjává és e tisztet a későbbi időben is ennek utódai, a Butadok nemzetségének sarjai teljesítik; e név pedig Butes földművelőt jelent. Hasonló mondákat találunk Görögország minden államában és kimutatható, hogy az illető ország első királya rendesen vagy a föld szülötte, vagy a vidék legnagyobb folyója, mint Argosban Inachos, vagy azon hegy, mely a vidék felett uralkodni látszik.

Az Erechtheion vagy Athene Polias templom vagy Pandroseionnak is említve a Parthenon éjszaki, hosszú oldalával szemben emelkedett s valószínüleg Perikles alatt, midőn az Akropolisnak a perzsa háborúk által összedült szentélyei restauráltattak, szintén munkálatba vették helyreállítását, mely azonban Pericles után történt csak, a mint egy, a 92 olympiás negyedik évéből (K. e. 409) fennmaradt kimutatásból kitűnik. Egy későbbi okírat alapján tudjuk azt is, hogy a szentély, a fedél s az egyes részek finomabb kidolgozása kivételével, egész teljében helyre lett állítva. E templom már a régiek által mint a legszebb, legteljesebben bevégzett építészeti remekek egyike magasztaltatott s úgy látszik a török világ koráig épségben tartotta fenn magát. Úgy hogy csak Athene városának a velenczeiek által történt ostromlásakor 1687-ben lett a pusztulás áldozata a Parthenonnal együtt az Erechtheion is. Daczára azonban a pusztulásnak, melynek az épület, főleg a jelen században ki volt téve, mégis korai és későbbi rajzok, feliratok, egyes ókori tudósítások útján, de mindenekfelett Pausaniasnak fennmaradt kiemelő műve segélyével jelenleg mennyire lehetséges volt, újból helyreállítatott.

Mi ezen, az ion-attikai stílt legmagasabb tökélyében képviselő épületnek tervezetét illeti, mely a benne egyesített különböző kultuszoknál fogva a legkomplikáltabbak közé tartozik, melyet a görögök idejéből ismerünk, fő részét teszi a keletről nyugatra kiterjedő bel-űr, mely magába foglalja Athene Polias szentélyét az istennő faszobrával és Hermesnek myrtussal koszorúzott képével, továbbá az evvel közvetlen határos Pandroseion kettős czellát; hol az olajfa volt, melyre Athene hivatkozva tartott igényt Attika földjére; a fa alatt volt Zeus Herkeios oltára. Ezen bel-űr terjedelme hosszában 23·06 m. szélességben 11·69 m. foglalt el s keleti oldalát 6 ioni oszlopon nyugvó (pronaos) előcsarnok diszíté. A Pandro-

seion, mely nyugatra az épületet bezárta s melynek ezen nyugati fala kivülről féloszlopokkal volt ékesítve, melyek között mozaikszerű apró ablakok vehetők ki, délnyugati hosszoldalán egy csinos magasabb földszinttel bíró kis csarnokkal szögellik ki, melynek fedele oszlopok helyett, hat *karyatidák*-nak nevezett atheni nőket ábrázoló szoborra ereszkedik. E remek csarnokcskával átellenben az ellenkező északnyugati oldalon áthaladva a Pandroseion kápolnán az Erechtheion csarnok fűződött a főhajóhoz. A Pandroseion alatt egy vízmedencze húzódott át keresztbe: *Kekropion* néven. A szentély részei között a Kekropon medencze az, mely az újkor archeologusai előtt kemény vita tárgyát képezte. Szemben azon állítással, hogy a medencze modern alkotás, kiemelendő, miszerint már azon hypothesisnél fogva is, ha a templojn korán lett volna keresztény templommá átalakítva, kizárja azt a lehetőséget, hogy a medencze keresztény vagy török eredetű volna. Ehhez járul az is, hogy a vitába elegyedett tudósok egyike sem nevezi meg a modern medencze keletkezési idejét, sem ehhez hasonló alkotásut újabb időkből. Míg Seneca (Epist. 90) azt írja e medencze bolthajtásáról, hogy azt Democritos fedezte volna fel, de annál jóval régibb korbeli. A fölsorolt szent helyiségekből kitünik és kétségbevonhatatlan, hogy az építészet mellett a philologiával szorosan összefüggő archeologia és főképen a hellén *theologia* is e szentélyben kifejezést nyert. Mielőtt tehát a szentély egyes részeinek ismertetésébe hatolnánk be azok jelentőségének és vallásos rendeltetésének könnyebb beláthatása szempontjából, szólunk keveset az atheni vallás dogmájáról. Mindazon mondák, melyek Attika földjén elterjedve a Theseusi mondakörön kívül esnek és jóval régiebbek annál, a hellén főváros Athene kultuszának jellegét árulják el, s a Pisistratus idejében támadt élénk irodalmi mozgalom által lettek a feledés homályából fentartva. A mondaszerü; mythikus körvonalú alapgondalat, mely léltelt adott az Athene kultusznak, vallásos dogmájának, melyhez fűződik az Erechtheion létele a már említettem, Attikában benszülött ős férfi személye által jut érvényre, kit az attikai mívelődés kez deményezőjeként már Homeros *Erichthonios*, a későbbi monda *Erechtheus* néven említ, ki mint a termékeny talaj geniusa s Attika tartományi istennőjének első dédeltjeként szerepelt, s mint a tartomány ura védistennőjük tiszteletére alapítá a Panathenaiákon a

lovagi játékot, mely az eleusi játékokkal a legrégebbnek tartott Görögországban. Attika történetében Erechtheus az a király, ki az Eumolpossal való döntő küzdelemben, melyben az Athen és Poseidon közti versengés Attika területéért még egyszer felújult, egész családjával odaveszve hazája és védistennője, martyrja lett. Igy Erechtheus, ki tartománya védasszonyáért, Athene Poliásért áldozta fel magát azon szentélyben, melyet annak tiszteletére emelt, utódai részéről szintén tisztelettel és kegyelettel ünnepeltetett, isteníttetett. Ugyanis a helléneknél több templomot találunk, melyekben két vagy három isten volt a tisztelet tárgya, mindegyik más-más fülkében. Az ilyen két vagy több istenség számára épített templomminták közt a legszebb volt az Erechtheion, az Akropolis ős szentélye, az atheneiek nemzeti szentek-szentje; hová belépni, Kr. e. 508-ban, Kleomenesnek is, a győztes spártai királynak, ki Klisthenest száműzte, meg volt tiltva, mert ebben voltak elhelyezve a ion-tözs szentségei.

Pausanias művét, magyarázó kalauzként, tartva szem előtt, melyből mint egyedüli hiteles forrásból, a szentélyről általában, úgy-szintén az egész épületnek egyes részeihez való öszhangzó viszonyáról teljes ismeretet meríthetünk, lépjünk a szentélybe, tartunk abban egy beható, meggyőző szemlét. E munkában az említett helyiségek és az azokban elhelyezett szent tárgyak azon sorrendben vannak felsorolva, melyben azokat szerzője láta. mindenekelőtt tehát az irány, melyet vezetők Pausanias követett és melyen a szentélyhez ért, a Propylaekhez vezető úton volt megindítva. Ezeken, az Akropolisra jutva, iránya jobbra kanyarodott s elhagyva Artemis és Athene (Ergané) szobrait, mely utóbbi az istennőt, a görög házi-asszony ősi symbolumával, a guzsalylyal kezében állítja elénk, a Parthenonhoz érünk, melyeknek leírása után műünk folyton keleti irányban: Apollo, Xantippos, Anakreon, Ió és Kallisto szobraihoz kalauzol. Innen Pausanias délnek ereszkedve a *Kimoni* hosszú fal mentében visszafelé tért, keletről nyugatra. Ezen falon voltak látthatók a gazdag Attalus áldozati ajéndékai, továbbá négy egész terjedelmében kidolgozott oszlopcsoportozat, melyekben a gigásoknak az istenekkel való harcza, az amazonok és atheneiek küzdelme, a médek phalanxa a marathoni sikon, a galatiaiak csatavesztése Mysiában voltak kivehetők. Ezen, valószínűleg több csoportozatból álló domborképek, az Akropolisnak déli irányában levő falát egész

terjedelmében ölelték fel, messzire kinyúlva a Parthenontól, úgy keleti mint nyugati irányban. Itt Pausanias nyugatra fordult a Parthenontól s miután Olympiodor és Artemis ércszobrát, melyet Themistocles fiai állítottak, elhagyta, az Erechtheion közelében Athéne ülő szobra előtt találta magát. Most közeledve a szentély nyugati végéhez, Zeus *Hypatos* oltárát mutatja be nekünk, mely itten az Erechtheion környezetéhez tartozó háttér közepén foglalt helyet. Ezt az oltárt állítólag még Cecrops emelte volna, ki mellőzve a szokásos elő és italáldozatokat, csakis házi süteményt áldozott azon Zeusnak s azóta az istent *Hypatos* melléknével ruházta fel. Innen Pausanias kísértében az Erechtheion éjszaki szélét övező nagy folyosóra érve, egy kis ajtón bejuthatni a szentélybe. Ez az oszlopos folyosó, kalauzoló műünk szerint az egész épület legfontosabb része, egyszersmind a legrégebb s eredetileg az Erechtheusnak szentelt csarnok (Ὄχημα Ἐρέγθειον). Itt van Poseidon oltára, a melyen a jóslat értelmében Erechtheusnak is hoztak áldozatot; itt van továbbá Butesnek, a szentély első papjának, úgyszintén Hephaistos isten oltára. A falakon Butes nemzetsegének ősi képei láthatók. Ezen csarnok alatt a régi padozat négyszögalaku kövei között kút nyomaira akadunk, melynek gypszvakolata, miután a kút valószínüleg a keresztenység behozatalakor betöltve, a levegőtől elzárva volt, épen maradt fenn. Hogy az a medencze antik, onnan is következtethető, mivel a felette levő csarnok padozatának alapkövei egyenetlen nagyságúak. Ebből az éjszaki szentélynek fáradsze alatt egy szintén az építkezéshez tartozó régi csatorna, mely a Pandroseion cella alatti vízmedencébe (Kekropion) torkollik. Ugyancsak egy másik nagyobb csatorna a kútat egy másik víztartó medencével köté össze; ez az oszlopcsarnok keleti oldala által képezett szögletet foglalta el. Ebből, mely valószínüleg az esővíz felfogására szolgált, a Kekropionba folyt a víz. Hogy a földalatti csatornarendszer célja volt az olajfa öntözése, nem szorul bizonyításra, ha mindenki a fa egykori helye kétség tárgyát képezné. Hogy pedig Poseidonnak e csarnokban volt az oltára, természetes, mert itt volt a kút s azt környező földhalmon az a három mélyedés, melyekről az atheneiek közhite azt tartotta, hogy azok Poseidon három águ villajának nyomai. Hogy tovább ugyanazon oltáron áldoztak mind Poseidonnak mind Erechtheusnek, azt bizonyítják a csarnok felíratai, melyek a kettőnek neveit azono-

sítják s hogy végre ugyanabban a csarnokban találjuk Hephaistos oltárát is, azt megvilágítja a régi hellének azon hite, mely Hephaistost Erichthonios, a földtől szülött, atyjának tartva, ezt Erechtheussel azonosította.

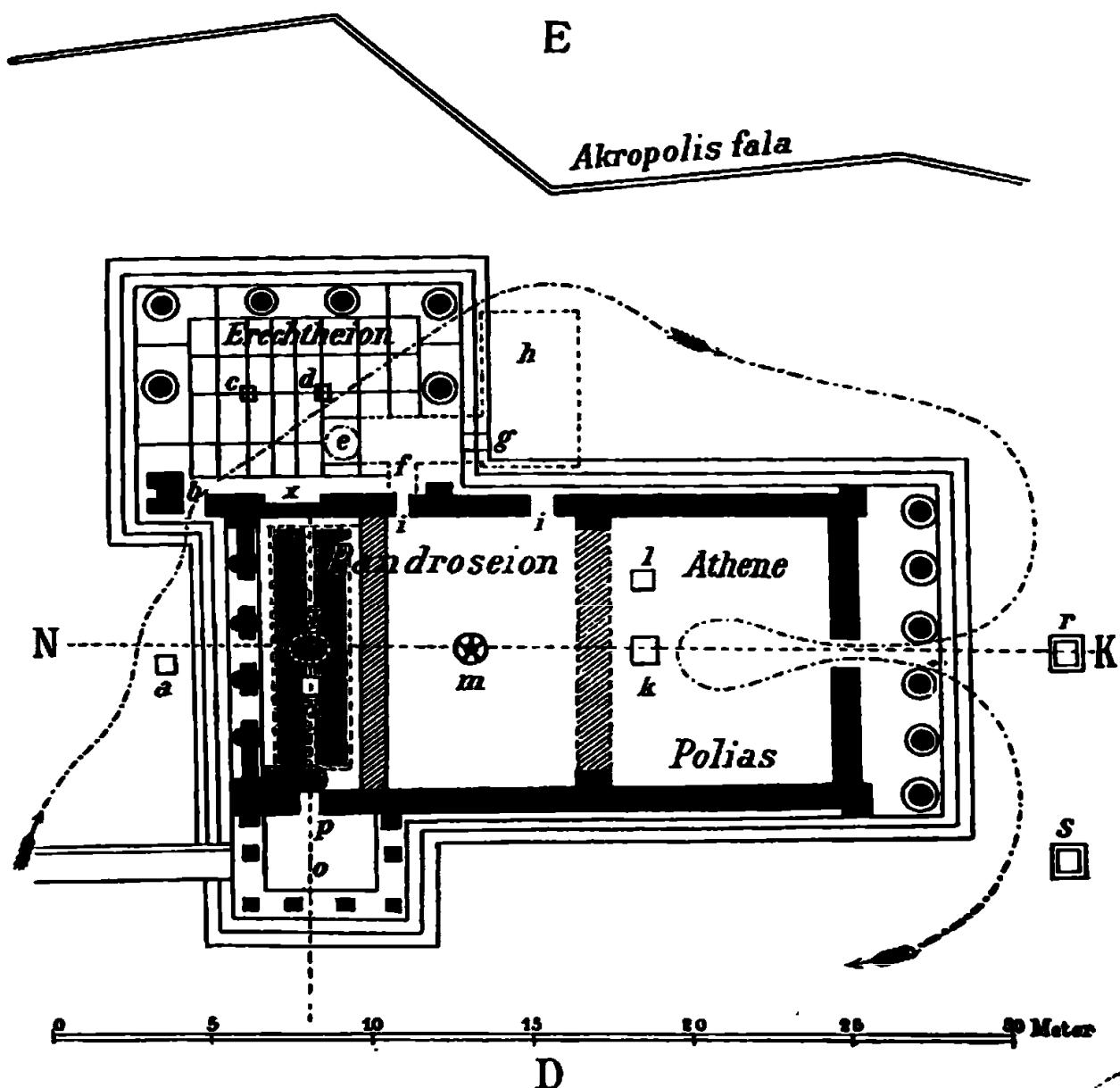
Az Erechtheion stoáján áthaladva a *Poliás* szentélybe érünk; itt a város védisten asszonyának állítólag az égből hullott óriási szobra lep meg. Mint minden szentélynak, úgy ennek is főbejárata keletre nyílt hat oszlopos előcsarnokával, melynek nagy része ma is kiemelkedik romjaiból. A Polias szentély az épületet egész szélességében foglalta el s keletről nyugatra egészen a mélyebben fekvő Pandroseionig, melyet a Polias belűrétől az oldalfalakon még észrevehető válaszfal különített el. A Polias szentélyben az említett isteni symbolumon kívül, találjuk Callimachus örökkön égő lámpáját, Hermes szobrát, melyet sürű myrtus galyak rejttek el a belépő idegen szemei elől. A közvetlenül szomszédos Pandroseionban a tisztelet és gondozás főtárgya volt az olajfa. E célból padlója kielégítően földdel volt borítva, hogy abban a fa gyökeret verhessen. A szükséges vizet a fa az Erechtheion csarnok alatti medencéből s valószínüleg, amint az ujabbkori ásatások folytán kiderült nyomok mutatják, még egy másik, a későbbi időkben befalazott víztartóból nyerte. A Pandroseion építője még egy harmadik elengedhetetlen szükségről is gondoskodott, arról ugyanis, hogy tenyészéséhez a fa mindig kellő, harmatdús léghoz jusson. Erre szolgáltak a szentély nyugati falán levő nagy, számtalan apró nyílással biró alakok. Ilyképen volt lehetővé téve, hogy az olajfa a szentély belsejében virágzott.

Ki Athene vallásos mythosait és tényleges viszonyait ismeri, meg fogja érteni, mit jelképez az Erechteus-Parthenonban az Athene lándzsa körüli kigyó s egyszersmind belátja azt is, hogy Erechtheus olybá tiszteltetett, mint ki e szentélyben van eltemetve vagy abban neveltetett. S legyen symboluma akár az, hogy a kigyó ott van mellette, akár az, hogy két kigyóba végződnek lábai, vagy az a hit, hogy az Akropolist kigyó emker (*οἰκουρός ὄφις*) őrzi, mindig ugyanazon egy Erechtheus-Erichthonius értendő, kit a vallásos mysticismus különféle módon tüntet elő.

A szentély egyes részeinek ilyen fekvése által az egyes építészeti sajátságok által műépítészeti tervezetének egyik főkövetelménye:

az olajfa növésének és tenyésztésének a templomban való lehetővé tétele és egyszersmind az Erechtheion és Pandroseion vallásos összekapcsolása ki lett mutatva, valósítva.

Eljutottunk az Erechtheion azon izlésteljes kis csarnokához a délnyugati oldalon, a mely szintén sok modern archeologus foglal-

- a. Zeus Hypatos oltára.
- b. Erechtheion ajtó.
- c. Hephaistos oltára.
- d. Poseidon oltára.
- e. Butes oltára.
- f. Földalatti csatorna.
- g. > > >
- h. Földalatti medencze.
- i. > csatornák.
- k. Poliás oltára.
- l. Hermes szobor.
- m. Olajfa.
- n. Zeus Herkeios oltára.
- o. Karyaditák csarnoka.
- p. Egy ajtó.
- q. Nyilás a Kekropionból.
- r. Főoltár.
- s. Dione oltára.
- x. Ajtó, színleg.
- Pausanias útja.

kozásának kedvencz tárgyát tevé, a nélkül, hogy azonban annak eredetéről és mint a szentélyhez tartozó kiegészítő résznek jelentőségéről szólót volna. Egyetlen fennmaradt írott emlék róla csupán saját felírata, melynek értelmében ($\pi\rho\sigma\tau\alpha\sigma\iota\varsigma\ \pi\rho\varsigma\ \tau\bar{\omega}\ Kexpoti\wp$) a kekrepionhoz tartozott; a női alakot ábrázoló oszlopok » $\chi\alpha\rho\alpha\chi$ « vagyis, mint *leányok* vannak említve. Ezen leányok itten kétség nélkül mint Erechtheus leányai szerepelnek, kik atyjukkal együtt áldozták föl magukat hazájukért s haláluk után az attikai közhít szerint, mint vízöntő csillagzat, mint *Hyádok* az égen túntek föl. Tiszteletükre az attikaiak minden év juliust (Hekathumbáon) havában, a mikor az attikai földről a vizgőzök mint felszálltak, áldozatokkal egybekötött ünnepet rendeztek. A csarnokot a földalatti Kekropionnal egy kis ajtó kötötte össze, miből egyes régiségbuvárok, miután a helyreállított szentély ezen csarnokának keleti oldalán több vizsgálódó tudós egy nyílást vélt felfedezni, azt következtették, hogy a csarnokba kivülről is kellett legyen bejárat. Ezen következtetést azonban az újabb kutatás sikere megdöntötte. A szentélyt körös körül övező hármas lépcsőnek szoros összefüggése a csarnok szegletoszlopával, a mellett bizonyít, hogy itt kivülről bejárat nem lehetett. A csarnoknak ezen külső, az építészet és szobrászat pompájával teljes alkotásán kívül, annak jelentőségéről, rendeltetési céljáról, megfelelő adatok hiányában, mitsem tudhatunk.

Röviden, kroquis képében, kivántam vázolni azt, mit a hagyomány, az atheni közhít és a vallásos mondák nyomain szem előtt tartott művünk, Hellás legrégibb, Attikára nézve pedig jelentésekben leggazdagabb szentélyéről, az archeologiában szórakozást, gyönyört és munkakedvet keresők számára, megőrzött.

K O L C Z V Á R.

SZINTE GÁBOR.

Történelmi emlékekben oly gazdag Hunyadmegye egyik leggyakrabban emlegetett helye Malomvíz s ennek határában Kolczvár.

Malomvíz Hátszeg vidékének déli részén, éppen az örököös hó vonalig felemelkedő Retyezát lábánál fekszik. Mint megálló és előkészítő hely a déli Kárpátok ezen óriásának megmászására ismeretes inkább, mint történelmi multjáról. A Kis-Sebes patak, mely e hogy ormairól kapja örök vizét, zúgó morajjal robog el a vár alatt, s több ágra szakadozva öntözi Malomvíz dús gyümölcsű kertjeit. Valóban, bámulatra ragad, hogy miként díszlik itt e hó koronázott hegyláncz alatt a szilva, dió és szelíd gesztenye. A fák dús lombja alatt szerényen füstölögnek Malomvíz szalmás, többnyire fából épített kunyhói.

Annyival kiválóbb színekkel áll előttünk a Kendefiek várkastélya, magasan kerített várfalával, lőrésekkel, melyek itt-ott még teljes épségben fönnállanak. Az idő megviselte, a régi háborús idők lezajlottak, s ma már társzékerek járnak örökük nyitott kapuin, s vidám vadász-társaság zaja hangzik az ősi termek szűk ablakain át. Medve és zerge vadászok készülnek az ős rengetegbe, a Retyezát szikláira a vadászat ezer kellemeit élvezni. A Sebes patak mentét követik felszálló útjokban, mint a mely legrövidebben vezeti czéljukhoz, a Retyezát és mellék hegyei ormainak megmászásában. A Kolczvár alatt mennek el, melyről magasztalólag beszélnek, a magasban álló romok fölizgatják a képzeletet, s a parányi valót meg-

aranyozzák a nap sugarai, az egyszerű esetet regének tünteti föl a mult idők ismeretlen homálya.

Hallottam az egyedüli mondát, mely szerint Kendefi Ilona, a vár erkélyén fon, s orsóját finom szálon a mélységbe erezeti, mi alatt távol lévő férjét edeve várja megtérni a csaták zajából.

A vár alatt magas tornyú kápolna áll, melynek boltívét rég bedönté a békés idők langyos, termékeny esője, s a festett falak tető nélkül hirdetik a 17. század naiv festészetét e szepárált helyen. minden elpusztult, minden értékes elvándorolt, s a szakavatott vizsgáló csak ismeretei gazdag tárházából egészítheti ki a hiányzó részeket, s olvashatja az akkor idők szellemét ez értéktelen töredékekben.

Sok látogatója volt és van állandóan e romoknak, s a legtöbb valami felirattal, bekarczolással igyekeznek emléköket fenn tartani, úgy, hogy egy évtized alatt az érdekes falfestés eltűnik az értéktelen bekarczolások alatt. Ma is élő, hiteles szemtanúk állítják, hogy még néhány év előtt látták Décsi Tobiásnak a következő felíratát:

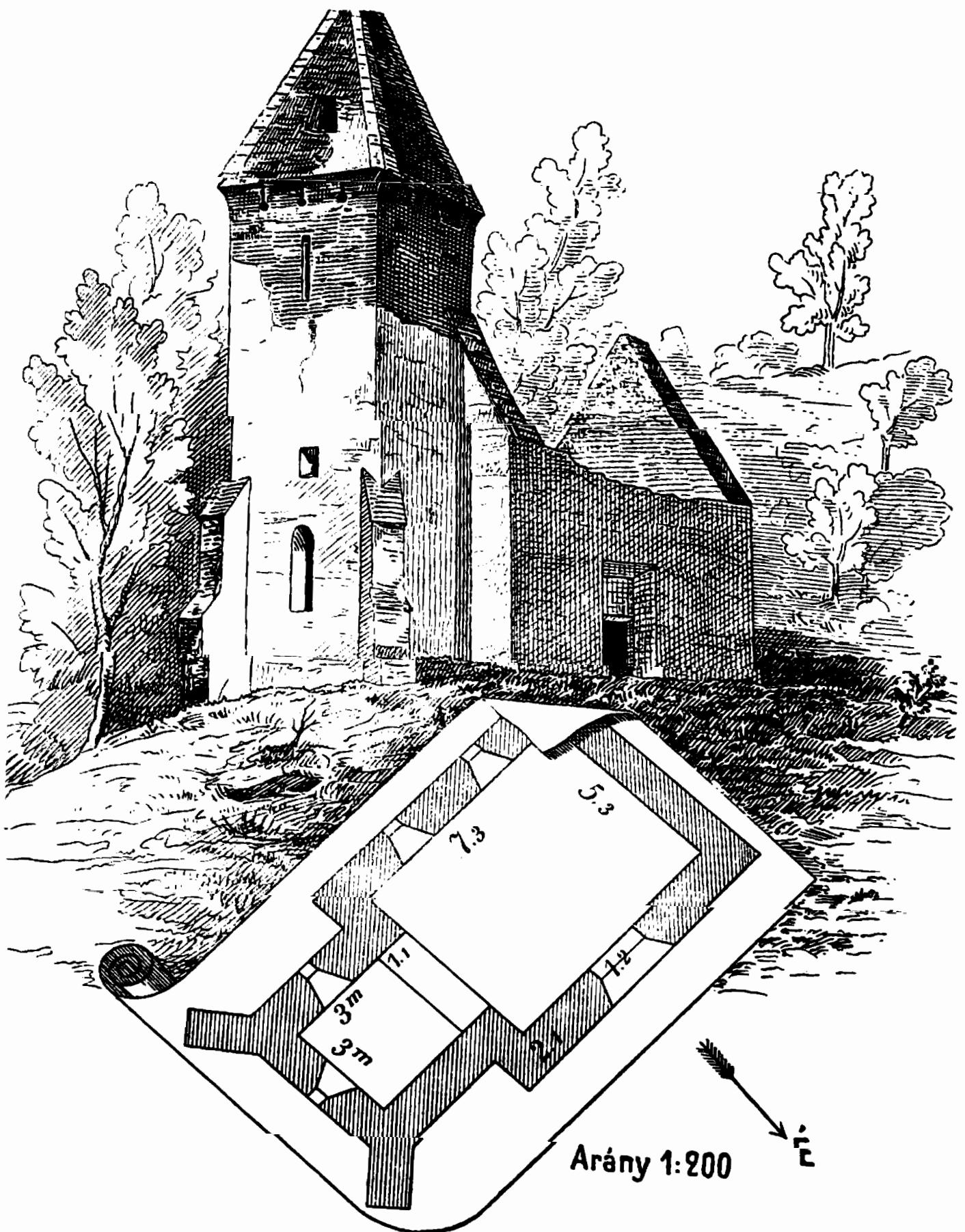
»Tobias Décsi de Boronya hic fuit paedagogus.«

Egy másik helyen látott bekarczolás szerint, ezen Décsi azt örökítette meg, hogy papja volt e kápolnának. Magam egyiket sem láttam.

De vizsgáljuk meg e külsejével is imponáló tornyot és kápolnát közelebbről.

Ahol a Sebes patak még alig bontakozott ki szűk és mély völgyéből, több gazdasági épület, egy újabban épült schweizi lak ház és zúgó malom közelében áll e kápolna. Az óriási dió és gesztenye fák s a mély völgy rejtekéből, mintegy varázsütésre bukkan elő. Lejtős hegyoldalon, átlag 50 lépéshöz áll a patak balpartján. Környékét dudva fedi, melyben nehezen jutunk a bejáráshoz; ki, dőlt sirkövek mutatják, hogy itt valamikor temető is volt, míg a háttérben felszálló hegyoldalt nyir-, bükk- és tölgy-erdő borítja. A lejtő keletnek néz s így a kis kápolna szentélye is erre van fordítva, sajátságos módon a torony alsó üregébe helyezve.

A toronyerőd kőből és téglából épült négy oldalú hasáb, gula tetővel, melynek élei faragott kövekkel rakvák, míg oldal síkjai vagyis az egész fedélzet téglából épült. Közepén egy ajtoszerű nyílás tátong rajta, melynek szélei szintén faragott kőből lehettek; de

ma az egész foglalat eltűnt s a szélek határozatlan körvonalban láthatók.

A főpárkány vagyis csepegés-alj hajlatában szűk lőrések — minden oldalon hármával — vannak elhelyezve, míg az oldal falak közül csupán a keleti van három egymásfölé helyezett ablaknyílás sal tagozva, de ezek is oly szűkek, hogy lőrésekük is használhatók voltak. Faltámok átló irányban támasztják a toronyerőd két szögét, míg a nyugati két sarok a kápolna falai közé van foglalva.

A kápolna osztatlan chorusból és a torony alá helyezett kis szentélyből áll. Igen szép arányú derékszögű négyszög 7_{.30} és 5_{.30} belvilággal; a kis szentély méretei 3 m. és 4_{.10} m.

Egyetlen bejáró ajtó az északi részen nyílik, míg a déli oldalt két keskeny, félkörives, mély fülkével övezett ablakocska töri át. Boltozva volt az egész chorus, a mint a falakon még megmaradt boltszék mutatja és pedig donga bolt lehetett félkörives hajlással. A szentély kereszt boltja ma is teljes épségben áll fönn. Úgy a torony, mint a chorus fal vastagsága 110⁰/m., jó vakolattal és mészzel termés kőből épült, vegyítve téglával. E szilárd falak nemcsak a donga bolt nyomását hordozhatták el, hanem még egyszerűbb ostromot is kiállhattak s a toronyerőd a védőknek igen alkalmas hely volt. A kápolna ajtaja eredetileg igen tekintélyes méretekkel 3_{.2} magas és 1_{.2} szélesen épült, de későbben falazással szűkítették meg.

A külső benyomásról és construktióból következtetve, a román ízlésű templomépítéshez soroltam s úgy arányos szerkezete, mint a támok, falvastagság, czélszerű alkalmazása, a szentély és toronyerőd egyesítése, oly vezető szellemre vall, melynek az ily nemű építkezésben helyes tappintata és nagy gyakorlottsága volt. Mindazonáltal az időt megmondani, melyben keletkezett, teljes biztonsággal nem lehet, mert hazánkban a román, góth és renaissance építkezés a 15—16-ik században úgyszólvan párhuzamosan terjedt.

Bármennyire szótlanok is a kápolna kövei az évszámot és építést illetőleg, a falfestés mégis rejteget egy évszámot, mely, habár csak a festés idejére vonatkozik, mégis elárul annyit, hogy 1692-ben festették ki. Kutattam, hogy ezen festékréteg alatt nem volt-e még egy korábbi festés, vagy több rendbeli meszelés, de semmi réteget, a gondosan praeperált kövér mészréteg alatt, nem

találtam s így azt kell állítanom, hogy az építés és festés nyomban követték egymást.

Úgy a chorus, mint a szentély görög ritus szerint volt kifestve à fresco. A szentélyt a chorustól magasba nyúló csúcsíves diadalív választja el, mely alá még egy kisebb hajlású ív járult; de ez most hiányzik, csak az ív székből következtethetni reá; a falban jobbról és balról fülkék vannak hagyva a szertartás számára. A szentély festése gondos, míg a chorus festése lanyhább gyorsfestés.

A diadalív központjában szép Krisztusfej látható aranysárga gloriával, igen gondos kivitelben.

A szentély horizontaliter két mezőre oszlik, a felső mezőben a nézővel szemben Krisztus trónol, fogadja a 12 tanítvány hódolatát, kik két sorban, jobbról hat, balról hat, feléje közelednek. Az alsó mező festett fülkékben 9 profétát ábrázol. Az egyes zugok gloriettekkel, szárnyas Cherubinekkel töltettek ki. A boltozat hajlás kezdetén keskeny szalagon ciril betűs felírat még részben olvasható, s rajta az említett évszám 1692.

A szentély jobboldali fülkéjében alul egy római föliratos már-ványkő fekszik, melynek betűi teljesen elkoptak, annál élénkebben látszanak később bevésett nevek, mint Schuszter E., Fekete M., Mara, Wilt J. stb.

A chorus, fehér alapon vörös szalagok által három mezőre osztatik s folytatónak vannak egyes jelenetek Krisztus és Mária életéből előadva; de az ábrázolás annyira fogyatékos és a fal anynyira kopott, hogy az egyes jeleneteket ki nem vehettem. Egyedül a déli fal végén tűnik fel egy jelenet határozott alakban, a nap (Apollo) szekrénen négy lovat hajtva (Quadriga) (teljesen római minta után) a mint felemelkedik.

A szentély íve alatt a következő ábrákat vehettem ki:

1. Krisztus két angyal társaságában ebédel asztal mellett, egy nő tállal kezében közeledik, másik pohárral.
2. Hajó a tengeren, benne a tanítványok, Krisztus Pétert partra hozza a vízből.
3. A már említett Krisztus fő.
4. Az angyal Tobiás szemét megkeni.

5. Krisztus két tanítványa társaságában, előtte egy alak nagy teher alatt görnyed.

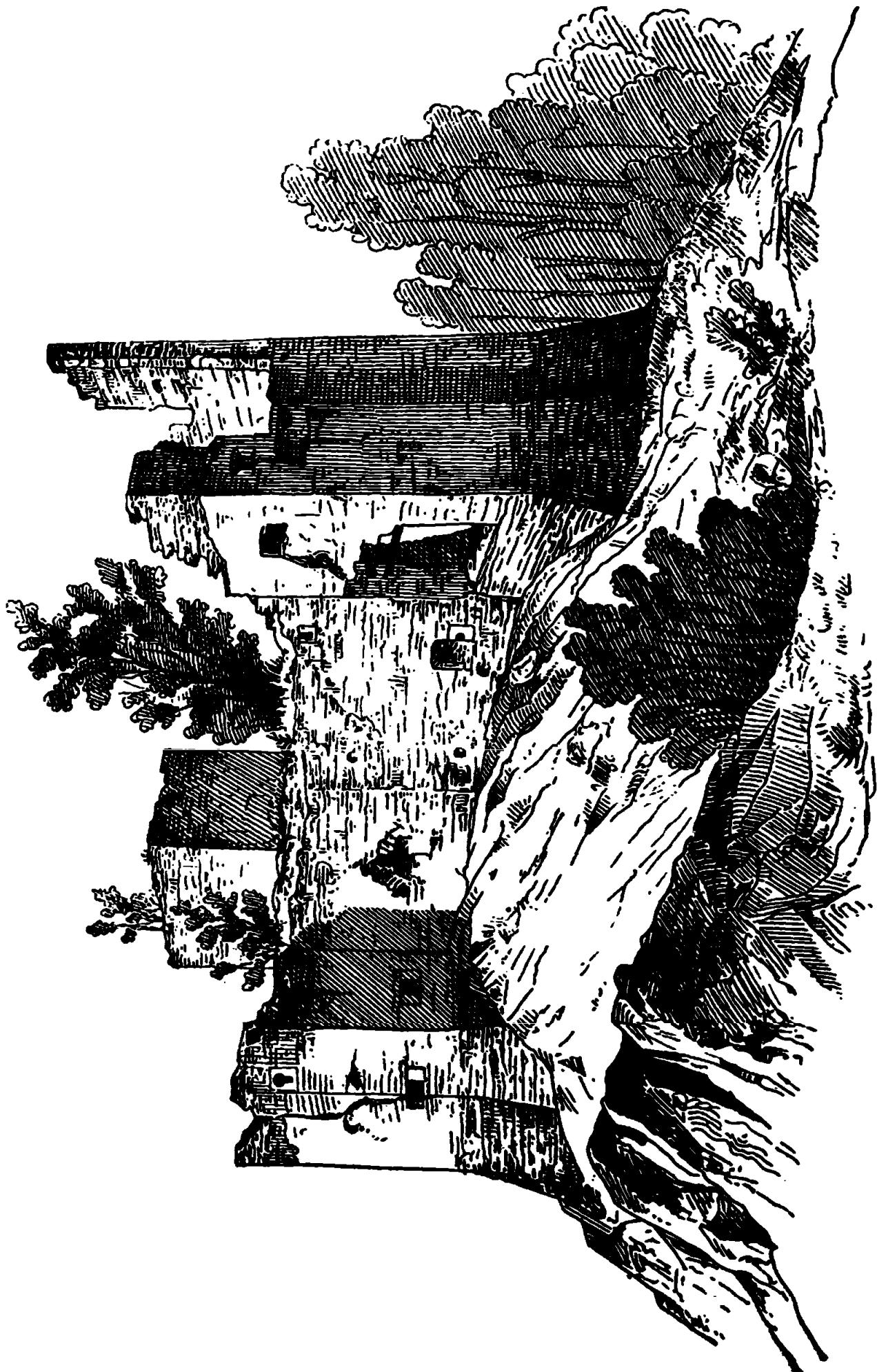
Az egész festés úgy technikája, mint kivitelében teljesen egyező a Berekszón általam lemasolt és a műemlékek orsz. bizottságához beküldött freskokkal, úgy hogy teljesen egy és ugyanazon mester munkájának tartom e kápolna festését is.

Átlépve a Sebes patakot, a jobb parton csekély kiterjedésű síkon ős kuria romjai láthatók, melynek hatalmas boltíves pincéje még máig is használatban van. Itt lehetett az urasági kastély, melyhez e kis házi kápolna tartozott.

Innen folytatva útunkat, meredek hegylábhoz érünk, melynek csúcsán elérhetetlennek látszó magasságban fehérlenek a Kolczvár romjai.

Erdők sürű lombja alatt meglehetős meredek hegyi úton kapaszkodunk föl, mely szekérrel alig járható s egy völgyön átkanyarodva, mintegy fél órai gyaloglás után előttünk állnak a vár csonka falai.

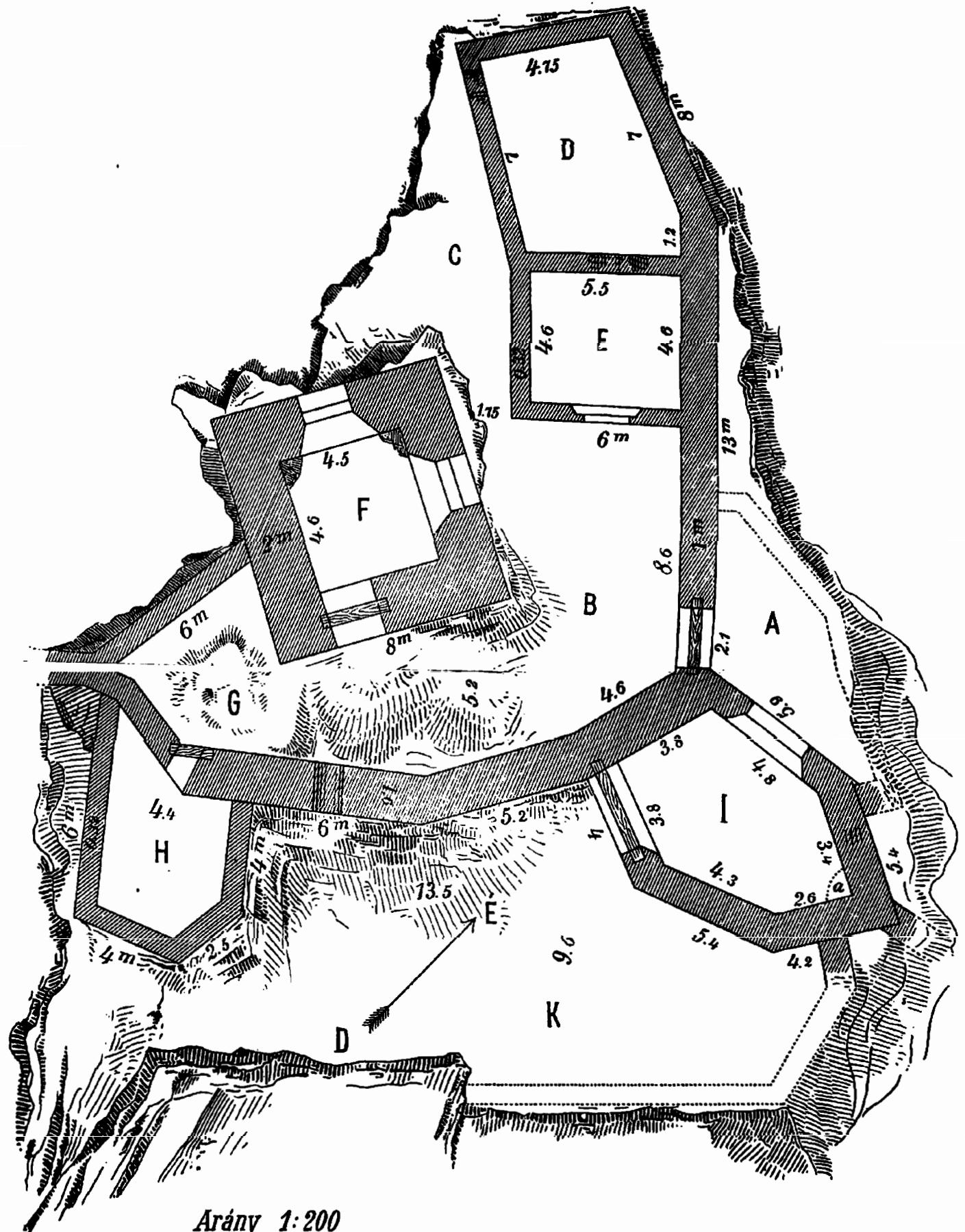
A még mindig szilárd falak egyenetlen talajon még 8—9 méter magasan állnak, úgy hogy a várba csak a kapun (lásd a mellékelt rajzot, alaprajz A) juthatunk. A vár alakját azon szikla-csúcs határozza meg, melyen épült, s így az háromszög alaku, melyből két oldal fallal van elzárva, a harmadik oldalon a 200 méternyi függélyes szikla, melynek lábat a Sebes patak mossa, minden kerítést fölöslegessé tesz. De a megközelíthető északi és déli oldalon is a természet által nyújtott előnyöket gondosan aknázták ki az építők. Ugyanis az északi oldal magas fallal (7—8 m.) lett elzárva, a déli oldal pedig mély bevágással, mely vízzel is elárasztható volt, erős, kettős homlokzatu fallal és két polygon toronnyal, oly erős védeelmet képezett, mely az akkor idők ostrom-eszközeivel bátran dacolhatott. A várudvar kicsiny terület (B C-G), melyet egy hatalmas öreg torony (F) és két lakószoba tesz még szűkebbé. De mindig elég volt 100 ember befogadására, kik az őrséget és védő-személyzetet képezték. Az egész vár tiszta termés-kőből épült, melyet ott helyben, a szikla-tetőn fejtettek, csak a meszet és porondot kellett fáradtságos úton ide szállítani. A vakolat még rajta van a falak külsején, s csak egy harmad részben hullott le az esőnek kitett fedetlen falakról. Az alap még mindenütt szilárdan áll, s a bomlás felülről indult lefelé. A tornyok

csonkán merednek ég felé, s nem tudjuk miként végződtek. Valószínű, hogy fatető fedte, mert cserépnek, vagy téglának nyoma sincs a törmelék közt. A legfelső sor lőrései eltűntek az idők viharában, csak az alsóbb emeletekben itt-ott alkalmazott egyes nyílások engednek azok formáira következtetni. Boltozat sehol sem volt, s még az ajtók szemöldökét is tölgy-gerenda helyettesíti, mely a legtöbb helyen ma is ott van két végével befalazva; csak az ablakok íve volt boltozott, mi válogatott lapos kőből telt ki. Faragott kőre csak az öreg torony ablakaiban s itt-ott a falakon rendetlenül alkalmazott lőréseknel akadunk.

Az egész vár egységes terv szerint épült, csak a torony mutatja későbbi hozzátoldás jelét, s habár a vár-szerkezet szerves részét képezi is, későbbi, vagy utógondolat szüleménye. Megtámadható e vár csakis a déli oldalon volt, itt pedig az ostromló ezer veszélynek tette ki magát a várfal és bástyák többszörös homlokzatáról biztosan lövöldöző védők előtt. Ostrom alkalmával az (*A*) kapu egy ideiglenes védfallal volt elzárva s a közlekedés az I. bástyán át csak felvonó híd által történt, melynek sarkai még maig is láthatók a sziklafalban. *A-K*-térmesterségesen bemetszett hely, vízfogó volt, egy negyed részben mesterségesen épített falakkal, melynek vizét a vár összes helyéről gyülemlett eső-víz szolgáltatta.

Az öreg torony (*F*) a legmagasabb ponton áll, tisztán sziklára építve 2 méter vastag falakkal, quadrat alappal, két emeletre osztva, melyből a földszint egyenetlen talajjal alig volt két méter magas, s csak ajtó-nyílással volt ellátva; ablakai nincsenek, s csak pincze gyanánt használhatták; míg az első emelet tágas ablakaival (110—150⁰/m.), melyek északra és nyugatra néztek a Hátszegi völgybe le, elég kényelmes lakóhelyül szolgálhatott. Fölötte a második emelet a harczosok helye volt, ma már csak a gerenda-végek számára hagyott lyukakat látjuk; de a lőrések eltűntek. E torony ablakai faragott kőből alkotvák, de minden dísz, vagy tagozás nélkül. Hol volt az erkély, melyre a monda szerint Kendefi Ilona kiült, nem is képzelhetem, mert ilyennek még gyám-köve sem maradt meg. Az ablakok még ma is azon állapotban vannak, a mint azokat ostrom alkalmára betét kövekkel megszűkítették és lőrés gyanánt használták. *E-D* két olyan lakó-szoba, hol a vár-őrizet pihenőjét tartotta, merészen a meredek fal szélére építve. Ennek csak a képen látható bejárata felől győ-

zödhettem meg, mert a falak legtöbb helyen csak a föld színéig érnek, s ajtói, ablakai elhelyezéséről nem adhatok számot.

Az *I* torony tisztán a kapu-védelem eszközölésére épült, s az ellen-séget igazán csak saját testén át engedte a várba. Két emeletre volt osztva, melyből az alsó átjáró 2.₃₀ magas, a középső lakó 2 m., a felső 2.₅₅ m. vívó helyül szolgált. Keleti oldalán még a kandalló nyomai lát-hatók a falban (*a*) az egész torony-test magassága 8 méterig terjedhetett, s ezen felül a tető. Falvastagsága 2 métertől föl-felé szűkül 35 m.-ig.

A déli fal legerősebb védművet képezett önmagában is a védők nélkül, kik a most hiányzó koronáján biztos menhelyről lődözhettek az ellenségre; alapja alant részint kifelé hajlik, mintegy 2 méter magasságig, fennebb teljesen függelyes és 160 m. vastag, csak néhány viz-áteresztő nyílással bír a mai alakjában.

A (*H*) torony gyöngébb falakkal, alsó részén pincének vagy éppen víztartónak szolgált, felső részében őrség foglalt helyet. A vár-udvarral csak egy igen szűk nyílás köti össze.

Egyáltaban az egész vár igen gazdaságosan van építve, a gyön-gébb helyen a falak erősek, míg a természet által védett helyen gyön-gék, csak a szükségnek megfelelően voltak építve; de az elrendezés mesteri, s maga a hely választása is zseniálisnak mondható, úgy hogy bátran bevehetetlennek mondhatjuk, ha az őrség eleséggel jól ellátta magát. Sötét erdők árnyából mint egy fehér pont, villog elő a hátszegi síkról tekintve, s míg róla a kilátás nagyszerű, addig azt csak a gyakor-lott szem fedezheti föl.

Hogy ki építette és mikor e várat, arról írott emlék, vagy ha-gyomány nem szól! Csak hozzávetőleg határozhatjuk meg keletke-zésének idejét, míg birtokossául és építőjéül a Kendefi-családot mond-hatjuk, mint a melynek ma is tulajdonát képezi.

A Kendefiek elődei Kende néven ismeretesek, s a Kenézséggel együtt fordul elő nevük legelőször okmányokon.

De lássuk e család levéltárában őrzött okmányok miként tüntetik föl e család vagyoni gyarapodását:

1404-ben

Zsigmond király Maros-Ujváron kelt adomány-levelében Malom-vizi János Kende fiának és általa édes fitestvére Kendének és általa édes fitestvére Kendének fiágra szállólag adja Nukusra birtokot, mit

elődei is békében bírtak. Egyéb okmányokból kitűnik, hogy e birtok kenézség volt.

1412-ben

ezen adomány-levelet megerősíti és kiadja a gyulafehérvári káptalan.

Régebben a család elődei de Plomenicza írták magukat, mit a Hunyadi János magyarosító udvarában Tüdősalvára fordítottak. Hogy ezen Plomenicza, a mai Malomviz-e? Kétségtelenül bebizonítva nincs.

1447-ben

a gyulafehérvári káptalan Boldogasszonyfalvá birtokába és az itt szombati napon tartani szokott vásár vámszedés jogába iktatja be, melyet a kormányzó Hanyadi János Kende fia Jánosnak, testvére Kendének nevezett János fiai Kendres, László és Miklósnak adott hadi szolgálataik jutalmául.

1451-ben

Hunyadi János kormányzó Boldogasszony városának szombati napon tartatni szokott vásár-jogot ad Kendres László kérelmére.

1459-ben

Mátyás király Budán adományozza Kenderes Jánosnak a Hát-szeg határában levő őrtoronyt és Váralya possessiot.

1462-ben

Mátyás király pallos jogot ad Kenderes, János és László fiai-nak, az elszaporodott rablás és útonállás kiirtására.

Végtelen sorozatát kellene feltüntetnem az okmányoknak, melyek mintegy szemmel láttatják a család gyors felvirágzását, főként a Hunyadiak alatt. Birtokaik kiterjedtek a Nagyvíz mellett faluról falura, s a Strigy mentén egészen Ponorig. Hadakban viselt víz voltukkal nagy kegyben állottak az udvarnál mindig, s a vaskapu őrizete is rájuk volt bízva egészen Mátyás haláláig. Ekkor a dotatiok hosszú sora egyszerre megszakad, s már Corvin Jánost pörrel nem egyszer támadták meg, sőt notóztatták is, hogy kivívott jogaiat csorbította, jogtalanul elfoglalta.

A család egyik ága Magyarországra került, de itt nem tudta magát fönntartani; csak az ősi földön virult e nemzedék, s tartja magát ma is, mint Boldogasszonyfalva és Malomvíz ura.

Csodálatos, hogy ezen okmányokban Kolczvár egyáltalán nem fordul elő, egy tanu-kihallgatási jegyzőkönyv a 16-ik század közepéről

keltezve említi e névet, a mint egy tanu elmondja, hogy a szanaszét kóborló és minden feldúló ellenség elől a Kolczvárban kerestek menedéket.

Egyik Kendefi naplójában fordul elő még Kolczvár az 1648-ik évből, mint védő hely, hová szintén az ellenség elől menekültek. «Érett búza-kalászzsal megrakott viruló mezőn át menekültek a várho, mikor az ellenség elvonulta után innen lejöttek, pusztá és letarolt volt minden.»

Hogy a hunyadiak alatt keltezett családi okmányok nem említik a várat, de a hátszegi űrtornyon többször felhozzák: ebből azt következtetem, hogy Kolczvár még nem volt felépítve. A bőkezü, vitéz kormányzó és király alatt az okmányok elég erős védelmet képezték a törvény és igazság előtt a család számára; de ezek sirba szállta után a törvény és rend felbomlott, s maga a család gondoskodott védő helyről, hová javaikkal meneküljenek a rablók és fosztogatók elől. A Boldogasszonynyalvi és malomvízi erődíttető várkastély nem volt elég erős a család vagyona és élete biztosítására a kül- és bellegenség ellen, Zápolya őldöklő százada, s a török-tatár dúlások idejében, egy menedék-helyre volt szükség, valamely félre-eső helyen, hol a természet is segítségére jön az emberi kéznek: s így épült föl Kolczvár. Ez tehát egy ments-hely volt, hová csak szükségből menekültek; de állandóan ott nem laktak, legfennebb csekély számu őrizet az urasági cseledekből.

Végül ítéletet kell mondnom az elősoroltak folytán a vár műértéke felől. Csak szükségből épült biz' az, teljesen híjával a műérzéknek, s így műemlékeink közé nem sorolhatjuk. De azért kegyelettel tekintünk fel falaira, mint a régen letűnt zivataros idők egyik emlékére, s a zord harcziak közt megjelenik a gyöngéd munkás háziasszony képe képzeletünkben, mint a vár ablakából finom szálakat bocsát pergő orsóján a mélységre, s a várakozás unalmát a munka éltető gyönyörével tölti be.

NÉPRAJZI ADATOK LOZSÁDRÓL.

KOLUMBÁN SAMU.

Hunyadvármegye falvai közül egyedül Lozsárd az, melynek lakói teljesen megőrizték magyarságukat mai napig is. Nem lesz tehát érdektelen, ha ezen érdekes népről néhány ismertető adatot közlök, a mint alább következik.

I. A lozsádiak nyelve.¹⁾

A szellem megnyilatkozásának legtökéletesebb eszköze a nyelv; éppen ezért valamely népcsoport ethnographiai jellegének a megállapításánál fontossága kétségtelenül igen nagy. Nem lehet szokatlan tehát, ha e társulat előtt nyelvészeti dolgozattal állók elé, hiszen a lozsádi nép ismertetését folytatom csak; ily ismertetés pedig társulatunk célpontjához oda tartozik, mert megyénk monographiájához némi adatnak elfogadható.

Minthogy pedig itt a nyelv ismertetésének csak annyiban van helye, a mennyi ethnographiai célokra elégsges, nem fogok a lozsádi nyelv szigorú nyelvészeti elemzéséhez, hanem csak a szembe szököbb sajátságokat sorolom el.

Minden tájék nyelvében kétféle sajátságokat lehet észlelnünk: olyanokat, melyek más tájék nyelvében is megtalálhatók és olyanokat, melyek csak az illető vidék nyelvének külön sajátságai. Ez

¹⁾ Ez a rész a Hunyadm. tört. rég. társulat 1893. március 1-i gyűlésén fel is olvastatott.

utóbbi fajtákban a lozsádiaknál majdnem többet találunk, mint bár-mely más tájszólást beszélő lakónál hazánknak, a minek magyará-zatát azokban a különleges hatásokban, miknek a lozsádiak régtől fogva kivannak téve, eléggé megtaláljuk.

a) *Hangtani* tekintetben a lozsádi nyelv főbb sajátságai a kö-vetkezőkbe foglalhatók össze :

A szóhangok közül legnagyobb fokú változások az u. n. *ma-gánhangzókkal* — az igazi *zöngékkel* — történik ; hadd mutassam be először ezeket.

1. Országszerte észlelhető sajátság a magyar nyelvjárásokban, hogy az ö és ü hangok rendesen labialisalják az utánuk következő ű hangot, valamint az l is az előtte valót igen gyakran, pl. kötök, e helyett köték, növök: növük, ülök: ülök, tükröt: tükrét, föl: fél, köll: kell stb. A lozsádiaknál nemcsak ez nem fordul elő, hanem még a szóban általánosan használt rövid ö és ē között levő nyil-tabb oe hanggá: térékbúza, éssze, fél, oervend: örvend, ölyv: ölyv oekoer: ökör, tűkoer, tükör stb. Úgyhogy nálok a rövid ö hang nem is használatos. Én ezt a türeményt pusztán nyelvészeti célra szánt értekezésemben az oláh nyelv hatásából magyaráztam, legfőbb okául azt adván, hogy ez a hang az oláhban egyáltalán nincs meg.

A nyelvjárások megítélésénél egyik legfontosabb körülmény az, hogy az ö vagy ē használata-e uralkodó benne, ö-ző vagy e-ző-e az illető nyelvjárás? A fentiek szerint a lozsádit a legteljesebb mér-tékben ē-zők közé számíthatjuk; ebben a tekintetben legközelebbi rokonságban a keleti székely dialectussal (éssze, térékbúza, fél stb.) és a középső palócz nyelvjárásokkal van. Azonban e leginkább ē-ző nyelvjárásokban sem oly teljes mértékű az ē-zés, mint a lozsádiak-nál, mert a keleti székely kert höz-, földhöz, úlök, kötök stb. mond, a középső palócz pedig összö, könyvö, szöttö stb. hangoztat rendesen.

2. A magyar nyelvben tudvalevőleg kétféle é hang volt ere-detileg: egy nyiltabb és egy zártabb. Nyelvjárásaink legtöbbje a nyiltabbat a kefe szóban hangzóhoz hasonló e-vé, a zártabbat pedig hol többé-kevésbé zárt é-vé, hol meg i-vé fejlesztette. A lozsádiak-nál e kétféle é közül az elsőnek nyomára csak pár szóban akadunk s azoknak is inkább csak némely ragos alakjában; pl. füveny: föveny, fösvény: fósvény, nevenn: néven (jó nevenn vész); míg a másikat valamiféle i-re változtatták, még pedig szók elején, köze-

pén és végén egyformán: kép: kép, méz: méz, áccaka: éjszaka, áppék: éppen, ádes: édes, egésszeg: egészség, kerék: kerék, ebéd: ebéd, tehén: tehén stb. Kivételt a mutativus vé-beli (kúdarabé, katonaságé), a kérdő (elhadnál-é, nem szánnál-é?), a pótló nyújtást szenvedett (ém: enyém) és némely képzőbeli é (Jánosé, adék) képez.

A zárt é-nek ily nagy fokú í-vé szűkülését nem mutatja egyik nyelvjárás sem, bár kisebb mértékben megtaláljuk több helyen is; pl. a rábavidéki-, alsó-dunántúli-, tiszántúli-, feiső-tiszai-, maros-sza moskózi- és némely hétfalusi csángó- stb. nyelvjárásokban.

3. Rövid o-t hiába keresünk a lozsádiaknál, mert helyette mindig a nyiltabb a hangot használják a szó minden részében: kápó: kopó, kársó: korsó, bársó: borsó, káposzta: házann: házon, adak: adok, kábolyadik: kábolyodik stb. Ez a saját-ságot kisebb-nagyobb mértékben mindenütt megtaláljuk a marosszamosközi nyelvjárás vidék területén, ahol a magyar ajkú lakosság oláhokkal körülvéve vagy éppen keveredve lakik.

4. Mint az u. n. királyhágontúli nyelvárások általában, úgy a lozsádi is szereti a tőszók, főképpen u, ü hangzós első szótajgát hosszan ejteni: kút, búza, túró, műtat, ülök, tükoer stb.

Az u. n. mássalhangzók sokkal állandóbb elemei a szók testének éppen ezért körükben sokkal kevesebb változást találunk, mint a magánhangzóknál. Ezek között is jelentéktelenebbek azok, melyek az articulálás módjának a változása folytán keletkeznek: mikor zöngés *explosiva* helyét zöngéltlen *explosiva* (üszék: üszög; bačáncs: bogáncs) vagy pedig zöngés *spiráns* (vaj: vagy, gyün, jön) foglalja el; avagy mikor zöngés *hanghelyén a neki megfelelő diphthongus áll* (z v. dz pl. füdzfa: fűsfa, irtódzanék: írtóznék, mentődik: mentődik); és mikor zöngék állanak egymás helyén (barra: balra, férszeg: felszeg, fersing: felsőing; tanál: talál, hun: hol.) Jelentékenyebbek az articulálás helyének a változásával járó hangváltozások, mint:

1. ny palatalis áll az n dentalis helyén: disznyó, tanyitt stb.
2. v: l (labialis dent. helyén) pl. kéve: küllő (küvő, küve, kéve).

3. Két hang: egy dentalis és egy palatalis, ha egymás mellé kerül, rendesen a megfelelő palatalissá (még pedig inkábbat hoszszúvá) olvad össze. Ez történik pl. mikor a d, t, n, l-re végződő igetővekhez a felszólító mód j képzője járul vagy a személyrag (ja,

je) j-je tággya : *tudja*, *aggya* : *adja*, *tanítja*, *kennye* : *kenje*, ülyen : *üljön*, viselye : *viselje*; és mikor a birtokos személyrag j-je a főnév végén levő d, t, l-hez csatlakozik : *rengyékbe* : *rendjekbe*, fótya : *foltja*, kaszalja : *kazalja*, halattyá : *halottja* stb.

Ezek közül legnevezetesebb az *ly* hang. Ez ugyanis eredeti mivoltában még csak a középső palócz-nyelvjárásokban maradt meg; egyebütt vagy l-nek hangzik, mint a *dunántúli* nyelvjárások majdnem valamennyiénél és a *Mátyusföldén*, vagy j-nek, mint a Dunától és a Mátyusföldtől keletre az egész országban, kivéve az említett palócz-nyelvjárásokat, hoi épségben megmaradt az *ly*. A lozsádi nyelvjárás nemcsak az eredeti helyén tartotta meg az *ly*-et, hanem a fentebbek szerint még szaporította is. Ez tehát a második vidék - ahol eddigi tudásunk szerint ez a hang el nem változott.

Még egy jellemző sajátságot kell végül felemlítenem a lozsádi mássalhangzók köréből: az l hang megtartását és elveszését. Az l hang szók belséjében o, ö, ü, s néha á után is, rendesen elvész; pl., vót: *volt*, tód: *told*, kót: *költ*, töt: *tölt*, zűd: *züld*, zöld, kiűd: *küld*; kát: *kiált*, vát: *vált* stb. Ez a sajátság — bár más mértékben — minden nyelvjárásban megvan. Szók végén és ragokban azonban soha sem vesz el a lozsádi beszédben az l (fél, el; bül, bűl, túl, tűlről, rűl, nál), mint nem a székely és Királyhágón túli nyelvjárásokban általában, noha ezeknél is vannak itt-ott egyes kisebb területek, hol az l ilyenkor is ritkábban vagy sürűbben elvész.

b) *Feltűnőbb alaktani sajátságok.*

1. A szótövek közül némelyek hosszabbak a közhasználatúaknál: ilyen teljesebb tőalakok: *bira-kazik*: birkozik, *ragada-mány*: ragasztek, toldalék, tinó-ló: tiló (tiloló) stb. De vannak rövidül tövek is, tüss: tövis, szűszék: szövőszék, büstér: böves-, bőstér, kát: kiált. csál: csinál, dab: dobbanás stb.

2. A névragok közül a *ben*, *be* csak az utóbbi alakban hasz, nálatos locativusi értelemben is: házba van, att ül a székbe stb. A szér nem illeszkedik, hanem magashangú alakban járul a mélyhangú szóhoz is: *sakssér*: sokszor, *máséccér*: másodszor stb. A ve rag, nak is csak ez az eredeti alakja használatos, a vá nem: katanaságé töttik az egész salut. Kújé váltaztatódzatt stb. A birtokos személyrag I-es szám 3. személyű ja alakja gyakran j nélkül fordul elő ott is

hol más nyelvjárások és a köznyelv azal használják: *apa*: apja, *ipa*: ipja, *kalapa*: kalapja stb.

Az *igeragok* alakjánál érdekes sajátság, hogy a tárgyas ra. gozású jelentőmód jelenidő többszörösen személy ragjából a *j* minden hiányzik: *aduk*: adjuk, *kérük*: kérjük stb. Ez a sajátság még csak a Maros-Szamos közén, Domokoson és környékén fordul elő.

Az igéknél a következő időalakok fordulnak elő: *adak*, *kérék*; *adak*, *kérék vala*; *adék*, *kirék*; *adtam*, *kirtem*; *adtam*, *kirtem ôt* (*volt*); *adni fagak*, *kirni fagak*, *kirend*, mint folyamatos jövő, (ez) a két utóbbi alak ritka); *adak*, *kérék lesz* (szintén f. jövő); *adtam*, *kirtem lesz* (végezett jövő). Felszólító módban: *aggy*, *kirj*. Feltételes módban: *adnék*, *kirnék*; *adtam*, *kirtem ôna* (*volna*).

3. Érdekesebb képzésű szavak: *hasmánt*: *haslag*; *ivákal*: illogatik; *csipákal*: csipeg; *javankadik*, *sivánkadik*: jajgat, siránkozik frequentativ igék. Megjegyzendő még, hogy az *ódik*, *ödik* (lozsádiasan ódzik, ödzik) képzős reflexív igék használtatnak a szenvedő alak pótlására is. Azonban nagy ritkán az igazi szenvedő alak is előfordul: „nem *adaték* semmi szó.”

c) Jelentéstani sajátságok.

A képzés és összetétel útján keletkező, tehát alak változással járó jelentésváltozások nem sok eltérést mutatnak a köznyelviektől. A mi kevés ilyen van, azokból a jelentékenyebbek fentebb az alaktani sajátságoknál részben elő vannak sorolva. Itt tehát elég azokra csak hivatkoznom.

Azonban sokkal több jelentésbeli eltérés van olyan, a melyik alakváltozással nem járt. Ugyanis egyes szóknak a jelentése szüksébb körére szorult a jelentéskörébe tartozó tárgyaknak; így lett *ház-szó*: *szoba*, a *marha*: sarvasmarha, a *haraszt*: a fán levő levél értelemmel használatos. Másoknak meg ellenkezőleg a jelentése kisebb-nagyobb mértékben tágult, pl. *hágy*: enged, *összeszám*: összeszed, *barsó*: paszuly, *példa*: rút értelembn is használatos.

Igen gyakori a jelentésnek ilyen módon való teljes megváltozása. Az ilyen teljesen elváltozott jelentésű szókban minden egy-egy metaphorát vagy metonimiát kell keresnünk, pl. *gérbe*: rossz lelkű, *lefardul*: letelik, *fargódik*: siet, *rút*: rossz (helyre vonatkozólag,

idveziülnen: lelkesedő örömmel, *arszágol*: járkél, útazik, *húz hazza*: szereti; *mízes*: édes, *mégszemél*: megnéz stb.

d) Mondattani sajátságok.

1. *Szokatlanabb szófűzések*: ,egy ütisbül lecsípém a fejit'; ,telik-mulik az időbül'; ,barra fagta': bal kézbe fogta; ,vírt fejnek tülle'; ,arra ígíri magát'; gandalak arról; *oet úttal*: ötször; ez tovább ragozva is: ,oet úttalndl toebbszér nem vihetünk' stb.

Itt megemlítek néhány sajátságos szólásmódot is, milyenek: ,vaj nem! vaj igen!' ,micsa csudám!' nem ôna csudám!... Jézus az írástudóknak csudájak ôt.' Jaj magam!' stb.

2. *Mondafűzés* tekintetében érdekes a *hogy kihagyása* a felszólító módú ige elől a kell után: ,kell mennyek'; ,el kell vigyem'.

e) Tájszók.

Szókincs tekintetében a lozsádi nyelvjárás szintén igen sok érdekes eltérést mutat: van ugyanis igen sok tájszava, melyek vagy megőrzött régi szók: *szülik*: születik, *üssék*: üszög, *nemzet*: nemzetseg, család stb. vagy kölcsön vételek és más úton keletkezett újak, vagy csak hangalakjukkal különböznek a hasonló értelmű köznyelviektől. Lássunk néhány példát ez utóbbi fajtákból is: *zsitár*: határpásztor, *plop*: jegenyefa, *kócsin*: ól, *cóla*: lim-lom ruhaneműek, *lésza*: sövény, *kurka*: rövid felöltő;¹⁾ *sziüssmélődik*: kitalál; rájut okoskodással; *gëbérícs*: tukar, *penzsi*: szájas; *amafelül*, *emefelül*: arról, erről, lúl, innen, *ragadamány*: ragaszték, tóldalék; *galy*: göröngy; *én*: enyém, *tüss*: tövis, *gyiün*: jő, *hácskó*: hágdosó, *buzdugány*: buzogány, *bötnap*: bőjtösnap stb. stb.

f) Idegen hatások.

1. A rövid oe-vé válása. Minek oka az, hogy a román nyelvben, a melyet a lozsádiak mindenkorban beszélnek, nincs ȫ hang, hanem helyette olyan torok hangfélé ō hangot (ô) használ. Ezt a tünneményt megtaláljuk még a küküllőmenti nyelvjárásban és Zselyken, Szászrégentől északra.

2. Ide számítom a rövid o-nak a-vá változását is, mely feltevésemet phonetikailag igazolni nem tudom, de némi alappal bírónak merem tartani azon körülmény miatt, hogy ez a tájnyelvi sajátság sok helyen, de csakis olyan helyen van elterjedve, hol sok az oláhság.

¹⁾ E 6 szó oláhból kölcsönzött.

(Sz.)

3. Szintén oláhhatás eredménye az *adtam lesz, adak lesz* ige-idő-alakok használata. Megfelelő oláh alakok: *voi fi dat*, és *voi da*.

4. Egyes szókat *jelentéssel* használnak; pl. a paszulyt *eltésszik*, nem *elültetik*; a rétet *levágják*, nem *lekaszálják*; az anya *csálja* s nem szüli magzatát. Ide számíthatjuk az idegenes szólásmódokat is: *Faj magam! víget tész neki*; ullan rassz *gyiive a szivire*, hagy attól fogva nem *láthatta* (nézhette) a bátyát stb. stb.

5. Oláhos szófüzések a következők: *vírt fejneg tiille*; gandalak *arrül*; *tüllém* toebbet semmi keresetéd nincsen stb. Ezek leginkább a *de praepositios* alakok lefordításai.

6. A szórend oláhos ezekben: *Ne még mënij; ne még égyél* (numai merge; — — — mánca).

7. Oláhos mondatfűzés van ebben: *el kell muljék*, kell ménnyek stb. (trebe se merg stb.)

8. A szókincsben szintén meglátszik az oláh nyelv hatása, minthogy belőle igen természetesen sok szót vettek át a lozsádiak: *bóca*: répa, *dubál*: ványol, *csórik*: nadrág, *cundra*: zeke, *si*: és stb. stb.

9. Van a lozsádiak beszédében egy sajátságos éneklő hangsúly, mely majdnem szabályos távolságban ismétlődve a beszédnek sajátságos rythmikus menetet ad. Szerintem ez is az oláh nyelv hatása folytán keletkezett, mely feltevésemet a két beszéd összefésűből alapítottam meg. A következő babonában megjelölöm azokat a szótagokat, melyeket a lozsádiak nyújtva és kiemelve ejtenek:

Tejet nem jó kiadni píntékén és szérédán, mert a tehűn elveseti a tejet.

Ime, ezek a lozsádi magyar nyelv jellemzőbb sajátságai.

2. Babonák.

A nép naiv lelkét könnyen eltölti az a hit, — és pedig minden fejletlenebb, annál nagyobb mértékben — hogy az egész minden ség láthatatlan lényekkel van megnépesítve, kiknek egy része az ember megrontására tör szüntelen, a másik meg javát eszközli neki. Ezeknek a segítségével igyekszik aztán a nép fia még boszúját is kitölteni; ezekkel igyekszik nemcsak embernek lehetetlen dolgokat művelni, minőket meséinek hőseivel véghezvitet, hanem a jövendő titkába burkolt dolgokról is a fedő fátyolt lerántani. De habár ilyen

nagyokra tartja is képesnek a naiv néplélek e körüle lakó láthatatlanokat, korlátlaná mégsem tette uralmukat, mert közük bár melyik fajta is csak meghatározott jelre és megszabott körülmények között érvényesítheti hatalmát. Innen van aztán az is, hogy a nép bizonyos dolgoknak különös, állandóan velük járó következményeket tulajdonít.

Ezen általános balhiedelmek azok, miket babonáknak nevezünk. Ezeknek a milyensége és mennyisége felette jellemző a nép szellemi fejettségére nézve. Ebből a szempontból bemutatok néhányat a lozsádiaknál elterjedt babonákból. Lássuk először a szerelemre vonatkozókat:

1. Ha aszt akarad, hogy valaki még szeressén, tödd a zűd bíkát a kebeledbe addig, hogy dögélyík még. Tödd őggy pahárba, asztán add, hogy ilyék rólla, a kit szerecz. Asztán affile szerelmet a világann!

2. *Csuprazás*: Óesztendő estéjén vesznek 6 csuprot, mindenket leborítják, de előbb egyik alá *fűsít*, a 2-ik alá *szört*, a 3-ik alá *ahitt szenet* vagy *kormot*, a 4-ik alá *sót*, az 5-ik alá *kenyeret*, a 6-ik alá *gyiürüüt* tesznek. Az így leborított csuprokból az a leány vagy legény, aki a jövendőt előre akarja látni, egyet felveszen. Ha azt találta felvenni, melyik alatt a fűsű volt, nagy fogú lesz jövendőbeli párja; ha pedig a szőr volt alatta, akkor öreg; ha a szén v. korom, akkor fekete; ha a só vagy kenyér, gazdag; ha a gyürű, akkor szép.

3. A házasuló legény új év hajnalán kimegy és megrúgja a kócsin (disznó-ól) oldalát. A hány úttal kell megrúgja, hogy felkeljen a disznyó, annyi év mulva házasodik meg.

A következő babonák az ember minden nap i életében előforduló dolgokra vonatkoznak:

4. Píntékéun a kavászt ne add ki a háztól, mêt nem lësz szérensíd a házhaz.

5. Tejet nem jó kiadni píntékéun és szérédáun, mêt a tehín elveszti a tejét.

6. A menyasszanynak eskétis alatt sirni kell, hogy jó tejű légyen a tehene.

7. Ha valaki másnak felaggya a karsót s nem tészi vissza, akkarakkora lësz az arra, mind a karsó.

8. Ha ejtágba metsződik a góda (kooa), akkor agyarái nőnek a metszének; miket te kell vagni.

9. Mikor peregnik a disznót, nem szabad a fulit levágni, mert leugrik a füstölt.

10. Ha uszt akarod, hogy a barnyut ne igazsák meg, kend békeműsárral.

3. Játékok.

A szellemet és a testet egyaránt fejlesztő és a mily ártatlan, öly kölönös időváltásnál szolgáló játékok közül a lozsádiaknál, gyermekek, ifjak és felnőttek között, a következők vannak szokásban:

1. Cicimák v. málcsás (cicézés). A játszók kettessével egymás háta mögé sorjába állanak, egy pedig — a málé — háttal a legelső pár elő állván, mondja: »Vágok málét kétfelé!« mire a legutolsó pár szétválik és két oldalt eléfut, hogy a málét megkerülve, újra összefogózzék és legelől a sorba beálljan. Ha a málé közülük valamelyiket még tudja fogni, azzal ő áll be a sorba s az egyedül maradott lesz a „málé“. A málénak mindenig eléfelé kell néznie, vissza tekintgetni nem szabad.

2. A tingilingi. Két gyermek (v. ifjú) félre áll, azokból az egyik Tingilingi, a másik Tangalanga. A többiek maguk közül egyet megtessznek kertésznek, s aztán sorjába leülnek. Az ülök közül mindenik valasszat magának egy virágnevet, azt megsúgja a kertésznek s a kertész megjegyzi magának.

Erre előjű a tingilingi, a kertész elő áll és így szól:

- Tingilingi! « A kertész kérdi:
- Honnét gyűsz? «
- Mennyarszágóból! «
- Mit keressz? «
- Virágat! «
- Mefélét? «

Erre a tingilingi mond egy virágnevet s ha eltalálta valamelyikét, az lesz a tingilingi, ő pedig leül annak a helyére. Ha nem találta el, akkor a kertész ezzel fizeti ki, hogy »elmehetsz!«

Azután jó a tangalanga, kinek a szerepe egészen az, mi a tingilingi, csak hogy ő a „pokolból“ jó, nem mennyországból.

3. A dujastádas. A játszók egyet kivéve, körbe állanak mind

és összefogóznak. Az az egy a kört kívülről kerüli s a közben a körben állók közül valamelyiket hátra legyinti, mire a kört még egyszer futva megkerüli s akkor beáll a hátbautott helyére, aki az ütésre nyomban utána indul s ha elfogja, kamatostól visszaadja a dufal. Azután ő is úgy tesz, mint az előtte való és ez így foly, míg meg nem únják.

4. *Gyereték haza libuskáim*. Nagyon elterjedt játék egyebutt is. Lefolyása ez: Egy félre ül valahová: ez a *farkas*; a többi közül egy külön marad *gazdasszonynak*, s a mások mind libák lesznek, kik oda vannak legelni. A gazdasszony hívja őket:

- »Gyereték haza libuskáim!«
- »Nem möhettünk!«
- »Mé nem gyühettek?«
- »Farkas van a híd alatt!«
- »Mit csál?«
- »Mozsdik!«
- »Mihéz toeroelődzik?«
- »Aranyas kendőhöz!«
- »Havá teszi az aranyas kendőt?«
- »Csipke bakar alá!«
- »Gyeretek haza libuskáim, gyertek!«

Erre a libuskák szaladni kezdenek hazafelé, a farkas pedig közükbe vág s a kit megfoghat közülük, magához viszi. Így foly tovább is.

5. *A zsitár* (határpásztor). Egy gyepes helyen felszúrnak egy ágat; ez a cög, azon túl van a határ, a határt őrzi a zsitár. A többiek bemennek a határba, ott tépegetik a gyepet, mondogatván:

- »Észém-észém a búzádat, tarka szlaminádat!«

Erre a zsitár utánuk szalad s a kit a cögön belül megfog, azt magával viszi. A többiek a letépett „búzát” lerakják a cög mellé, a min túl a zsitár nem léphetik. És így tovább.

6. *A paplikásás* (felnőtt férfiak játéka). Ehhez a játékhöz kell mindenek előtt egy-két ököl nagyságú rhombos fakocsa, a „paplik”, a hányszámos van, annyi félmeteres hosszúságú, súlyos pálcia és egy nagy lapos felsőlapú kb. A követ úgy helyezik el, hogy egyik vége — melyik az 50—100 lépés távolságra levő cög felé néz — magasabban, a másik alacsonyabban álljon és így a síklapja lejtős legyen.

A játékosak két csoportra oszlanak: fele kimegy a cőghez, a más fele bennmarad; ezek közül mindeniknél 2—2 bot van. A bennmaradottak a kőre tett *paplikot* rendre ütik a botokkal, úgy hogy rádobják a botot, mire a paplik magasra ugrik. Ha a cőgon egyik bottal sem üti túl valaki, akkor mind a két botja elvan veszve; ha pedig túl üti, akkor még a künnlevők bedobják, a botja után szabad s azt újból felveszi. Ha mindenki elvesztette a botját a bennlevők közül, akkor ők mennek a cőghöz. Ugyanez történik akkor is, ha a künnállók a paplikot kifogják, mire kalapjukat vagy kabátjukat használják rendesen.

Ezeken kívül az 5 gömbölyű kövecskével való *bikázás* (pitykövezés), a *bakfitty*, a *lapdásás* különféle nemei (kótyás, várás), *künn a bárány*, *benn a farkas* stb. eléggyé ismert játékok divatosak a lozsádi népnél.

Az összehasonlításokat, hogy e játékok, valamint a babonák közül is, melyik hol és minő eltéréssel ismeretes hazánk különböző vidékein, itt nem teszem meg, hanem elhagyom arra az alkalomra, mikor egyéb ide tartozó néprajzi adatokkal egyszerre ezeknek az összehasonlítása is inkább helyén való lesz.

KYSS DÁNIEL ÉS GETSE BENJAMIN CSALÁDI PERE A MULT SZÁZAD VÉGÉN.

Felolvasta a társulat 1892. november 2-án tartott választmányi ülésén

KUN RÓBERT.

Hunyadvármegye történeti multjára vonatkozó íratok közt böngészve, találtam ezen acta-csomagot, melyre kivül czeruzával egy későbbi kéz ezeket jegyezte: »*Kyss Dániel és Getse Benjamin közti visszály.*« Végig olvastam a períratokat, s habár az egész nem köz-történeti ügyet tárgyal, mégis elég érdekesnek találtam arra nézve, hogy itt megismertessem azon közvetlenségnél fogva, mely e családi pert a hozzácsatolt sok magánlevél folytán jellemzi.

Mielőtt e per részleteibe bocsátkoznám, be kell mutatnom e családi dráma főbb személyeit; ezek: száraz-ajtai Getse Benjamin, dévai ügyvéd, procurator; ennek huga Getse Anna; repcze szemerjei Kyss Dániel, nemes Hunyadvármegye archivariusa, Getse Anna férje és Magyarosi Rozália, Getse Benjamin szolgálója, illetőleg gazzasszonya. Getse Benjamin, kinek Déván a Magyar-utcában fundusa és házai voltak, mint agglegény élt a pert megelőzőleg nő-vérével együtt, ki bátyja háztartását vezette.

Az első okmány Kyss Dánielnek Getse Benjaminhoz intézett következő levele:

»Nékem különös tiszteletre méltó jó Fautor uram!

Eleitől fogva mind magának az Urnak, mind pedig kedves Hugának, Anniska kisasszonynak hozzáim viseltetett mind szeren-

csés, mind pedig szerencsétlen állapotomban mindenkor hálaadást érdemlő szivességeket, valamint elegendőképen le nem írhatom, úgy-szintén el is hallgatom. Sokkal tartoznám én azért, de minthogy máskép nem viszontagolhatom, hanemha ezzel, ha magamat mint szolgálatjokra örökösen lekötelezem, adósságomat különben le nem fizethetem. Hogy lehessen pedig ezen lekötelezés? Ebben sem látok egyéb módot, hanemha az Úr engedelmével már mint az én, mint Annis kiasszonynak régen várt szerencsénket egybeköthetjük. Mely így kinyilatkoztatott dologra, úgy hozván magukkal a környülállások is, a melyekbe helyeztetve vagyok, készségemet ajánlom, nem lévén sem időtől, sem szerencsétől többet mit várnom, csak az Urnak és Annis kisasszonynak tetszésekét érthessem. Azontól pedig, hogy mások is vélekedésében meg ne csalattassanak, válaszokat elvárván, méltó tisztelettel maradtam

az Urnak, mint jó Fautor uramnak
mindvégig tisztelő engedelmes szolgája

Kyss Dániel m. p.

Déván 2-ik Octobris 1787.

Ez a leánykérő levél vezeti be a családi drámát. Kyss Dániel uram feleségül kapta Benjamin hugát, »Annis kisasszonyt«, az élte harminczegyedik tavaszát túlélt hajdon leányt, miről hiteles acták tesznek tanúbizonyságot. Getse Anna új állapotában, mint Kyss Dánielné is tovább vezette bátyja háztartását; a sógorok együtt laktak Getse Benjamin magyar-utczáit házában; jó egyetértés volt közöttük, mely azonban csíkhamar felbomlott, miről tanúságot tesz a következő levél:

»Édes Kedves Sógor Uram!

Tegnap előtt oly dolgokat kellett hallanom és értenem az én Hugomról, melyek, megvallom, nagy megilletődést szereztek én bennem; még most is oly háborodással kelletik azokról emlékezni, hogy csak ezen czédulám írásánál is nehány ízben változtattam gondolatomat, hogy írjak-e vagy ne? De mégis a nagy fájdalom erőltet, hogy a míg szerben lehetnek, Sógor uramnak írjam meg, intené Hugomat, hogy ne mocskoljon többet, mert ámbár azzal dicsekedett, vagy a maga dühös indulatja arra készítette, hogy akármú úton-módon engemet elveszítsen, melyért aztán nem bánja, ha ló-

farkon megvontatják is, csak maga ördögi gondolatjából való bo- szúját véghez vihesse; de a míg engemet elvesztene, mely ugyan egy gonosz szívtől míg megeshetnék, addig magamra vigyázzán a mennyiből lehet, egy fillérig megfizeti mocskolódását. Ne legyen pedig oly nagy gondja rólam, hogy ezután mivel és miként élek meg, mert az az Isten viseli ezután is gondomat, a ki vagy 16 esztendők alatt kiparancsolta vala, hogy az én hálátlan Hugomnak is hajléka lehetett mellettem. Hamislelkűséggel ne hiresztelje, mintha én sehol másutt egy jóízű falatot se ettem volna, hanem csak magánál, mikor otthon voltam; mert az afféle boldogtalan beszéd magának van gyalázatjára, mintha az árvalaskát és fuszulykát csak maga tudná készíteni: azért bizony tudtommal soha még egy traktába sem hitták a jó Hugomat borsolni. Intse meg azért Sógor uram, hogy szünjék meg engemet többet rágalmazni.

Kedves Sógor urnak igaz atyafi szolgája

1794. œsszel.

Getse Benjamin.

Ebből a levélből azt látjuk, hogy Getse Benjamin uram meghasonlott jó Anna hugával s ez időtájban külön háztartást vezetett.

Mi volt ennek a meghasonlásnak az oka? Egyszerűen a vagyon. Mint már említém, Getse Benjamin agglegény volt és sokat betegeskedett. Halálával összes vagyona hugára volt szállandó, ki ez örökségre ugyancsak számot tartott. Történt, hogy Getse Benjamin magyar-utczái telkén a régi háza mellé újat építetett s oda- ment lakni, megfogadván gazdasszonyul Magyarosi Rozáliát, ki gazdájával úgy meg tudta magát kedveltetni, hogy ez megírte neki, hogy összes vagyonát ráhagyja, ha hűségesen gondját viseli.

Ezt nem vette közönyösen az örökségre áhitozó Getse Anna s megindult a harcz és háború az egy udvaron lakó két asszony közt. Ezért becsmérelte Anna asszony a bátyját, ezért mondta ez fel sógorának a lakást.

A sógor a felmondásra következő kimutatással felelt:

»Getse Benjamin magyar-utcái vén házaira, maga Getse Benjamin consensusából Kyss Dániel által tétetett Reparatiókra fordított költségeknek documentált specificatioja:

1-mo. Kőművesmunka minden materialékkal együtt	100 frt — kr.
2-do. Asztalosmunka, melyhez adatott 20 szál deszka és feldolgoztatott a pitvar padlására, ajta- jára és ablakára à 12 kr.	7 frt 56 kr.
3-o. Lakatosmunka, mely tétetett egy ablakra és ajtóra	5 frt 24 kr.
4-o. Ácsmunka	9 frt 42 kr.
melynek végbevitelére vásároltam a Nagy Udvarból	
2000 zsendelyt à 4 frt 30 kr. 9 frt — kr.	
két tölgyfa à 1 frt 8 kr. . 2 frt 16 kr.	
4000 zsendelyszeg à 36 kr. 2 frt 24 kr.	
két tölgyfadeszka a grádicsok- hoz 12 kr. — frt 24 kr.	
300 bécsi lécz-szeg az ács- és asztalos munkához à 18 kr. — frt 54 kr.	
a ház eszterhája alá felment	
öt szál deszka à 12 kr. . 1 frt — kr.	15 frt 58 kr.
5-o. Egy ablakra tett üveges munka	3 frt — kr.
6-o. Napszámosokra tétetett költség	3 frt 40 kr.
7-o. Az új épületek alatt lévő kis ház ablakáért fizettem	4 frt — kr.
8-o. Azon kis házban lévő vereskemencze fűtőért .	3 frt — kr.
	Summa 152 frt 20 kr.

Ezen summát kívánom kifizettetni, minthogy én is mind egy krig kifizettem.

Vohnának még egyéb praetensióim is, nevezetesen :

1-mo. Az udvaron plántált két eperfáért, és az nagy kertben és az új gyümölcsösben ültetett szilva- és almafákért, és azon új gyümölcsösben zsákokkal hordatott széna-fűért.

2-do. A lábas ólhoz 4 ágasokat s padlásnak való jó tölgyfa deszkákat vettetem.

3-o. Az új pinczetorkát magam csináltattam meg a szísvárosi Andrész nevű ácscsal akkor, mikor a kaszármális házaknál dolgozott. Mindezekről úgy csak ha becsületesen kifizettetem és az Executió-nak kivitelével nem terheltetem, elállók.

Kyss Dániel m. p.«

E fölmondással kapcsolatos a következő levél is :

»Méltóságos született Gróffi Asszonyság !

Jó kegyes Matrona Asszonyom !

Az én jó sógorom, Getse Benjamin, kinek jó lelke sohasem volt, nem is lesz, egyetlen egy testvér-hugával, feleségemmel egybe-hórdván minden igaz ok nélkül, azt az örökösi gyűlölségre indította és a megengesztelhetlen haragra gerjesztette; holott mintegy 24 esztendőknek eltelése alatt mint magának szinte úgy egészséges, valamint beteges állapotjában, mint pedig házok tájának úgy viselte gondját, hogy édes anyától és házastárstól többet nem kívántatott: már most egy hires, Tordáról és Szászvárosról kicsapatott beste asszonyszemélynek előtte több becsülete vagyon; különben nem lehet rajta csodálkozni Nagyságos Asszonyom! mert néhai édes anyja és testvérnéje közt is gyűlölséget, átkot és pert okozott: olyan természettel bíró ember levén, hogy semmit szégyenleni nem tud, azt mondván, ő már minden szégyenen túl van.

Már pedig én, hogysem egy ilyen emberrel lakjam szünteien való háborúságban s holtig való gyűlölségen, készebb vagyok akárm a hitvány hurubát is szerezni és abban lakni; arra való nézve Nagyságos Asszonyom! kénytelenítettem Nagyságodtól azon kevés pénzemet, melyet, velem is játtévén, interesre kezéhez venni méltóztatott; instálom alázatosan Nagyságodat, ne essék terhére Nagyságodnak, hogy ilyen szomorú állapotomban vissza kelletik kérnem, (mert ha a jó sógorom arra okot nem szolgáltatott volna, mindaddig, míg Nagyságodnak tetszett volna megtartani, nem kértem volna, tudván azt, hogy jobb és bátorságosabb helyre soha is nem adhattam volna: reménylem, Nagyságod is rövid idő mulva meg fogja esmerni ő kegyelmét, valamint már sokakkal megismerte magát) sőt inkább azzal megvigasztalni, hogy azt a terminus-kor kezemhez vehessem interesével együtt; a ki addig is Nagyságodnak kegyes válaszát elvárván, gratiájába állhatatosan ajánlott alázatos tisztelettel maradtam Nagyságodnak

Déván, mártius 14-én 1795.

alázatos szegény szolgája

Kyss Dániel m. p.

ns. Hunyadvármegyénck arhivarius.

A testvérek ingerült levelezésének, a sok huzavonásnak per lett a vége, melynek a megindításáról tanúskodik a következő két hivatalos okmány :

(Külcítm) »Méltóságos L. Báró Nagy-Kászoni Bornemisza János Úr Ő Ngának ns. Hunyad Vgye nagyérdemű Főispánjának és Előlülőjének, Tktes. nemes és nemzetes Fő Birók, Vice Ispányok, Assesorok, Fő és Vicenotarius Uraknak, a nemes Hunyad Vgye törvénytevő székének, közönségesen nékem kegyes Pátronus és jó-akaró Uraimnak alázatos tisztelettel.«

Alatta más kéz íása : »Anno 795. Apertum per Moysem Nopcsa m. p. I. Comitatus Hunyad V. Notarium.«

Az okmány tartalma : »Jelentem alázatosan Ngodnak és a Tkts. nemes Vármegye Törvényes Székének, hogy nem:s Hunyad Vármegyében, Déva városában resideáló nemes és nemzetes Reptze Szemerjei Kyss Dániel uram és házas társa Getse Anna asszony adának kezemhez egy írott Instructiót, hogy annak tartása szerint törvényesen procedálnék, mely szóról-szóra így következik :

Instructio:

Nemes Hunyad Vármegyében, Déva városában resideáló nemes és nemzetes Reptze Szemerjei Kyss Dániel uram és hütös társa nemes Getse Anna asszony az urat, ezen Déva városában lakó Száraz-Ajtai Getse Benjamin uramat én általam tisztem szerint, sallariumomat megfizetvén, atyafigságosan, de egyszersmind törvényesen admonealtatván, emlékeztetik ezekre : 1-o. Az Úrnak consensussával és akaratjával kezdettek vala reparatiójához Exponens uram és asszonyom magyar-utcái vén házainak, 2-o. Azon reparatiónak summája bizonyos és nagyocska számra hágott. 3-o. Az Úr declarálta egyszer magát missilis levelében, hogy ha kiköltöznének az Exponensek azon házakból, kész lészen az Úr azon reparatióra tett summákat letenni a legitimatio szerint. 4-o. Az Exponensek a legitimatiora elkészültek, a specificatiókat elkészítették s mind a kettőről levelek által az Úrnak jelentést tettek olyan declaratióval, hogy vagy maguk közt vizsgálnák s állítanák meg a reparationis summát s e szerint az Úr az Exponenseket fizetné ki, hogy e szerint az atyafigságtalan versengésnek szakadna vége, s maguk is e szerint azon házakból kiköltözhetnének ; még is az Úr ezen 4 punctumok-

ban foglalt igazság ellen nem tudatik, micsoda októl viseltetvén az Exponensek industriáját halogatja s nem kivánja legitimáltatni s kifizetni. Ellenben pediglen az Exponenseknek a házakból való költözését sietteti, sőt az erőszakos hatalommal való fenyegetőzéssel is kivánja praecipitálni in damnum et praejudicium Exponentium. Tessék azért az Urnak azon legitimatiót és kifizetést mától kezdve 8-ad napnál nem halogatni. Különben protestálván az Exponensek teendő költségökről és fáradsgokról citáltatják az Urat Ns. Hunyad vármegyének közelebbről akár holott is tartandó Generalis törvényes székére ad 8-vum diem a hodiem legitime computandum törvényes computusra, hogy ottan nemcsak a reparationis summa, hanem az implantatiónak is belső szerint való Válora, több praetenzióknak ellátása mellett megállittassék, és az Exponensek is jó utoń, csendesen kiköltözheszenek, et protestatur.

Mely Instructiót kezemhez vévén e maga folytában levő 1795-ik esztendőben juniusnak 12-ik napján elmentem ezen nemes Hunyad vármegyében, Déva mezővárosában Magyarutzában Száraz Ajtai Getse Benjamin úr lakóházába, a holott is az alkalmatos-ság szerint jelen találván ugyan Déva városában lakó Száraz-Ajtai Getse Benjamin urat maga előtt ezen fenmegirt Istructiót szóról-szóra felolvasván és annak tartása szerint Atyafiságosan s egyszer-smind törvényesen admoneálom, hogy az itten megirt legitimatiót és mégkivántató kifizetést 8-ad napnál tovább ne halogassa ; annakutána jelentém ugyanazon urnak, hogy állitaná elő valamely hatalmában levő emberét, ugymint Iakóját szolgáját vagy másféle cselédjét, ki előtt ezen Instructiónak citatorium membrumát felolvas-sam, egy szóval azon személy által procedálhassak, melyre sokszor emlitett Getse Benjamin ur ezt felelé, hogy épen most arravaló cselédje nincsen, hanem citáljam szeméyesen az urat, mert soha az ellen nem excipiál a törvénykezésnek idején, melyhez képest az ur előtt ezen citatorium membrumot is felolvasám Generális székre, Compu-tualis törvényre citálám is, és azt az ur megérvén, ilyen feleletet téve : *értem, s hallom párt kivánok.*

Mely admonitióról és Citacióról való processus én általam e szerint menyén véghez, arról való relatoriámat irtam meg én is, az én igaz hitem szerint, tulajdon aláírt kezem irásával és szokott pecsétemmel megerősítvén. Kött a fennebb megirt helyen, napon, hónapban és esztendőben.

Ezekután Istennek szent oltalmába ajánlván a Ngs. és a Tkts Uraknak s Kegyelmeteknek életeket állandóul maradtam

Nagyságodnak és Tkts törvényszéknek

alázatos szolgája

Borbátvizi Sebessi György

Vice szolgabíró.

Ugyancsak Borbátvizi Sebessi György egy másik Istructiót is olvasott fel azon junius 12-én Getse Benjaminnak következő tartalommal:

„Nemes és nemzetes Getse Anna asszony Nemes Hunyad Vármegyében, Déva városában lakó nemes és nemzetes Reptze-Szemerjei Kyss Dániel uram, a nemes vármegye levéltárnokának hitestársa az Urat, az irt vármegyében, ugyan Déva városában a Magyarutczában a resideáló Száraz-Ajtai nemes és nemzetes Getse Benjamin úrat, mint maga kedves testvérét, én általam tisztem szerint, szokott salláriumomat megfizetvén, atyafiságosan, de egyszer-smind törvényesen admoneáltatván, emlékezteti a következendőkre: 1-o, hogy az Urnak és az Exponens asszonynak néhai édes anyja Fejérvári Anna asszony, néhai Száraz Ajtai tiszteletes nemzetes Getse Márton úr özvegye in anno 1763. februariusnak 19-ik napján testamentumot tévén· maga keresett javairól, azon bonumok akkor állottanak Nagy-Enyed városában egy lakó fundusnak és azon lévő épületeknek nevezetes zálog summájából és azon épületekben találatató minden szükséges házi portékából, nevezetesen pedig lánckában lévő vagyonkból, és hogy minden vagyonokat az Urnak és az Exponens Asszonynak egyenlő osztályra testálása legyen. 2-o. Hogy ezen testált bonumokat a testáló édes anya maga haláláig ha nem szaporította, de legalább nem kevesítette, jó kereskedő gazzasszony lévén. 3-o. Hogy azon tisztelt jó kereső testans édes anya in anno 1771. Nagy-Enyed városában meghalálozván, az Ur innen Déva városából oda Enyedre felment és anyjuknak halálával mind a házat, mind az abban lévő minden néven nevezendő bonumokat keze alá vette, akkor az Exponens asszony neveletlen idejű lévén. 4-o. Hogy édes anyjuknak eltemettetése után a nevezett házat eladta, pénzzé tette, a felkelhető bonumoknak is nagyobb és nevezetesebb részét kótyavetyén eladtatta s mind a két féle pénzt magához vette, a több megmaradott bonumokat pedig lánckába szekérre raktván,

és az Exponens asszonyt is, mint neveletlent ide, Déva városába lehozta. 5-o. Hogy ezen mobile bonumokból és készpénzből az Exponens asszonynak illendő részét sem egyszer, sem másszor, soha ki nem adta, sőt mi az Exponens asszonynak legkeservesebben esik, midőn az Ur ennekkelőtte nem régiben maga halandó sorsának zsold-járól emlékezve, testamentumot irt vala, akkor ezen anyai pénzekről mintegy elfelejtkezve az Exponens Asszony részéről emlékezetet sem tett volt. Tessék azért az Urnak ezen 5 punctumokban foglalt igazságokról megemlékezve az Exponens asszonynak ezekből illő részét 8 napok alatt kiadni, bizonyítván mindezekről, ha mit az Exponens asszonyra férjhez menetele előtt költött volna, mert mindeneket a maga nyiljában acceptálni kész leszen; különben, ha az Úr ezekre atyafiságosan nem hajlana, protestálván most előre ezután teendő költségeiről és jövendő fáradságairól divisionale mandatum mellett is a maga részét megkeresni el nem mulasztja et protestatur.

Mely Instructiót kezemhez vévén a maga folytában levő 1795-ik esztendőben juniusnak 12-ik napján elmentem ezen nemes Hunyadvármegyében, Déva városában a Piaczutczában Tkts Felső-Szilvássi Nopcsa Lajos ur udvarának kapuja eleiben künn a város közönséges utcajára, az holott is az alkalmatosság szerint jelen találván Getse Benjamin urat ottan megállítám és ezen kezemben lévő Instructiót szóról-szóra felolvasám, melynek tartása szerint mindenekben az urat személyesen admonealám, mely admonitiót megérvén ezt felelé: *hallom, értem s párt kivánok.*

Hogy Kyss Dániel és hitvese nem elégedtek meg azzal, hogy Getse Benjamin ellen két rendbeli keresetet indítottak, hanem őt más módon is igyekeztek keseríteni, mutatja a kéméndi Váradi József alispánhoz intézett következő levél:

• Tekintetes Vice Ispán úr!

Tudva vagyon a tekintetes Vice Ispán Úr előtt, hogy Kyss Dániel archivarius sógorom által miként gyaláztattam és csufoltattam meg a napokban, midőn fegyveres katonákat küldött házamra és mind addig ott tartotta, mig a Tkts nemes vármegye törvényes széke azt elküldetni parancsolta volna; azután sem szünik meg engemet minden kigondolható módon fenyegetni, csekély főző asszonyomat ijesztgetni és rája izengetni, hogy magára kaphatván,

összerántják és nyomorékot csinálnak belőle; mely fenyegetésért az, mint gyenge asszonyember, rebegéssel és sirások között, mikor házamtól eltávozom, nem is mer otthon maradni, és olykor kénytelenítetik üresen hagyni. Már én rajtam egy részében a fenyegetés beteljesedett, mikor halállal és egy kompánia katonának reám küldésével tett fenyegetése után, a katonákat házamra hozta, oly furiával és utcza hallatára égrekiáltó káromkodások közt, oly instructíval, hogy ha kedve ellen valamit szólanék vagy cselekedném, mindjárt főbe löjjenek.

. Tekintetes Vice Ispán Úr! Alázatosan instálom, és ámbár egyenesen ha nem kötelességében járó dolog is, de a különös csendességre nézve tiszti hivatala szerint vigyázólag kelletvén mindenkre lennie, méltóztassék nevezett Kyss Daniel eő klmét maga hatalma szerint meginteni, hogy mivel most is szüntelenséggel fenyeget, ha a már rajtam történt executiót, hogy többé a féle ne eshessék, félelmemben és rettegésben történtből szomoruan praeveniálom, Isten és emberek elétt mentté lehessek, mert mint zseléremnek házamnál potentariuskodni nem szenvedhetem.

Én más uri személyek közbenvetésekre terminust tettem vala, elsőbbeni, hogy a már elmult husvéti ünnepek után való héten a házamból költöznek ki; ezután maga nékem általadott levelében azt kérte, hogy szt.-György napig engedné meg; az is eltelt és csak két vagy három napokat kért; annak pedig már régen elteltévé ideje, mégis házamból ki nem költözik. Melyre nézve méltóztassék a Tkts. Vice Ispán ur tudtára adni és megparancsolni, hogy harmad napok alatt a házamból kiköltözzék. Már azt sem mondhatja, hogy nem volna hova menni, mert a fényes kőháza készen vagyon, a felesége már régen mindenét majd oda takarította, csak az ágya és asztala vagyon a házában és azzal kiván engemet mortificálni és keseríteni, és azért nem kivánja kivitetni, hogy inkább epeszthessen vele.

Vagyont ugyan, a mint látom bizonyos praetensiája hozzá, melyért már törvényben is idéztetett; várjon tehát törvénytől, de addig cum protestatione jelentem a Tkts Vice Ispán Urnak, hogy a házamból kiköltözzék és a mije még a házamnál találtatnék, visesse el: mert többet nem szenvedhetek; mivel két-három nap mulva a partiális székre kellettén mennem nekem is, ha elmenetelem után

történnék az elköltözése, a felett, hogy a maga indulatain uralkodni nem tud, szokása szerint valami illetlenséget cselekedhetnék, a házam is pusztulásban maradna.

Instálom azért ujra is Tkts Vice Ispán urat, hogy a megírt kérésemben legyen nekem törvényes assistentiával, és alázatos kérémet teljesíteni méltóztassék, a ki továbbra is állandó tisztelettel maradván, vagyok a Tkts Vice Ispán urnamek alázatos szolgája, Déván, Juniusnak 15-ik napján, 1795.

Getse Benjamin.

Ugyancsak ezen időről keltezve, intézte Getse Benjamin hugához a következő levelet :

Édes, de mégis hozzám mostoha indulattal viseltető Testvérem!

Már negyedik holnapja, hogy küszködöm magammal, mittevő lehetnek az én Testvéremmel, és a maga indulatain uralkodni nem tudó csuda természetéhez képest legcsendesebben miként beszélhetnék jövendőbeli életem lehető folytatásáról, minthogy nekem is, a mig Istennek tetszik életemet nyújtani, csak élnem kell, és óhajtása szerint az én Testvéremnek, mig rendelt órám el nem érkezik, meg nem halhatok; azért az én vénségre jutott napjaimat, melyeket a sok kereszviselések miatt, ha eddig titkosan nyögve töltöttem is, most már a vénség sebeimet meg-megujítván, ámbár semmi elenyészett és többé vissza nem térithető keserves emlékezetimet ujra kicsiráztatni nem kívántam volna, de csak annak említésével is, hogy akarnék az én Testvéremmel állapotom felől beszélgetni, az elmult pénteknek reggeli óráján miként és micsoda hanggal fogadtattam, elpirulva és szégyennel kimentem az udvaromról, tartván attól, hogy az utczán fel- s alájárók betalálnának a lármára jönni; hátha még többet is beszéltem, vagy akarnék akármikor is beszéljeni, képzelem, mi lett volna belőle, ismervén az én Testvéremnek győzhetetlen csuda indulatját, csak elhallgattam és semmit elő nem hoztam, hogy magamat mások hallatára és láttára ne csufoltattassam és czégér ne tétetődjék az én házam tetejére; írásban azért, mely hallgat, nem kiáltoz és nem lármáz, ezekre emlékeztetem az én Testvéremet:

Ha gyermeki állapotjára nem emlékezhetik az én Testvérem, másoktól érthette és hallhatta, hogy az édes atyám halála után

magam tanulmányát félbeszakítván, miként kivántam az özvegy édes anyámat elsőben Nagy Idán megtelepíteni, de ott is változ ván a doleg, miként kellett az édes anyámnak Légenben a sógöröm mellé menni, és ezeken a helyeken pénzkeresménye vagy valami jövedelme nem levén az én testvéremet is mint gyermekét maga mellett tartván. Itt már egyebekről nem kívánok emlékezni, mivel a Testvérem gyermekei nevekedő állapotban levén, nálamnál is jobban emlékezhetik azokra, a minket maga tudhatott vagy láthatott.

Hogy azért a szegény anyámnak sok keserves panaszait én is mint ifju inkább orvosolhatnám és hogy vénségében, az én Collégiumban való tanulásomnak ideje alatt közelebb lehessen hozzá, kivánsága szerint kénytelenítettem N.-Enyeden egy házat keresni és azt megvenni. Ott lakott édes anyám egész tanulásom ideje alatt, de semmi jövedelme és kereshetősége nem levén, miként táplálhatta magát és az én Testvéremet, nincs miért e csekélyiségetelfedezzem, mert a Testvérem is ezek alatt az idők alatt felserdűlvén, maga jobban emlékezhetik reája. Én pedig tanulásomat végezvén N.-Enyeden, hogy Cancelláriára mentem, miként kivántam segíteni az én édes anyámnak, ha talán csak kevés részben is, olybá tetszenék nékem, mintha azzal is az én édes Anyámnak hamvait látszanám nyughatatlanodtatni, azt pedig jól tudhatja az én édes Testvérem, hogy minek utána Procuratorságra léptem, a maga és az Anyám mellett való szolgálót is én fizettem, és úgy kivántam házunkat titkon és világ hire nélkül csekélyiségem szerint gyarapítani, melyet soha senki sem tudott, most is csak a Testvéremnek hozom emlékezetébe.

Meghalározván végtére a szegény Anyám is, minthogy az Enyeden vett ház per alatt volt, nem lehetett a Testvéremet hová telepítenem, hanem kénytelenítettem magam mellé vennem és itt 16 esztendők alatt Testvéremre nézve, hogy becsületesebben élhessen, magamat minden világi gyönyörüségtől megfosztván, mint szegény legénytől telhetett, panasz nélkül tartottam, ruháztam és jóllehet csekélyiségem miatt kocsin járhatnom nem lehetett, de Istennem ingyenvaló jóvoltából szükséget nem látott, és máshoz kölcsön kérni nem ment.

Férjhez menetéle után is a Testvérem már 7 esztendeje elmult, hogy velem egy fedél alatt lakott, de az elmult esztendőben

jót akarván cselekedni, veszekedésre való alkalmatosságot adtam, hogy nagy költséggel más rendbeli házakat is építettem, mert már a két rendbeli házakban sem férhetünk el. Szivemből sajnálok a sógoromat, aki engemet szeretett és megbecsült; reménylem, hogy magának szava nem lehet ellenem, hogy becsületét ne viszontagoltam volna; szégyenlem, hogy már most az Testvérem miatt kedvetlen életet kell élnünk. Minthogy azért a Testvéremnek kivánsága és tetszése szerint meg kellett különöznünk, és úgy is azon házat, melyben eddig lakott, kamarájával, pitvarával és egész pincéjével birnia hagyom, a veteményes kert pedig, minthogy kicsinyecske, számomra marad, hanem a mely mellette való pusztát taksa mellett eddig birtam, ezután a Testvérem fizesse a taksát és magának tarthatja; csakhogy leendő cselédim között soha semmi czivódást és veszekedést, szokása szerint, a Testvérem ne okozzon, mert csendes éettel jobb szivvel eszem száraz kenyeret, mint vendégségen lenni lárma között.

Hallottam ugyan Testvéremtől másoknak mondani, hogy az anyámról maradt jókat én is osztanám fel magával, de mik legyenek azon jók, én szégyenemből nem emlitem; nem tudom, miből álljanak; hanem, a mit talál a testvérem a házamnál, hogy a szüleimé lettek volna és ingyen szállottak volna reím, azokból én részt nem kívánok, legyen minden a Testvéremé. Tudom azt, hogy volt vagy két ón-tál és három ón-tányér, melyeket a Hóra idejében eladtam; meglesz az írásaim közt, mennyin adtam el; azoknak az árát visszaadom, és azután csedesen, mint két idegenek, elférhetünk azon telken, melyről, a mint értettem, szándékozott s ugy lehet most is igyekszik engemet kitéteálni.«

Az »audiatur et altera pars« elvénél fogva szükségesnek látom Getse Annának br. Bornemisza főispánhoz intézett kérelmét is bemutatni

»Méltóságos L. B. Carner. és Fő Ispán Úr,
Nagykegyességü Méltóságos Patronus Uram!

Meghalálozván ennek előtte mintegy 25 esztendőkkel néhai édes anyám, néhai praedicator Getse Márton édes atyám özvegye, Fejérvári Anna Nagy-Enyed városában, a mije maradt, azt köztem és kedves bátyám, Getse Benjamin procurator közt egyenlő részre felosztatni testamentaliter hagyta, úgy, hogy én nevedékeny, 14-ik

esztendőre menendő leányka lévén, néhai tiszteletes professor Ajtai bátyámnak javaslásából, néhai Mlgos gróf Thoroczkay Zsigmondné asszony ő Nagyságához menjek; de az oda való menetelemben az én kedves bátyám meggátolt. Hanem nem az volt szándéka, hogy javamat munkálja, és minden szükségemet kipótolja, hanem inkább arra törekedett, hogy édes ayámról részemre jutandó vagyonocskámat körme közé kaparinthatván, valamint személyemmel is tetszése szerint bánhasson.

Ngs. Uram! a mint a törvénynek rendes utján meg fogom mutatni, bizonyos summa pénzzel vásárolt háza az édes anyámnak abban különb-különbféle portékák, élelemre való jók, melyeket eladott és a pénzt maga vette kezéhez, maga hasznára fordította; ma már azt mondja, hogy édes anyánkról semmi sem maradt, hollott 24 esztendők alatt csak asztalkendőt és abroszt sem vett; mind az édes anyánkról maradtakkal voltunk, sőt a mi nagyobb, az ide hozott ónos edényeket is és bizonyos szép színű köntösömet, mely ma is itten, Déván megvagyon, eladta s ezeknek árát is hasonlóképen maga vette kezéhez. Hiszen Ngs. Uram! mikor engemet ide Dévára lehozott, lakhelye sem volt, azon fundust is és házat, a melyen és melyben lakik, az édes anyám eladott házának árából, az én tetszésemmel vette; azon tetszésemmel vett háznak és magának is, hogy egész igyekezettel és hívséggel viseltem gondját, bizonyiságim a szomszédok, sőt mindenki, kik házunkat járták: magát mind egészséges, mind pedig beteges állapotjában úgy takaritottam, ápolgattam, mint a kis gyermeket förösztöttem, hogy egy édes anyától többet nem kiváthatott; de a jó bátyám mindezeket számba sem vette, sőt úgy jártatott, hogy egy jóavaló szolgáló is különben járt nálamnál. A mikor Déváról elment s félesztendeig ide s tova kerengett, egy krajczár költséget sem hagyott; mástól kellett kölcsön kérnem, a melyet aztán varrásommal keresett és egyből is, másból is fáradtságom után kapott pénzzel fizettem vissza. Maga úgy élt, mint egy here; sokan irigylették olyan gond nélkül való életét. Mindezért már Ngs. Uram! nem hogy az én kedves bátyám valamit kívánna fizetni nekem, sőt nemcsak az édes anyámról maradott és pénzzé tett jókból kirekeszteni, hanem a férjem által a házakra tett s véres verejtékel szerzett költségeket is, kigondolt álnok ravaszsággal szándékozik eltartóztatni, megvetvén enge-

met egy olyan községet botránkoztató személyért, ki csak hat hétag lakván férjével, fajtalan életét bűntetlen folytatta, a melyért ugyan, a mint hallatik, Tordáról kicsapatott; Szászvárosról hasonlóéletű anyjával együtt Dévára szökött ; érette a jó bátyám kezességet vállalt. Nem csoda ugyan Nsgs. Uram ! hogy a jó bátyám ilyen személylyel akarja vénségének napjait berekeszteni, mert ifjuságát is ilyennel kezdette.

Férjem ellen adja a jó bátyám a mocskos, gyalázatos és azon lusta személynek (kinek minden szavát szentül hiszi) hazugságain épült instantiákat, holott maga semmiben sem vétkes, hanem csak annakutána elegyedett ezen köztem és a jó bátyám közt kezdődött egyenetlenségben s versengésben.

Különösen és távolabbról két főbb okai vagynak ezen köztem és a jó bátyám között eredett versengésnek és veszekedésnek, a melyeknek előszámlálásával ezúttal Ngnak terhére lenni nem akarok. Egyedül csak ezek iránt könyörgök alázatosan :

1-o. Azon fennemlített czégeres, vétkekben fetrengő asszonynak, a ki nemcsak minket, hanem a felső hatalmasságot is nagyon megbántotta, elfogatása és criminalis prosecutiója iránt kegyesen parancsolni, mi magunk kinevezvén a bizonyáságokat.

2-o. A már megindított törvényes processusunknak a jó bátyám ellen a közelebbi törvényes perioduson leendő elővétele és ha lehet végső elláttatása iránt kegyes rendelést tenni, nehogy, különben is már extra possessorium rerum controversarum lévén, hosszas perrel fárasztassunk.«

Hogy mekkora elkeseredéssel folyt a jó testvérek közt a harcz, arról bizonyáságot tesz a következő okmány :

»Alábbirt fide mediante bizonyitom és vallom, hogy Tts Archivarius Kyss Dániel urnál és élete párjánál, Getse Anna asszony-nál, az ez előtti esztendőkben gyakran fordúlván meg, nevezetesebben a most folyó 1795-ik esztendőben, mig a Magyar-utcában laktak Déván. A mikor előhozódván T. Getse Benjámin urral való háborgásuk, mind a ketten, Kyss Dániel ur és Getse Anna asszony, a háborgásoknak okául tették és mondották T. Getse Benjámin urnak még most is szolgálatjában lévő szolgálóját, Magyarosi Rozáliát. Sőt mind a ketten mondották, hogy a tisztaít úr ezzel tisz-táton életet élne. Nem csak, hanem a folyó esztendő tavaszakor két versben T. Kyss Dániel ur a parochiába hozzám jött és tisz-

tátalan élettel keményen vádolván T. Getse Benjámin urat, hathatósan unszolt arra, hogy, mint botránkoztató személyt, tiltsam és tiltassam ki a templomból és renconciliációra szoritsam. Melyre cánionunk szerint feleltem: hogy ha megbizonyittatik a vádlásoknak igazsága, bizonyosan excommunicáltatni fog, de addig törvénytelen ség volna.

Déván, 3-a Xbris (december) 1795.

*Sala Mihály, m. p.
ref. parochus.«*

Hogy Kyss Dániel a Getse Benjamin ellen megindított kárterítési pert megnyerte, arról a következő okmányból bizonyosodhatunk meg:

»Mindenkor hív szolgálatunknak alázatos ajánlása mellett alázatos tisztelettel jelentjük Excellentiadnak és a Tekintetes nemes törvényes széknek, hogy ezen nemes Hunyadvármegyének igen érdemes archiváriusa, Déván a Bolgárvárosban lakó Repczeszemerjei Tekintetes Kyss Dániel úr küldvén mihozzánk egy írásba tett instructiót, egyszersmind arra is kért, hogy az benne megnevezett személy ellen procedáljunk. Mely instructio szóról-szóra így és e szerint következik:

Instructio. Nemes Hunyadvármegyében Déván, a Bolgárvárosban resideáló Repczeszemerjei nemes Kyss Dániel uram ő kegyelme az Urat, Déva városában resideáló procurator, nemes és tekintetes Getse Benjamin urat mi általunk certificáltatja penes sententialas Sedriae Generalis d. Cottus Hunyad A. 1796, 30-ma Januarii extraditas ad 8-vum diem a hodie legititime computandum véghezviendő törvényes executiéra ilyen okon: Anno 1795, die 12-ma Junii citáltatta volt Exponens uram az Urat törvényre bizonyos épületekbeli industrialéinak azon dévai funduson, melyen most az Úr lakik, becsü szerint való áron megfordítása és megfizetéséért. Mely kereset a Generális széken az itéltetett: hogy az executor V. Ispány úr executiéra ezen pontban kimenvén, felperes uram industriáléit megbecsültetvén, az Úron (mint a ki tartozik megfizetni) codem actu aestimationis exequálja is, mint a praecitált és erről emanált sententiális levél mind ezekről elégséges bizonysságot tészen. — Tudtára és hirével legyen azért az Urnak, hogy in ipso 8-vo a hodie legitime computando exponens uram ezen nemes Vármegye exe-

cutor V. Ispányát, az Úrnak dévai, magyar utczai lakófundusához kivinni és ott a sententiának ereje szerint magát excontentaltatni el nem mulatja, et protestatur.

Mely e szerint leírt Instructiónak kezünkönkhöz való vételével a tiszttel exponens urnak kivánságára elmentünk ezen nemes Hunyadvármegyében, Déván, procurátor Getse urnak magyar-utczai lakó nemes házához, és ottan a folyó 1796-ik esztendő Bőjtelő havának 19-ik napján, a kapuja előtt megállván, kihívtuk oda a Getse úr egyik házában lakó nyerges, Urbanus Setzilnek feleségét, Josáfát, ki előtt a fenn leírt Instructiót elsőben is végig olvastuk, annakutána annak tartását voltaképen értésére adtuk s 8-ad napra ő általa többször említett Getse urat certificáltuk, ki is ezen törvényes lépésekre ekként felele: Értem, jól tudom én ezen dolgot, s ha eljövend Getse úr, meg is mondomb mindezeket.

Mely certificatiónak rendi mielőttünk és miáltalunk mindenekben a megjegyzett módokon menyén végbe, annak valóságáról írtuk meg mi is ezen, neveinknek aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített certificatória relatoriánkat Excellentiádnak és a T. nemes törvényes széknek a mi igaz hitünk és egyenes lelkünk esmérete szerint jövendőbeli bizonysságul az exponens urnak ki is adván, kelt a fenn megirt helyen, napon és esztendőben. Bolgárfalvi Rátz György m. p. és Ponori Török János m. p. Hunyadvármegye hites Assesorai.«

Hogy mennyire félt Getse Anna attól, hogy bátyja feleségül veszi Magyarosi Rozáliát s ő elesik az örökségtől, mutatja a következő *Protestatio* is:

»Én Getse Anna, Repczeszemerjei Kyss Dánielné, Szárazajtai Getse Benjamin mostoha indulatu testvérbátyám ellenem, egyetlen egy testvérhuga ellen minden eddig elkövetett s ennekutána még elkövethető, ezekben ide foglalt törvénytelen cselekedeteiről addig is, mig azok a törvénynek rendes utján olyanoknak lenni megítéltetnének, solemniter protestálok; tudva vagyon az a T. Generális törvényes szék előtt, me'y gyalázatosan, minden engemet jó hirben-nevemben és viseletemben ésmérőknek: és minden jó egyességen élő testvér-atyafiaknak szembetűnő, botránkoztatásokra említett jó testvérbátyám megvetvén, egy olyan rosz házakat, ifjakat rontó, gonosz erkölcsü, becsületes, jó hirü-magaviseletü férjét elhagyott Magyarosi Rózi nevü személyért, a ki Romano Catholica lévén,

hogy születése vallását elhagyván Reformato Calviniana lett csak azért, hogy férjétől, kitől már 8 esztendőktől fogva elcsapatott, elválhasson és más valakit megcsalhasson, el is vált a tegnapi napon tartatott Szt. Reform. papi széken.

Minthogy ezen okokra nézve méltán tarthatok attól, hogy ezen személy vallásának megváltoztatását és férjétől való elválasztását azért cselekedte talán, hogy szegény, velem együtt elbetege sedett s már csaknem az utolsó vénségre jutott bátyámat megcsalhatván, magát vele házastársának vétethesse; azért, noha én ugyancsak olyan megyőződött vélekedéssel nem vagyok, hogy ezen becstelen, közönséges botránkoztató, rosz életet folytató személylyel házassági életre lépne: mindenkorral nem megeshető dolog lévén, iterato is solemniter protestálok, hogy ha elválásunktól fogva, sőt annak előtte is nyilván vagy titkon, egygyel vagy mással, akárki vel, de különösen a lerajzolt személylyel akárminémű contractusra lépett vagy akármely ingó s ingatlan jószágát lekötötte volna, mindaddig azon contractusnak s lekötelezsnek ereje ne legyen, de sőt interesre, vagy akármi módon, vagy annak előtte, vagy annakutána kiadott pénzét is fel ne vehesse, míg megindított osztályos processusunknak vége nem iészen.

Mely protestatiót pro futura juris cautela a protocollumba beirattatni és nekem sub authentia kiadatni, alázatosan kérve, kivánom.

Déván, Szt. Mihály havának 22-ik napján, 1796-ban.

Getse Anna.«

Getse Benjamin felháborodással válaszol e protestatióra.

»A bírói tekintet és egy nemes gyűlésnek dísze nem engedik a módnak pedig utálatossága tartóztat, hogy tegnapi becsméreltésemre én is mocskolódjam: hanem inkább méltatlan csufoltatásomban törvényes pártfogásomat instáljam. Becsületes szolgálatban eltöltött huszanhat esztendők és koros állapotom arra hozának engemet, hogy a magában is unalmás vénségemet méregbe mártott nyilakkal az ostromolja, a kivel a világon legtöbb jót tettem.

Az egész harag pedig abból áll, hogy régen miért nem haltam meg, kivált akkor, mikor terhes nyavalýámban halálomat várta: de a mit a természet megenged, azt a visszafordult kívánság nem siettetheti. Igaz mondás és tapasztalom, hogy fagyos kigyót melen-

gettem keblemen, s már az engem mardos. Természetes borzasztó állapot, hogy a kit husz esztendeig sorsom megerőltetésével atyai gondoskodással tápláltam, ruháztam, moraliter kivánjon eltemetni.«

Végül pedig ezeket mondja: »Instálom azért alázatosan a T. Generalis Törvényszéknek, hogy mivel az a mocsok egy diszes széknek méltósága ellen van, és mert engem moraliter akar eltemetni: publice az a mocskos levél szakitassék el és protocollumba ne menjen, sőt a mérget lehellő pirongattassék meg.«

Ám Getse Benjamin ezen fölterjesztésének nem lett meg a kivánt eredménye; a Generalis szék zár alá helyezte vagyonát, de az osztózkodás megtörténtéről nincs hivatalos okmányunk; valószínű, hogy a különben is beteges öreg úr sírba szállott, mielőtt az osztályper véget ért volna.

HIVATALOS RÉSZ.

TÁRSULAT ÉLETÉBŐL.

1891. és 1892.

Összeállította: MAILAND Oszkár titkár.

A társulatok életében az életrevalóságot nem mindig a korszakalkotó nagyobb munkák produkálása, sem pedig gyors egymásutánban való alkotás jellemzi. A társulatok, különösen a vidéki társulatok hivatása lévén főképen a szűkebb határok közé szorított anyaggyűjtés, ez anyagnak módszeres rendezése s a jövő számára való megőrzése s hozzáférhetővé való tétele. Társulatunk különleges hivatásának tekintem s tekintjük mindenjában, kik társulatunk céljait ismerjük, megőrizni azt, a mit a múlt reánk szent örökségül hagyott, fölszinre hozni azt, a mit a múlt a földszíne alá vagy penészedő leveles-ládákban vagy a nép lelkében elrejtett s a mi hozzájárulásunk, munkásságunk nélkül aligha nincs az örök enyészetnek átadva.

E célt társulatunk múlt két évi működése alatt sem tévesztette szem elől. Társulatunk régészeti osztálya folyton éber figyelemmel kísérte a megyében előforduló kő- és bronzkorszaki valamint dákk- és római korbeli leleteket. Utánajárt azok lelhelyeinek, anyagi viszonyaihoz képest igyekezett a leleteket megszerezni, minéműségükkel meghatározni s múzeumunkban elhelyezni.

Társulatunk historikusai is számottevő tevékenységet fejtettek ki. Fáradtsággal, elfogultság és vak pietas ellen küzdve, bicsces okfratok birtokáka jutottak s így megyénk életének nem egy fontos múlt századokbeli eseményére segítettek világot venni.

Társulatunk kebelében az ethnographia is tért szorított magának, hálás talajra találva részint az eloláhosodott magyarok, részint a tósgyökeres népiességet még megőrzött oláhok, valamint az

újonnan nagyszámmal betelepedett csángók bel- és küléletének tanulmányozásában.

Múzeumunk ez évben is sok bocses tárgygyal gyarapodott s az az érdeklődés, melylyel a külföldi tudósok múzeumunk iránt viseltettek ez években sem csappant meg. Múzeumunk elhelyezése azonban még most is olyan, hogy a legszerényebb igényeket sem elégíti ki. A rendelkezésre álló 4 szoba oly zsúfolva van, hogy oda aligha lehet még valamit elhelyezni.

De táplál a reménység, hogy nemes »Hunyadmegye« közössége múzeumunk e szánandó állapotán előbb-utóbb segíteni fog. Hisz szinte hihetetlen, hogy egy nagy vármegye központjában létező, megbecsülhetetlen tudományos anyagot tartalmazó, a külföld tudósai által is páratlannak declarált múzeum egy zsindelylyel fedett házban, bolthajtással el nem látott szobákban, szóval a tűzvésztől teljesen védetlen helyiségben van elhelyezve.

Társulatunk anyagi helyzete nem engedi meg, hogy gyűjteményeinknek külön helyiséget építsen, megyénk közönsége pedig, még eddig nem tartotta szükségesnek mások által irigyelt, joggal félhető, pótolhatlan értékű kincsének bár egy szerény, de védett bajléket építeni!

Tény az, hogy múzeumunk jelenlegi állapota és joggal feltételezett fejlődése szilárd, védett helyiséget követel, melyben múzeumunk tárgyai kor- és szakszerint rendezve legyenek elhelyezhetők, melyben a birtokunkban levő oklevelek a múlt hagyomány szent letéteként biztosíthatók legyenek. Szóval a tudományos világ összkincseit, valamint megyénk családjainak történelmét tartalmazó, megőrző okmányokat és már is igen bocses könyvtárunkat az elemek szeszélyeinek kitenni tovább nem lehet. Ez szent meggyőződésünk s hogy e meggyőződésünket Hunyadmegye minden a magasztos eszmékért lelkesülő fia osztja, kétséget nem szenved.

A társulat beléletét következő jegyzőkönyvi kivonatok illusztrálják:

Az 1891. január hó 7-én tartott gyűlésen dr. Mailand Henrik járás orvos olvas fel »A körnemző gombák«-ról, tekintettel dr. Koch elméletére, utána Henning Rezső tanár értekezik a latin írásmódokról. E gyűlésen dr. Sólyom Fekete Ferencz társ. alelnök jelenti, hogy a társulat levéltárában s a társulat birtokában is sok oly ok-

írat van, melyeket meggyengült szemei miatt még nem tanulmányozhatott. Kéri választmányt, hogy azok tanulmányozására s másolására társulatunk kebeléből hozzáértő tagok küldessenek ki. E munka végzésére Kun Róbert és Henning Rezső tanárok kéretnek fel.

Az 1891. június havában tartott közgyűlésen gróf Kuun Géza elnök megnyitó beszédén kivül (melyet jelen évkönyv egész terjedelmében hoz) dr. Sólyom Fekete Ferencz értekezik a Kendeffy családról s az e családra vonatkozó, birtokában levő okleveleket mutatja be.

E közgyűlésen indítványozza Téglás Gábor, hogy a vasúti igazgatóság felkeressék, hogy a vállalkozóktól nyersen termelt köveket követeljen, hogy így Hunyadmegye castrumai meglegyenek védeve a vállalkozók aknázásától.

Téglás Gábor múzeum-igazgatónak az 1891. évre az ásatási költségek megszavaztatnak.

Gróf Kuun Gézáné Ő méltósága egy Olaszországban szerzett amphoret s két lacrimoriumot mutat be és ajándékoz a társulatnak. E közgyűlésen tiszteleti tagokul megválasztatnak: gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter s Lönhard Ferencz erdélyi r. kath. püspök. Alapító tiszteletbeli taggá választatik Janza János vicarius, püspök helyettes.

A társulat felszaporodott teendői kivánatossá tevén egy másodítkár alkalmazását, ez állásra Henning Rezső tanár választatik meg egyhangulag.

Az 1891. július hónapban tartott választmányi gyűlésen gr. Kuun Géza elnök egy emelkedett hangulatú beszédben emlékezik meg néhai Hajnald Lajos kalocsai érsekről, társulatunk tiszteletbeli tagjáról.

E gyűlésen határozatba megy, hogy a veczeli (Micia) Castrumban tüzetesebb ásatások rendezzenek. E célra 100 frt szavaztatik meg. A várhelyi castrum kiásott részeinek a víz ellen való védeése céljából a kiásott részeknek homokkal való behintése is határozatik.

Az erdélyi »Kárpát-egylet« csereviszonyt óhajt s fűzeteit megküldi. Választmány elhatározza, hogy a várhelyen napfényre került bronz-szobor töredékeit megveszi.

Az 1891. szeptember havi gyűlésen. Elnök megnyitó beszédé-

ben társulati életünk azon mozzanatait emeli ki, melyek azt rövid idő alatt pótolhatlan veszteséggel sujták. E mozzanatok egyike Király Pál igazgatónak, társulatunk buzgó könyvtárnochának, az ismert tudós historicusnak fehértemplomi igazgatóvá történt kineveztetésével következett be. A társulat keletkezte óta derék, fáradhatlan munkása volt társulatunknak. Másika dr. Darvay Móricz főreáliskolai tanárnak, a társulat fáradhatlan, sokoldalú munkásának áhelyezése folytán következett be. Elnök mindenki, a társulat érdekeit sok éven át előmozdító lelkes tagjának, a választmánynyal egyetértve, úgy a saját, mint választmány nevében legmelegebb szerencsékvánatait tolmacsolja.

Ugyane gyűlésen Téglás Gábor múzeumi igazgató Goldstein Henrik sztrigy-szentgyörgyvályai lakós által beküldött s a társulatnak ajándékozott bronzleletről értekezik.

Igazgató bemutatja az Alkenyér határán Roth Jakab bérző által talált s a társulatnak ajándékozott érmeket és gombokat, valamint a Petrozseny vidékén talált s Ringler Mór valamint Dombora László körjegyző által adományozott Philippus-féle pénzdarabokat.

Múzeum igazgató ugyane gyűlésen jelenti be, hogy Posepny Ferencz ny. prágai egyetemi tanár a társ. múzeum részére 10 frtot adományozott. Skuteczky Döme vasúti mérnök pedig egy csonttű s játékkoczkákból álló leletet ajándékoz a múzeumnak.

Múzeum igazgató beterjeszti Brázovay Zoltán várhelyi körjegyzőnek a várhelyi amphitheatrum körüli munkálatokról s az amphitheatrumnak sodronynyal való bekerítéséről szóló számláját.

Választmány Brázovay Zoltánnak a végzett munkálat körüli kitartó figyelemért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz,

Választmány Tóth Ferencz tornatanárnak a megválasztott tiszteletbeli tagok okmányainak illetőleg díszokleveleinek szép és ízléses kiállításáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

Az 1891. októberi gyűlésen Lázár György társulati ügyész indítványára oly intézkedések történnek, hogy a Hunyadmegye törvényhatósága alá tartozó tagdíjhátralékosok s más törvényhatóságok alá tartozó régebbi, — a társulat kebeléből ki nem lépett, — hátralékos tagok beperesítessenek.

Ugyane gyűlésen Téglás Gábor múzeumi igazgató dr. Cicerius Ferencz külföldi archeologusnak a társulat múzeumában tett

látogatását jelenti be, kiemelve, hogy műzeumunk tárgyai és gazdagsága a jeles tudóst szerfelett meglepték.

Végül elnöklő gróf úr László Zsigmond ny. képezdei tanárt 30 éves tanári jubileuma alkalmából melegen üdvözli.

Az 1891. novemberi választmányi gyűlést gróf Kuun Géza elnök br. Orbán Balázs alapító tag emlékezetére kivánja szentelni s felkéri Kun Róbert tagot emlékbeszédének meg tartására.

A szép és emelkedett hangú emlékbeszédet, melyet Orbán Balázsnak megyénkben tartózkodására vonatkozó személyes vonatkozások igen érdekessé tettek, a közönség élénk tetszéssel fogadta.

Gróf Kuun Géza elnök ismerteti Mommsen »Corpus inscriptionum latinarum« cz. nagy művének két pótkötetét, melyben a tudós szerkesztő nagy elismeréssel szól a »Hunyadmegyei tört. s régészeti társulat« működéséről s névszerint emeli ki társulatunk azon tagjait, kik őt működésében támogatták, s a műhöz becses adatokkal járultak.

Végül Téglás Gábor műzeumi igazgató ismerteti Király Pál gymn. igazgató Gyulafehérvárról írott monographiájának I. kötetét. E munkát rendkívül becsesnek tartja s annál is inkább örömmel üdvözli, mivel e mű írója tudományos működését a társulat kebelében kezdte, hogy tehetségét később a társulat határain túl — ennek dicsőségére, — is ragyogtassa.

Az 1891. deczember havi gyűlésén gróf Kuun Géza elnök felemlíti, hogy ezelőtt pár évvel szerencsések valánk tudományosságunk egyik jeles alakját, Hunfalvi Pált körükben is tiszteletben, ki egyik választmányi gyűlésünkön jeles adatokkal járult az oláh *incolatus* épen szóban forgó kérdéséhez. Meghatottan jelenti, hogy a magyar tudományosság e kimagasló alakja nincs többé s noha társulatunknak tagja nem volt, mégsem mulasztathatjuk el, elhunyt felett legmélyebb részvétünknek kifejezést adni, óhajtva, hogy a társulat részvéte s a nagy veszteség fölötti megdöbbenése jegyzőkönyvileg nyerjen kifejezést.

A társulat Hunfalvi Pál emlékezetét jegyzőkönyvileg megörökíti és erről az elhunyt özvegyét — meleg részvéte tolmácsolása kíséretében — értesíti.

Ugyane gyűlésen Téglás Gábor műzeum-igazgató felolvassa Király Pál gymn. igazgatónak »Santo Spiritó« című értekezését,

melyben szerző egy gazdag névjegyzékben mutatja ki Erdély lakósai és a római szentszék közti sűrű érintkezést a XV. és XVI.-ik században.

Téglás Gábor múzeum-igazgató egy a dévai várhegyen talált népvándorlási érmet mutat be, mely némi támpont arra, hogy a dévai vár már a népvándorlás idején szerepelt.

1892. év januári gyűlésen Kolumbán Samu képezdei tanár olvas fel a lozsádi népszokásokról, s egy nehány népdalt mutat be. Ugyanekkor Henning Rezső főreáliskolai tanár a Memnon szobráról s annak symbolumairól értekezik.

Az 1892. év márciusi gyűlésen Kolumbán Samu tanár folytatja a lozsádi népszokásokról írt tanulmányát.

Ugyane gyűlésen Mailand Oszkár titkár értekezik a csángó-magyar karácsonyi mysteriumokról, kiemelve ezek ősi momentumait s különösen nyelvészeti fontosságát.

Az 1892. június hó 12-én tartott közgyűlés gróf Kuun Géza társulati elnök megnyitó beszédével (melyet ez évkönyv élén közlünk) veszi kezdetét.

Mailand Oszkár titkár évi jelentése után dr. Sólyom Fekete Ferencz társ. alelnök a »Hunyadmegye régi családjai« című kézíratban levő művéből az »Ongor« családról tart szabad előadást.

A Pogány György nyug. főispán elnöklete alatt megtartott, a kilépő választmányi tagok helyének betöltését célzó választáson választmányi tagokul megválasztatnak. Br. Szentkereszty György Hunyadmegye főispánja, Inkei Béla, br. Jósika Lajos, Barcsay Béla, Lázár György, László Ignácz, Klimó Mihály, Bartha Lajos, Szőts Sándor, László Zsigmond.

Br. Szentkereszty György főispán, mint a választmány új tagja, megköszöni ezen megtiszteltetést s igéri, hogy a társulat működését teljes erejéből támogatni fogja s látva a társulat anyagi és szellemi erejét, azt a nyomott, kétélyt eláruló hangulatot, mely e közgyűlés színén úgy az elnöki, mint titkári jelentésben kifejezést nyert, azzal kívánja eloszlatni, hogy a társulathoz teljes bizalommal közelidik s annak ezutáni munkásságát az önbizalomra kivánja fektetni.

Az 1892. július hó 6-án tartott választmányi gyűlésen gróf Kuun Géza elnök üdvözli Torma Zsófia választmányi tagot, ki évek múlva ismét megtiszteli választmányunkat jelenlétével s fel-

kéri Torma Zsófia választmányi tagot, hogy bejelentett felolvasását tartsa meg.

Torma Zsófia a tordosi ásatag cserepeken előforduló symbolumok ethnographiai jelentőségéről olvas fel.

Felolvasás élénk éljenzéssel fogadtatik s elnök, a választmány és a megjelent tagok nevében, köszönetét fejezi ki ő nagyságának az érdekes és meglepő analogiákban gazdag felolvasásért s azon óhajnak ad kifejezést vajha társulatunk többször gyönyörködhetnek ő nagysága bocses tanulmányaiban.

Ezután Téglás Gábor múzeumi igazgató értekezik a dévai legújabb római leletekről kiderítve, hogy a legio tridecima gemina egyik szakasza Délán is állomásosozott.

Elnök bejelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. közoktatásügyi Miniszter úr ő nagyméltósága ez évre is engedélyezte az ásatási segélyt.

Az ásatásokkal Téglás Gábor múzeum-igazgató bízatik meg. Szinte Gábor tanár pedig felkéretik, — múzeum-igazgató akadályoztatása esetén — az ásatások folytatására.

Ugyane gyűlésből határozatba megy, hogy Szinte Gábor, Borostyáni Béla, Kun Róbert, Szőcs Sándor és Kolumbán Samu a megye területén eszközlendő tanulmányútakra küldessenek ki s esetleges költségeik fedezésére bizonyos összeg szavaztatik meg.

Dr. Sólyom Fekete Ferencz alelnök a társulat alapításakor felállított s azóta újonnan nem szervezett szakosztályok újból való életbeléptetését hozza indítványba.

Titkár megbízatik e szakosztályok szervezésére irányuló javaslat megtételével:

Dr. Sólyom Fekete Ferencz alelnök jelenti, hogy bocses régi pénzeket szerzett a társulat részére. Richter Nándor építész társulatunknak 20 drb. régi magyar pénzt adományoz I. és II. Ulászló és II. Lajos korából.

Az 1802. október havában tartott gyűlésen gróf Kuun Géza elnök megnyitó beszédében a társulat ez év nyári szűnídeje alatt kifejtett munkásságának főbb mozzanatairól emlékezik meg. Első sorban kiemeli a várhelyi ásatások szép sikérét, mely a Nemesis cultusára vonatkozó 16 drb relieftel gazdagítá a társulat múzeumát. Jelenti, hogy egy Veczelen (Mitia) Jung Gyula prágai egyetemi tanár

társaságában megejtett ásatás a társulat múzeumát egy értékes felíratos kővel gyarapítá. E kő igen fontos adatot tartalmaz Aelius Januarius életéhez. Végül a társulat életének egyik nevezetes momentumáról, a társulatnak folyó év szeptember hó 25-én Brádon (Hungadmegye) tartott, szépen sikerült vándorgyűléséről tesz jelenést, különösen kiemelve Bartha Lajos tordosi ev. ref. esperesnek, Kun Róbert főréaliskolai tanár és Téglás Gábor igazgatónak érdekes felolvasásait. (Utóbbit felolvasta Mailand Oszkár titkár.) (A Brádon tartott elnöki megnyitó, Téglás Gábor és Kun Róbert értekezései jelen évkönyvben közöltek). Ugyane gyűlésen becses adatokkal járult a római bányászok történelméhez Vané Ferencz brádi főmérnök, aki becses leleteken szemléltette a római vízemelő kerék mechanikáját.

E választmányi gyűlésen Mailand Oszkár titkár előterjeszti a társulat működési körének szakosztályokra való beosztásáráról szóló tervezetet. A tervezetet választmány elfogadja s bizottságot küld ki az egyes szakosztályokba megválasztandó tagok kijelölése tárgyában.

Elnök jelenti, hogy a spalatoi archeologiai társulat társulattunkkal csereviszonyba óhajtván lépni, kiadványait megküldte. Választmány elhatározza, hogy örömmel lép e társulattal csereviszonyba.

Az 1892. év november hó 2-án tartott rendes gyűlésen az elnök megnyitó szavaiban, fájdalommal emlékezik meg a társulatot a legközelebbi múltban ért nagy veszteségről: Salamon Ferencz hazánk nagy történetírójának, tártulatunk tiszteletbeli tagjának, Déva város szülöttjének haláláról. Midőn úgy a maga, mint a társulat részéről mély részvétének ad kifejezést, — melynek jegyzőkönyvi megörökítését kéri, — indítványozza, hogy a dévai ev. ref. papi lakás Salamon Ferencz egykori szülőháza, emléktáblával díszítessék. Ezen emléktábla létesítésére 100 frtot hoz javaslatba, melynek begyűjtésére már e gyűlés folyamán a jelenlevő tagok közt egy aláírási ívet körözött. Az emléktábla szövegének szerkesztésére Réthy Lajos kir. tanácsos, tanfelügyelő kéretik fel.

Barcsay Kálmán országgyy. képviselő, választmányi tag indítványára e gyűlés elhatározza Déva város képviseleténél oda hatni, hogy e város valamely utcája »Salamon Ferencz utcza« nevet kapjon s a város többi utcái is magyar jeleknek nevezessenek.

A város ezóta ez indítványt elfogadta s a régi iskola-utcza, melyben Salamon Ferencz szülőháza áll, ezentúl róla neveztetik.

Téglás Gábor múzeum-igazgató indítványára a Salamon Ferencz emléktábla leleplezésekor dr. Sólyom Fekete Ferencz tart emlékbeszédet.

Kun Róbert főrealiskolai tanár »Egy dévai család peréről a múlt században« értekezik. (Ez évkönyben közöljük).

Mailand Oszkár titkár előterjeszti a társulat hat szakosztályának tervezetét. A társulat működési körét hat szakosztályra osztja, és pedig: ethnographiai, természetrájzi, statisztikai, archeologiai, történelmi és évkönyv szerkesztő szakosztályokra. E szakosztályok ervezete egy későbbi gyűlésen elfogadtatott s ezek tiszviselőit és tagjait következőkben közöljük:

1. Geo-, topo- és ethnographiai szakosztály.

Elnök: Pogány György ny. főispán.

Előadó: Mailand Oszkár és Boga Károly. Jegyző: Kolumbán Samu. Tagok: Barcsay Gábor, Boga Károly, dr. Hermann Antal (Budapest), Hollaky Arthur, Klimó Mihály, gr. Kuun Géza, Makray László, Tolnai János.

2. Természettudományi szakosztály.

Elnök: Fay Béla.

Előadó: Borostyáni Béla. Közegészségügyi előadó: Reichenberger Zsigmond. Jegyző: Doroczy Lajos. Tagok: Borostyáni Béla, Buda Ádám, Doroczy Lajos, Inkey Béla, dr. Reichénberger Zsigmond, Tallacsek Ferencz.

3. Archeologiai szakosztály.

Elnök: Téglás Gábor.

Előadó: Szinte Gábor. Jegyző: Tagok: Barcsay Kálmán, Buda Károly, Brádi Albert, Kapcza Gyula, Imhof Mór, Rieger Aladár, Torma Zsófia, Szinte Gábor, Veres József (Hátszeg.)

4. Szorosabb értelemben vett történelmi szakosztály.

Elnök: báró Szentkereszty György.

Előadó: Kun Róbert. Jegyző: Szőts Sándor. Tagok: Borostyáni Béláné, id. Buda Imre, Bartha Lajos, Isekutz Antal, Kun Róbert, László Zsigmond, Pogány Károly, dr. Sólyom Fekete Ferencz.

5. Statisztikai szakosztály.

Elnök: Réthy Lajos.

Előadó: Szöllösy Lajos. Jegyző: Biró József. Tagok: Biró József, Hetyei Gábor, László Ignácz.

6. Évkönyv szerkesztő-bizottság.

Elnök: báró Jósika Lajos.

Előadó: Mailand Oszkár. Jegyző: Kun Róbert. Tagok: Kun Róbert, Mailand Oszkár, K. Sándor József.

Kérem a T. T. szakosztályi tagokat, megválasztatásukról ezúton is tudomást venni s hathatós küzreműködésükkel s társadalmi befolyásukkal oda hatni, hogy társulatunk működési köre folyton nagyobbodjék, a kutatók nehéz feladata lehetőleg könnyítsessék s a megyénk területén felmerülő leletek az enyészettől megóvassanak.

Ez a szakosztályok feladata, ez Hunyadmegye minden nemesen érző fiának erkölcsi kötelessége.

A szakosztály tagjainak tájékoztatására ide iktatjuk a szakosztályokra vonatkozó »Ügyrendet» :

I. FEJEZET.

1. §. Az alapszabályok 22—26. §§-aiban foglalt föladatainak minél sikeresb megoldása tekintetéből, a társulati igazgató-választmány kebelében szakosztályok alakulnak.

E szakosztályok a társulatnak az alapszabályok 3. §-ában körvonálozott föladatához képest következők:

1. Geo-, topo- és ethnographiai legalább hat taggal;

2. Természetrajzi és természettudományi, ide tartozván a geologia is, legalább hat taggal;

3. Statisztikai, legalább három taggal;

4. Archaeologiai, műépítmények és történelmi emlékű épületmaradványok szakosztálya, legalább nyolc taggal.

5. Szorosb értelemben vett történettudományi szakosztály, legalább hét taggal, végre

6. Az évkönyv és egyéb kiadványok szerkesztő szakosztálya, legalább három taggal.

2. §. Ugyanazon választmányi tag, kivánságához képest, egy-nél több szakosztályba is beosztható.

Elnök a szakosztályi üléseket vezeti s köteles a szakosztály

· egybehívását eszközölni. Ő veszi kezéhez a szakosztályt illető beadványokat és utasításokat.

3. §. mindenik szakosztály maga választ magának állandóul vagy esetről-esetre előadót. Elnök akadályoztatása esetén minden egyes alkalomkor a gyűlés tagjai sorából választ magának elnököt.

Az elnök tetszés szerint résztvehet bármelyik szakosztály üléseben; a többi tiszviselők pedig bármikor és bármely szakosztály által igénybe vehetők, ülésbe meghívhatók.

Tanács- és véleményadásra a szakosztály egyszerűen társulati tagot vagy nem tagot is fölkérhet.

4. §. A szakosztályok saját hatáskörükben kezdeményezési joggal birnak. Azonban a választmányi összülésből nyert utasításokat és megbizatásokat föltétlenül tárgyalni s teljesíteni kötelesek.

Munkálkodásuknak eredményét, mely mindenkor csak vélemény- és illetve javaslat természetével birhat, kötelesek a választmányhoz elnök útján beterjeszteni.

Fönnebbi szakosztályokban vármegyeszerte s annak minden kiválóbb jelentőségű pontján szakosztályi tagok is állnak a választmány rendelkezésére.

Ezen szakosztályi tagokat a társulati igazgató-választmány a társulati tagok sorából jelöli ki és kéri föl e tisztre.

A szakosztályi tagok erkölcsi kötelessége a társulati igazgató-választmányt minden a társulat körébe vágó s tudásukra esett mozganatokról, leleletekről avagy jelenségekről gyorsan értesíteni.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap.
1. Gróf Kuun Géza: Elnöki megnyitó 1891.	5—10
2. > > > > > 1892.	11—14
3. Kun Róbert: Báró Orbán Balázs emlékezete	15—18
4. Gróf Kuun Géza: Elnöki megnyitó	19—25
5. Téglás Gábor: A hunyadmegyei történ és régészeti társulat vívmányai	26—36
6. Gróf Kuun Géza: A »Corpus Inscriptionum Latinarum« III-ik kötetének Daciát illető pótkötete	37—40
7. Király Pál: A »Sántó Spiritú« kórház és erdélyi tagjai . . .	41—50
8. Kun Róbert: Zarándmegye követi utasítása 1841-ből . . .	51—57
9. Henning Rezső: Az Erechtheion	58—68
10. Szinte Gábor: Kolczvár	69—79
11. Kolumbán Samu: Néprajzi adatok Lozsádról	80—90
12. Kun Róbert: Kyss Dániel és Getse Benjamin családi pere a múlt század végén	91—109

HIVATALOS RÉSZ.

13. Mailand Oszkár: A társulat életéből	113—123
14. A társulat tagjainak névjegyzéke	124—128
